

જૈન ધર્મના કર્મ સિદ્ધાન્તનું વિજ્ઞાન

પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી વિજય જયશેખર સૂરીશ્વરજી મહારાજ

જૈન ધર્મના કર્મ સિદ્ધાન્તનું વિજ્ઞાન

લેખક

પૂ. વિદ્વદ્વર્ચ પં. શ્રી ભાનુવિજયજી ગણીના
(હાલ સ્વ. આચાર્યદેવશ્રી વિ. ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ)
શિષ્યરત્ન મુનિરાજ શ્રી ધર્માનંદવિજયજી મ.
(હાલ સ્વ. આચાર્યદેવશ્રી વિ. ધર્મજિતસૂરીશ્વરજી મ.)
ના શિષ્ય મુનિવર શ્રી જયશેખરવિજયજી મહારાજ
(હાલમાં પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી વિજય જયશેખર સૂરીશ્વરજી મહારાજ)

સંપાદક

મુનિરાજ શ્રી અજિત શેખર વિજયજી

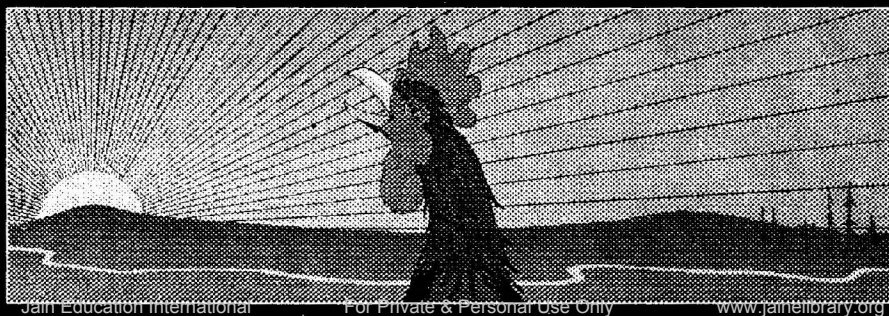
પ્રકાશક

શ્રી શાહુપુરી જૈન સંઘ

હીરા ભુવન, શાહુપુરી કોલ્હાપુર-૪૧૬૦૦૧.

સંવત-૨૦૫૨ મૂલ્ય - ૨૦ રૂ.

બીજી આવૃત્તિ

પરિચય

આ પુસ્તિકામાં જૈનધર્મના અનન્ય કર્મસિદ્ધાન્તનું વિજ્ઞાન સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. એમાં કર્મની અગત્ય શી? આત્મા પર ચોંટતાં કર્મ શું છે? કેમ ચોંટે છે? એ માટે યોગસ્થાન-રસસ્થાન શું? કર્મના મુખ્ય-અપાંતર પ્રકારો કયા? એ દરેકનું કાર્ય શું? આત્મોત્કાન્તિની ૧૪ ગુણસ્થાનક ભૂમિકા કઈ? દરેક ભૂમિકાએ કયા કયા કર્મ બંધાય? કયા ઉદયમાં આવે? કયા સત્તાગત હોય? તે તે કર્મબંધનાં કારણો કયા કયા? કર્મનો સયોપશમ એટલે શું? એમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રક્રિયા શી? વગેરે તથા કર્મોનું ઘાતી-અઘાતી, પરાવર્તમાન-અપરાવર્તમાન ઈત્યાદિ વર્ગીકરણ સમજાવવામાં આવ્યું છે. એ સરળતાથી યાદ રહે માટે કોષ્ટકો પણ મૂકવામાં આવ્યા છે. તે તે ગુણસ્થાનકોમાં કયા કયા કર્મના બંધ-ઉદય હોય તેની જેમ, તે તે કર્મનો કેટકેટલે ગુણસ્થાનક સુધી બંધ-ઉદય હોય તે પણ બતાવ્યું છે. વિશેષ પ્રકાશમાં પ્રશ્ન-ઉત્તરરૂપે અને નિયમરૂપે કર્મ સંબંધી કેટલીક સમજૂતી આપવામાં આવી છે. કર્મના ઉદય અને સયોપશમ પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ-ભવની કેવી અસર પડે છે, એ દષ્ટાન્તસાથે સ્પષ્ટ કર્યું છે. આમ ટૂંકમા કર્મવિજ્ઞાનપર ભવ્યપ્રકાશ પાઠ્યવામાં આવ્યો છે. સમજ માટે ગુરૂગમ જરૂરી છે.

ધન્યવાદ

આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં
શ્રી શાહુપુરી જૈન સંઘના શ્રાવિકા બેનોએ
સ્વહરતક જ્ઞાનખાતાના દ્રવ્યમાંથી
સંપૂર્ણ અર્થ સહયોગ આપ્યો છે.
આ શ્રુતભક્તિ માટે તેઓ ખુબ ખુબ ધન્યવાદપાત્ર છે.

શ્રીમદ્ વિજયપ્રોમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સિદ્ધાન્તમહોદધિ સુવિશુદ્ધસંયમમૂર્તિ સુવિશાલગચ્છાધિપતિ
સ્વ. પૂજ્યપાદ આ.દે. શ્રીમદ્ વિજયપ્રોમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

જૈનધર્મના અનન્ય કર્મસિદ્ધાન્તનું વિજ્ઞાન

કર્મની સિદ્ધિ

જગતમાં દેખાય છે કે જીવોનાં જીવનમાં અનેક જાતના ચિત્રવિચિત્ર પ્રસંગો બને છે. ક્યારેક કાંઈ, ને ક્યારેક કાંઈ, એકવાર કેવીક ને બીજીવાર કેવીક અનિયત વિચિત્ર લાગણીઓ અનુભવાય છે; અનિયત રીતે સુખદુઃખ ભોગવાય છે; ક્યારેક ધાર્યું મળે છે યા ક્યારેક ક્યારેક નથી મળતું, તો ક્યારેક અણધાર્યું આવી મળે છે; સમાન આપત્તિમાં ક્યારેક સમર્થનું મૃત્યુ થાય છે, ને અસમર્થનું નથી થતું, એક બુદ્ધિમાન હોય છે, ત્યારે બીજો મૂર્ખ; એકને થોડી મહેનતે ઘણું આવડે; બીજાને ભારે મહેનત પણ થોડુંજ આવડે; એક સહેજમાં શ્રીમંત થાય છે, બીજો છતા ઉદામે રંક રહે છે; એક દુબળો, બીજો બળવાન, એક રોગિ છ બીજોતંદુરસ્ત; એક શેઠ, બીજો નોકર; એક મોટો વારસદાર, બીજો વારસો ગુમાવનાર; એક મોટો અમલદાર, બીજો હવાલદાર; એકને મોટો પરિવાર, બીજો એકલદોકલ; એકને પરિવારાદિ અનુકૂળ, બીજાને પ્રતિકૂળ; એકને પૈસા છે પુત્ર નથી; બીજાને પુત્રો છે પૈસા નથી; વગેરે વગેરે વિચિત્રતાઓની પાછળ કયું તત્ત્વ કામ કરી રહ્યું છે ? વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાન કહે છે કે કર્મસત્તાનાં આ બધાં નાટક છે. આ કર્મસત્તા આખા જગતને માટે કોઈ એક જ નથી, પણ દરેક જીવસાથે સંલગ્ન જુદા જુદા કર્મોની એ સત્તા છે. જીવની ઈચ્છા, હોશિયારી અને પ્રયત્ન હોવા છતાં સફળતા નથી મળતી, ઉંડટી નુકશાની થાય છે, જ્યારે તે વિના પણ ભાગ્ય શાળીને ભૂત રળે છે. આ ગેબી રીતે બને છે, એ સૂચવે છે કે કોઈ ગેબી-અતીન્દ્રિય કારણ કામ કરી રહ્યું છે. એ કારણ તે કર્મ છે. આત્માએ બાંધેલા તે તે જાતનાં કર્મ આવી વિચિત્રતાઓ સર્જે છે.

અનાદિ કર્મપરંપરા

આ કર્મ બંધાવાનું સંસારમાં અનાદિકાળથી ચાલુ છે, પણ ક્યારેક શરૂ થયેલું નહિ. કારણ કે તદ્દન શુદ્ધ આત્માપર એમ એકાએક કર્મ ચોંટી પડે નહિ. કેમકે કારણ વિના કાર્ય બને નહિ. કર્મ બંધાવામાટે શરીરની પ્રવૃત્તિ તથા રાગાદિ જોઈએ. એ પણ

પૂર્વકર્મની પ્રેરણા વિના બને નહીં. એ પૂર્વકર્મ પણ ઉપાર્જેલા, તે શરીરાર્થિદ્વારા. એ શરીરાર્થિ મળેલા, તે એના પૂર્વના કર્મના અનુસારે. આમ અનાદિથી કામ ચાલુ છે. આ કર્મ આત્માની યોગ્યતા અને કર્મબંધના હેતુઓને લીધે થાય છે. કપડા ઉપર તેલનો ડાઘો છે, તો વાતાવરણમાંથી રજ ખેંચે છે. એમ આત્મામાં તેવા પ્રકારના રાગાદિની ચીકાશ કાર્મણ પુદ્ગલોને ખેંચે છે. તે પણ એનો રસ અનંતગુણો વધારી દઈને.

કર્મબંધ-પ્રક્રિયા

ખેંચાયેલ એ કાર્મણદ્રવ્ય આત્માસાથે બંધાય છે; તે કર્મરૂપ બની લોઢામાં અગ્નિની જેમ પૂર્વકર્મવિશિષ્ટ અને તેથી રૂપારૂપી બનેલ આત્મામાં એકમેકપણે ભળે છે. એ પણ ભળતાં જ એના વિભાગ પડી એમાંથી જુદાજુદા સ્વભાવ(પ્રકૃતિ)વાળા કર્મોના જૂથ તૈયાર થાય છે, ને સાથે એની સ્થિતિ, રસ, પ્રદેશ નક્કી થાય છે.

પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-રસ-પ્રદેશ એટલે ?

પ્રકૃતિ=સ્વભાવ એટલે દા. ત. જ્ઞાન રોકવાનો સ્વભાવ, રાગાદિ કરાવવાનો સ્વભાવ, શરીર, શાતા-અશાતાદિ આપવાનો સ્વભાવ, વગેરે. 'રસ' એટલે કે એમાં ઉગ્રતા-મંદતા. દા. ત. ઉગ્ર રસવાળા જ્ઞાનાવરણનો ઉદય બહુ મહેનત છતાં જ્ઞાન ન પામવા દે. ઉગ્રરસનાં અશાતાકર્મ અતિ પીડા આપે. 'પ્રદેશ' એટલે દરેક પ્રકૃતિ વિભાગમાં દળ (Bulk) પ્રમાણ, દા. ત. સૂંઠ-ગોળની ગોળીમાં સૂંઠ અમુક પ્રમાણ, ગોળ અમુક પ્રમાણ, ઘી અમુક પ્રમાણ. 'સ્થિતિ' એટલે એ કર્મ કેટલો કાળ આત્માસાથે લાગ્યું રહેશે તે.

સ્થિતિકાળમાં અબાધાકાળ અને નિષેકરચના

આ સ્થિતિઅંગે ખાસ સમજવાનું એ છે કે એક સમયે બદ્ધકર્મ-અણુનો આખોય સમૂહ આટલી કાળસ્થિતિવાળો નક્કી થાય એવું નથી. દા. ત. ૧ કોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિ નક્કી થઈ હોય તો કુલ જ સમૂહ એટલી સ્થિતિવાળો અને એટલો કાળ વીત્યા પછી બધોય સમૂહ એકીસાથે ઉદયમાં આવનારો, એવું નથી. કિન્તુ એનો પ્રાથમિક અમુક અબાધાકાળ છોડી પછી એ જૂથમાંથી સમય-સમયે ઉદયમાં આવી શકે એવી સમયાધિક સમયાધિક સ્થિતિવાળા, તે અલગ અલગ, યાવત્ નિર્ણીત પૂર્ણ સ્થિતિસુધીના, અવાંતર (પેટા) કર્મસમૂહ નક્કી થાય છે. અબાધાકાળઉપર આ નક્કી થતી સ્થિતિ-પરંપરાના દળોનાં નિર્માણને નિષેકરચના કહે છે. 'અબાધાકાળ' એટલે બંધાયા પછીનો એટલો કાળ, કે જે કાળપ્રમાણ-સ્થિતિ પ્રસ્તુત કર્મના કોઈપણ અણુની ન હોય, કિન્તુ એનાથી અધિક

હોય. 'નિષેક' એટલે અબાધાકાળઉપર સમય-સમય અધિક-અધિક સ્થિતિવાળા કર્મદળની રચના. દા. ત. વર્તમાનસમયે ૧ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિનું કર્મ અર્થાત્ કર્મદળનું જૂથ બાંધ્યું; તે અત્યારથી માંડી ૧૦૦ વર્ષનો અબાધાકાળ; એટલા કાળની સ્થિતિનું કોઈ દળ નહિ. પછી નિષેક. તેથી એ કર્મજથ્થાના અમુક દળનો સર્વજઘન્ય ૧૦૦ વર્ષ + ૧ સમય જેટલો સ્થિતિકાળ, બીજાનો ૧૦૦ વર્ષ + ૨ સમય, ત્રીજાદળનો ૧૦૦ વર્ષ+૩ સમય...યાવત્ છેવટે બાકી દળનો ૧ કોડા કોડી સાગરોપમ વર્ષપ્રમાણ સ્થિતિકાળ. ૧૦૦ વર્ષ ૧ સમયથી માંડી અહીં સુધીની સ્થિતિના દળોનો ક્રમ તેનું નામ નિષેક. બસ સામાન્ય સંયોગમાં ૧૦૦ વર્ષ વીત્યા પછી સમયે સમયે ક્રમસર તે તે દળની સ્થિતિ પાકવાથી તેનો તેનો ઉદય થયા કરે; પરંતુ આવો સંયોગ ઓછો રહે છે, કેમ કે બંધ કર્યાનો આવલિકાકાળ વીત્યે આત્માના વિચિત્ર અધ્યવસાયાર્થિદ્વારા એ કર્મપર અનેક કરણો લાગે છે.

કર્મો ઉપર લાગતાં કરણો

જેવી રીતે રાસાયણિક કારખાનામાં કાચા માલનું સંશોધન થયા પછી એના પર રસાયણોના યોગની અનેક જાતની પ્રક્રિયાઓથી જુદાં જુદાં કાર્ય બને છે, એમ કાર્મણવર્ગણમાંથી તૈયાર થયેલ કર્મ ઉપર સંક્રમણ, ઉદ્વર્તના, અપવર્તના, ઉદીરણ, ઉપશમના, નિધત્તિ અને નિકાચના, એ કરણો લાગવાથી વિચિત્ર પરિણામ નીપજે છે; અને પછી તે રીતે ઉદયમાં આવે છે. એટલે બાંધેલ સ્થિતિ, રસ, યાવત્ પ્રકૃતિ પણ કેટલાંય દળની ફેરફાર થઈ જાય છે. આમાં, સંક્રમણથી કેટલાંક કર્મ નવા બંધાતા પોતાના વિરોધી યા સમોવડિયા જાતભાઈ (દા.ત. અશપ્તા-શાપ્તા) માં જઈ ભળે છે. તે ઉદ્વર્તના-અપવર્તનાથી કેટલાકના સ્થિતિ-રસમાં વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે. ત્યારે ઉદીરણથી કેટલાક વહેલા ખેચાઈ ઉદયમાં આવે છે; વળી ઉપશમનાથી કેટલાક ઉદય-ઉદીરણ-નિધત્તિ-નિકાચનાને અયોગ્ય કરાય છે. નિધત્તિથી કેટલાક કર્મને ઉદ્વર્તના-અપવર્તના સિવાયના કરણને અયોગ્ય અને નિકાચનાથી કેટલાકને સર્વકરણને અયોગ્ય કરવામાં આવે છે.

પ્રતિસમય આવા કરણોનું કામ ચાલુ છે. આત્માના શુભ-અશુભ તીવ્ર-મન્દ અધ્યવસાયની એનાપર અસર છે. શુભ કે અશુભ અધ્યવસાય જેવો બળવાન હોય છે, તેવી પૂર્વબદ્ધ કર્મો ઉપર પોતાની અસર એ પાડવે જાય છે. આ ખાસ ધ્યાનમાં રહે કે આ અધ્યવસાય ઉપરેય વાણી-વર્તન-વિચારસરણીની મોટી અસર છે. માટે એ વાણીવગેરેને નિર્મળ ને ગુણસંપન્ન રાખવા. બદ્ધવત્ સ્થિત કે કરણોથી પરિવર્તન પામેલ કર્મો સ્થિતિ પાકે એટલે ઉદયમાં આવે છે.

વિપાકોદય(રસોદય)-પ્રદેશોદય

પ્ર-આત્મામાં કર્મો તો અનેક જાતના અને પરસ્પર વિરોધી જાતના પણ પડેલા છે. તેમજ એની નિષેકરચનાના હિસાબે દરેકના જુદા જુદા દળિયાં સમયે સમયે ઉદયમાં આવવા યોગ્ય છે. તો બધાનું ફળ અને વિશેષ કરીને યશ-અપયશ જેવા પરસ્પર વિરોધી કર્મનું ફળ એક સાથે કેમ દેખાતું નથી ?

ઉ-ઉદય બે જાતના છે, (૧) વિપાકોદય-જેમાં પ્રકૃતિ-રસનો અનુભવ થાય તે; અને (૨) પ્રદેશોદય, અર્થાત્ જેમાં તે અનુભવ નહિ, પણ માત્ર પ્રદેશ, અર્થાત્ વિપાકોદયપ્રાપ્ત સજાતીય પરપ્રકૃતિરૂપે થતાં જ, પાકીને આત્માપરથી ખરી જાય તે. જેવી રીતે પોતાના બંગલામાં નિવૃત્તિ ભોગવતાને કારણવશ રાજકીય જેલ મળી, પણ કોઈ સરકારી બંગલામાં પૂરી સગવડ સામગ્રીસાથે મળી, ત્યાં જેલ છતાં જેલતરીકેનો કોઈ અનુભવ નથી; એમ, ગુમડું પાકી જઈ હવે રુઝપર છે, ત્યાં વ્યાધિ છતાં વેદના નથી; એવી રીતે પ્રદેશોદયમાં કર્મ પક્વ છતાં પ્રકૃતિ-રસનો અનુભવ નથી.

ઉદયમાં દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ નિમિત્તો

હવે કેટલાક કર્મ એવાં છે, કે જેને નિમિત્ત મળે તો જ વિપાકોદયમાં આવે, નહિતર પ્રદેશોદયથી ખત્મ થાય. દા. ત. સાજા સારા શરીરે વધારે ખવાઈ જવાનું કે કોઈ ઠોકર ખાવાનું નિમિત્ત ઊભું થયું તો પીડા અશાતા ઊભી થઈ; એ અશાતા-વેદનીયનો સનિમિત્તક વિપાકોદય. બીજા કેટલાક નિર્નિમિત્તક ઉદયવાળા કર્મ છે. દા. ત. અચાનક ટી. બી. કેન્સરની અશાતા લાવનાર કર્મ, અચાનક પાગલતા લાવનાર જ્ઞાનાવરણ, મોહનીય-કર્મ. ખાસ કરીને સનિમિત્તક ઉદયવાળા કર્મને વિપાકોદયમાં આવવા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ-ભવનાં નિમિત્ત કામ કરે છે. દા. ત. (૧) મરચા ખવાઈ ગયા ને લ્હાય ઊઠી, યા દવા ખાધી ને શાતા થઈ; (૨) આબૂક્ષેત્ર ગયા ને રોગ મટ્યો, (૩) ઋતુ બદલાઈ તો શરદી થઈ, (૪) અતિક્રોધથી ખાધું ન પચ્યું, (૫) બિલાડીનો ભવ મળ્યો ને ઉંદર મારવાની દુષ્ટવૃત્તિ જાગી.

આ હિસાબે આવાં જે કર્મને અનુકૂળ દ્રવ્યાદિ મળે એ વિપાકોદય દેખાડે, એજ વખતે બીજા કર્મ પોતાના સ્થિતિપાકે ઉદયમાં તો આવે, પણ તથાસ્વભાવે પ્રદેશોદય દેખાડે. મનુષ્ય-ભવમાં મનુષ્યગતિ વિપાકોદયમાં અને દેવગતિ આદિ પ્રદેશોદયમાં હોય. અલબત્ત વિના નિમિત્તે પણ ઉદયમાં આવે એવાં કર્મ હોય છે. ત્યાં પણ પ્રતિપક્ષી કર્મનો પ્રદેશોદય-આદિ રહેવાનો.

આત્માના ગુણ જે દા. ત. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર, વીતરાગતા અને વીર્ય, તેપર આવરણકર્મ ચડી જવાથી એ ગુણો આચ્છાદિત થઈ ગયા છે. એ કર્મની પરંપરા ઉદયમાં

રહીને ગુણ પ્રગટ થવા દેતી નથી. દા. ત. જ્ઞાનાવરણકર્મ જ્ઞાનને, દર્શનાવરણ દર્શનને, મોહનીયકર્મ ચારિત્રને, વીર્યાંતરાયકર્મ વીર્યને ઢાંકે છે. પરંતુ જો આત્મા પુરુષાર્થ કરે તો એ કર્મોના ક્ષયોપશમાદિ થાય અને તેટલા અંશમાં ગુણ પ્રગટ થાય. ક્ષયોપશમ એટલે ઉદયપ્રાપ્ત કર્મનો ક્ષય અને સન્તાગત કર્મનો ઉપશમ અર્થાત્ વિષાકોદય વગેરેને અયોગ્ય બનાવી દેવા તે. આ વસ્તુ નિમિત્તના આલંબને કરાતા પુરુષાર્થથી થાય છે. ક્ષયોપશમનું સ્પષ્ટીકરણ આગળ આવશે.

ક્ષયોપશમમાટે દ્રવ્યાદિ નિમિત્ત

આ ક્ષયોપશમપર પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રવગેરે ભાગ ભજવે છે. (૧) યશ્મા પહેરવાથી લાંબે દેખાય છે, બ્રાહ્મી આદિના સેવનથી સ્મૃતિ, બુદ્ધિ તેજસ્વી બને છે. એ મતિજ્ઞાનાવરણનો તેટલા અંશે ક્ષયોપશમ છે. શાસ્ત્ર ભણતાં કે ઉપદેશ સાંભળતાં શ્રુત-જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થાય છે. (૨) તીર્થક્ષેત્રે વીતરાગની મૂર્તિ નિહાળતાં ભક્તિરંગ ઉભરાય છે. એ મોહનીયનો ક્ષયોપશમ છે. (૩) પશ્ચુચ્ચાના કાળમાં ધર્મોત્સાહ જાગે છે એ વીર્યાંતરાયનો ક્ષયોપશમ છે. (૪) વૈરાગ્યની ભાવના કરતાં કરતાં મોહનીયનો જબરદસ્ત ક્ષયોપશમ, ક્ષય થાય છે. જેમ ભરત ચકવર્તીને. (૫) મનુષ્યભવમાં જ સર્વવિરતિચારિત્રયોગ્ય ક્રપાયનો ક્ષયોપશમ થાય છે, એ ભવના નિમિત્તે ક્ષયોપશમ. અલબત્ત તેમાં દ્રવ્યાદિ નિમિત્ત ઉપયોગી બને છે.

ઉદયની જેમ ક્ષયોપશમમાં ય એવું બને છે કે જો નિમિત્ત ખસી જાય, યા વિપરીત નિમિત્ત આવી જાય, તો એ અટકી જાય છે. દા. ત. ગુરુયોગ સાધર્મિકયોગ ભૂલતાં નંદમણિયારે શ્રાવકધર્મયોગ્ય ક્ષયોપશમ ગુમાવ્યો. વ્યાખ્યાન સાંભળીને પછી ધૂમ-કમાણીના વેપારમાં રસ લેતાં વૈરાગ્યરંગ જાંખો પડે છે.

અહીં આપણે હવે એ વિચારીયે કે આત્માપર કઈ સ્થિતિમાં કેવા કર્મ બંધાય છે ? આ 'સ્થિતિ' એટલે આત્મા કયા ગુણસ્થાનકે વર્તે છે તે. ગુણસ્થાનકનો હિસાબ મિથ્યાત્વથી માંડી ઠેક શુદ્ધ બુદ્ધ સ્થિર અવસ્થાસુધીની અવસ્થાપર ગણાય છે. એમાં અસંખ્ય ગુણસ્થાનકો થાય, પરંતુ એ મુખ્ય ૧૪ ગુણસ્થાનકોના પેટાપ્રકાર તરીકે રહેવાના. આ ૧૪ ગુણસ્થાનકની સમજ આગળ અપાશે.

પ્રતિસમય કર્મબંધ

પરંતુ એટલું ખરૂં કે તે તે ગુણસ્થાનકે રહેલા જીવને ત્યાંની યોગ્યતા મુજબના કર્મ અવશ્ય સમયે સમયે બંધાય છે. માત્ર એમાં જે સામસામી પ્રકૃતિઓ છે દા. ત. શાતા-અશાતા, યશ-અપયશ, ઊચગોત્ર-નીચગોત્ર, વગેરે, એમાંથી જો આત્મા શુભભાવમાં વર્તતો હોય તો શાતા, યશ, ઊચગોત્રાદિ શુભકર્મ બંધાય, અને અશુભભાવમાં વર્તતો હોય, તો

અશુભ બંધાય; પણ બંધ પ્રતિસમય ચાલુ. આનું કારણ એજ કે પ્રતિસમય બંધના હેતુઓ મોજાદ છે. એટલે કારણ હોય તો કાર્ય થવાનું, અલબત્ત એક આયુષ્યકર્મ એવું છે કે જીવનમાં એક જ વાર અને તે પણ અંતર્મુદૂત જેટલા કાળમાં બંધાઈ જાય છે. બાકી જે કેટલીક શુભ અને અશુભ પ્રકૃતિઓ અવશ્ય સતત બંધાય છે, એમાં એવું છે કે જીવ શુભભાવમાં હોય તો તે અશુભકર્મનો રસ મંદ બંધાય; એથી ઉરંદું જીવ અશુભભાવમાં હોય ત્યારે તે શુભપ્રકૃતિનો રસ મંદ બંધાય.

પુદ્ગલ દ્રવ્ય

વિશ્વત્ત્વ બે પ્રકારે છે, જીવ અને અજીવ. અજીવત્ત્વમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્મા., આકાશ, કાળ અને પુદ્ગલ. પુદ્ગલ એટલે જેનામાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ હોય તે દા.ત. પૃથ્વી-પાણી-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિવગેરે. અલબત્ત આ પૃથ્વીઆદિ તે તે જીવે ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલોથી બનેલ શરીરરૂપ છે. માટે તે તે જીવો પૃથ્વીકાય, અપ્કાય વગેરે કહેવાય છે; છતાં તે પૃથ્વી-પુદ્ગલઆદિ મૂળ જાતિ નથી, કેમકે એમાં પણ ભેદ-સંઘાતન થઈ તે અન્યજાતિના બને છે. દા. ત. વાયુના પુદ્ગલ પાણીરૂપ થાય છે. $H_2O = \text{Water}$. આ ચૌદરાજ પ્રમાણવાલા લોકને વિષે સર્વત્ર પુદ્ગલો ઠાંસી ઠાંસીને રહેલા છે. આ પુદ્ગલના ઝીણામાં ઝીણાં અંશને અણુ-પરમાણુ કહે છે. બે પરમાણુ ભેગા થાય, તો દ્વયણુક-દ્વિપ્રદેશિક-સ્કંધ, ત્રણ ભેગા મળે તો ત્રણુક-ત્રિપ્રદેશિકસ્કંધ, ચાર મળે તો ચતુ:પ્રદેશિક, સંખ્યાતા મળે તો સંખ્યાતપ્રદેશિક, અસંખ્યાતા મળે તો અસંખ્યાતપ્રદેશિક અને અનંતા મળે તો અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ બને છે. સર્વજાની દૈષ્ટિએ સૂક્ષ્મ એવા અનંત અણુના બનેલા સ્કંધ વ્યાવહારિક પરમાણુ કહેવાય છે. આજના વિજ્ઞાનની ગણતરીના અણુમાં ય વિભાજન થઈ શકે છે, એ આ વસ્તુના સત્યને પુરવાર કરે છે. નહિતર ખરો અણુ એટલે ખસ છેલ્લું માપ, પછી એના ભાગ ન પડી શકે. માટે આજનો અણુ એ કહેવાતો અણુ છે. ખરી રીતે એ અણુથી નિષ્પન્ન સ્કંધ છે. વ્યાવહારિક અનંતા પરમાણુના બનેલા સ્કંધ જ જીવના ઉપયોગમાં આવી શકે.

ઔદારિકાદિ ૮ વર્ગણા

જીવના ઉપયોગમાં આવે એવા આઠ જાતના સ્કંધ હોય છે. તેના નામ ૧ ઔદારિક, ૨ વૈક્રિય, ૩ આહારક, ૪ તૈજસ, ૫ ભાષા, ૬ ધાસોચ્છ્વાસ, ૭ માનસ અને ૮ કાર્મણ. આ સ્કંધો વર્ગણાતરીકે ઓળખાય છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, યાવત્ કાર્મણવર્ગણા સુધી આ વર્ગણાઓ ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક અણુઓના પ્રમાણવાળી હોવા છતાં તે મશીનમાં દબાયેલા રૂની ગાંસડીની જેમ કદમાં વધુને વધુ સૂક્ષ્મ હોય છે. દા. ત. ઔદારિક સ્કંધ કરતાં વૈક્રિય સૂક્ષ્મ, વૈક્રિય કરતાં આહારક સૂક્ષ્મ, યાવત્ આઠમા

કાર્મણ સ્કંધો સૌથી સૂક્ષ્મ છે. એમ હોવામાં પુદ્ગલનો તથાસ્વભાવ કારણભૂત છે.

(૧) એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિય તિર્યચજીવો અને મનુષ્યોના શરીર ઔદારિક વર્ગણામાંથી બને છે. (૨) દેવ અને નારકનાં શરીર વૈક્રિયવર્ગણાનાં બને છે. (૩) લબ્ધિ શક્તિ) ના બળે ચૌદ “પૂર્વ” નામના સાગર-સમા વિશાળ શાસ્ત્રના જાણકાર મહામુનિ કોઈક પ્રસંગે પોતાની શંકાના સમાધાનમાટે યા વિચરતા તીર્થકર પ્રભુની સમવસરણાદિ-સમૃદ્ધિ જોવામાટે સૂક્ષ્મ આહારકવર્ગણામાંથી એક હાથનું શરીર બનાવીને મોકલે તે આહારક શરીર કહેવાય છે. (૪) અનાદિકાળથી જીવની સાથે કર્મના જથ્થાની જેમ બીજું એક તેજસશરીર પણ ચોટેલું રહે છે. એ શરીર તેજસવર્ગણાનું બનેલું હોય છે. એમાંથી પુદ્ગલના સ્કંધો વિખરાય છે, નવા ભરાય છે. પણ અમુક પ્રમાણમાં જથ્થો કાયમ સાથેને સાથે રહે છે જ. આ તેજસ-શરીરથી શરીરમાં ગરમી રહે છે, અને જીવ જે આહાર ગ્રહણ કરે છે, તેનું પચન થાય છે. (૫) ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલમાંથી ભાષા શબ્દરચના બને છે (૬) શ્વાસોચ્શ્વાસવર્ગણામાંથી જીવ શ્વાસોચ્શ્વાસરૂપે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. એ પુદ્ગલો શબ્દ કરતાં પણ સૂક્ષ્મ છે. હવા એ તો વાયુકાયજીવના ઔદારિકશરીર પુદ્ગલ છે. શ્વાસોચ્શ્વાસનાં પુદ્ગલ તો એના કરતાં ઘણાં ઘણાં સૂક્ષ્મ છે. (૭) જેમ આપણને બોલવામાટે ભાષાવર્ગણાનાં પુદ્ગલ કામ લાગે છે, તેમ વિચાર કરવામાટે મનોવર્ગણાનાં પુદ્ગલ કામ લાગે છે. નવા નવા શબ્દોચ્ચારની જેમ નવા નવા વિચાર માટે નવા નવા મનોવર્ગણાના પુદ્ગલ લેવામાં આવે છે, અને એને મનરૂપે બનાવી જ્યારે છોડવામાં આવે ત્યારે વિચાર સ્ફૂરે છે. (૮) આઠમા નંબરમાં કાર્મણવર્ગણા છે; મિથ્યાત્વાદિકારણો જે આત્માપર ચોંટી કર્મરૂપ બને છે. આ આઠ વર્ગણા ઉપર પણ બીજી પ્રત્યેક વર્ગણા, બાદરવર્ગણા, વગેરે વર્ગણાના પુદ્ગલ છે. પરંતુ જીવને એ અગ્રાહ્ય ને નિરુપયોગી છે, એટલે કે આહારાદિરૂપે લઈ શકાય એવા નથી; ઉપયોગી માત્ર આઠ વર્ગણા છે.

આમાંયે વળી કાર્મણવર્ગણા એ અત્યંત વિલક્ષણ સ્વભાવવાળી છે, કે જેમાંથી બનેલ કર્મ-પરંપરાના બંધનમાં સંસારી જીવમાત્ર અનાદિ અનંતકાળથી સંસારમાં જકડાઈ રહ્યા છે. આનાથી સ્વ-સ્વરૂપગત અનંતજ્ઞાનાદિ સમૃદ્ધિ આચ્છાદિત રહી છે. આ કર્મબંધન (૧) મિથ્યાત્વ (૨) અવિરતિ (૩) કષાય અને (૪) યોગના કારણે પ્રતિસમયે થાય છે. જીવમાં વળી એવી યોગ્યતા છે કે પોતાના વીર્ય અને કષાયથી એ ગ્રહણ કરાતી કર્મવર્ગણામાં અનંતગુણો રસ વધારી પોતાની સાથે ક્ષીરનીરની જેમ એકમેક કરે છે. એનો વિચાર આગળ કરાશે.

કાર્મણ વર્ગણાનું સ્વરૂપ ૪ પ્રકારે

(૧) દ્રવ્ય (૨) ક્ષેત્ર (૩) કાળ અને (૪) ભાવથી. દ્રવ્યથી તે અનંતપ્રદેશી સ્કંધો, ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશમાં રહેલા, કાળથી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનાં સ્કંધો, અને ભાવથી વર્ણાદિના એકગુણથી યાવત્ અનંતગુણ કૃષ્ણાદિ સુધીના સ્કંધો હોય છે. (ગુણ એટલે નાનામાં નાનો અવિભાજ્ય અંશ. જેમ ૧ ડીગ્રી કહીએ છીએ તે રીતે). આમાં પણ જીવ આત્મપ્રદેશસાથે સૃષ્ટ અને અનન્તરાવગાઠ અર્થાત્ આત્મપ્રદેશોએ રોકેલ આકાશપ્રદેશમાં જ રહેલી કાર્મણવર્ગણાને ક્રમશઃ પ્રતિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે.

બંધનાદિ ૮ કરણ

કર્મને ગ્રહણ કરવાં, આત્મપ્રદેશસાથે લોહાગ્નિવત્ એકમેક કરવાં, અને એના પર બીજી પ્રક્રિયાઓ થવી, વગેરેમાં આત્માના ચિત્તનો શુભાશુભઅધ્યવસાય સંહિત આત્મવીર્ય કામ કરે છે. તે વિચિત્ર યાને અનેક તરતમતાથી અનેક પ્રકારનાં હોય છે. આ પ્રક્રિયાઓ કરનાર વીર્યને 'કરણ' કહેવામાં આવે છે. અલબત્ત એક જ સમયે પ્રવર્તતા અમુક માત્રાના અધ્યવસાય-વિશિષ્ટ વીર્યથી બંધન, સંક્રમણ, આદિ અનેક ક્રિયાઓ એક સાથે બને છે. એટલે તેમાં વીર્યસ્થાન એક જ નિમિત્ત હોવા છતાં તે તે બંધનક્રિયાના પ્રયોજક વીર્યને તે તે નામનાં કરણતરીકે ઓળખવામાં આવે છે. દા. ત. બંધન-કરણ, સંક્રમણ-કરણ વગેરે, વીર્યવિશેષથી આવાં આઠ કરણો પ્રવર્તે છે. ઉદય અને સત્તા એ સ્વાભાવિક રીતે પ્રવર્તતા હોવાથી તે કરણતરીકે ઓળખાવાતા નથી. કરણથી પ્રયોજ્ય આઠ ક્રિયાઓ થાય છે, તે આ:-

(૧) બંધન:- એટલે આઠ પ્રકારના કર્મનું એના અમુક અમુક પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-રસ-પ્રદેશ સંહિત આત્માસાથે એકમેક થવું તે, તત્પ્રયોજક વીર્ય તે બંધનકરણ. એ પ્રમાણે આગળ સમજવું

(૨) સંક્રમ :- એટલે સત્તામાં રહેલા કર્મના પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-રસ-પ્રદેશો બંધાતા સજાતીય અન્ય કર્મસ્વરૂપે થવા તે, દા. ત. સત્તાગત શાતાનાં દળિયાં બંધાતી અશાતામાં ભળી અશાતારૂપે થાય તે શાતાનો સંક્રમ થયો કહેવાય.

(૩) ઉદ્ધર્તના :- સત્તામાં રહેલા કર્મના સ્થિતિ અને રસ વધવા.

(૪) અપવર્તના :- સત્તામાં રહેલા કર્મના સ્થિતિ અને રસ ઘટવા.

(૫) ઉદીરણ :- ઉદયપ્રાપ્ત નહિ થયેલા સત્તાગત કર્મદલિકોને ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવી ફળસન્મુખ કરવા તે. દા. ત. નરકવેદનામાં અશાતા કર્મોના ઉદય ઉપરાંત થતી અશાતાની ઉદીરણ.

(૬) ઉપશમના :- અનાગત કર્મને ઉપશમાવે એટલે ઉદય-ઉદીરણ-નિધત્તિ-નિકાચનાને અયોગ્ય કરે, ઉદયાદિ તદ્દન સ્થગિત થઈ જાય તે.

(૭) નિધત્તિ :- કર્મને ઉદ્ધવર્તના અપવર્તના સિવાય શેષ કરણને અયોગ્ય કરે તે. અર્થાત્ શેષ સંક્રમણાદિ કરણ એનાપર ન લાગે.

(૮) નિકાચના :- કર્મના દલિકોને સર્વકરણને અયોગ્ય બનાવે તે. અર્થાત્ એના પર સંક્રમણાદિ કોઈ કરણ ન લાગે.

-: વીર્યના પ્રકાર :-

કરણ એટલે વીર્ય, યોગ, ઉત્સાહ, બળ, પરાક્રમ, શક્તિ વગેરે. વીર્ય એ આત્માનો ગુણ છે. આ વીર્ય બે પ્રકારનું છે. (૧) લબ્ધિ-વીર્ય, (૨) કરણ-વીર્ય. આત્મામાં શક્તિરૂપે રહેલું વીર્ય તે લબ્ધિવીર્ય. અને તે વીર્યની પ્રવૃત્તિ તે કરણવીર્ય. એ યોગરૂપ છે. એટલે મન, વચન અને કાયાના યોગ એમ ત્રણ-પ્રકારે કરણવીર્ય કહેવાય. યોગમાં મુખ્ય પ્રવર્તક તો આત્મા-વીર્યરૂપ લબ્ધિવીર્ય જ છે.

પ્રશ્ન :- સર્વજીવપ્રદેશે ક્ષયોપશમાત્મક લબ્ધિવીર્ય તો સમાન છે, તો પછી શરીરના અમુક ભાગમાં વધારે વીર્ય અને અમુક ભાગમાં ઓછું વીર્ય દેખાય છે એ શા માટે ?

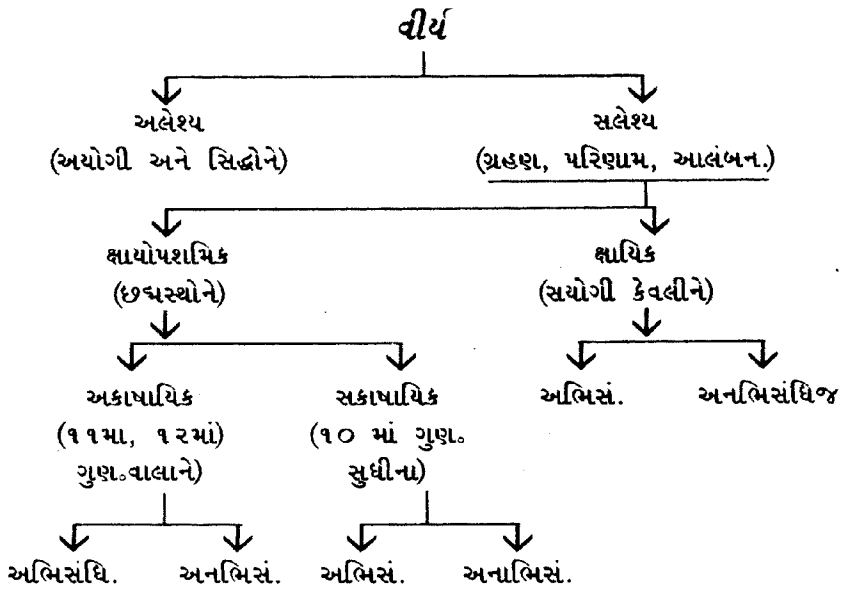
ઉ:- આત્મપ્રદેશે સાંકળની પેઠે પરસ્પર સંબદ્ધ છે, અને કાર્ય નજીક અને દૂર હોવાને લઈને પ્રવર્તમાન વીર્યમાં ફેરફાર રહે છે. જેમકે બાંધેલી સાંકળને હલાવવામાં આવે ત્યારે નજીકના દેશમાં વધારે અને દૂરમાં ઓછી હાલે છે; અથવા અશાતા-વેદનીયનો ઉદય સર્વઆત્મપ્રદેશે સમાન હોવા છતાં પત્થરવિગેરેના મારવાળા ભાગમાં વેદના વધારે અને બીજા દૂરના ભાગોમાં ઓછી વેદના.

મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલો દ્વારા પ્રવર્તતું જે આત્મવીર્ય તે અનુક્રમે મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગ કહેવાય છે. ઉપચારથી વીર્યજન્ય મન-વચન-કાયવ્યાપાર પણ યોગ કહેવાય. યોગસંજ્ઞકવીર્યવડે જ ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલવર્ગણાઓમાંથી આત્મા ગ્રહણ-પરિણમન-અવલંબન યથાયોગ્ય કરે છે; અને અવલંબિત પુદ્ગલોનું યથાકાલે વિસર્જન થાય છે.

દા.ત. યોગસંજ્ઞક વીર્યવિશેષથી ઔદારિકાદિ શરીર-પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને સૌથી પહેલું ગ્રહણ કરે છે, ગ્રહણ કરીને ઔદારિકાદિ રૂપે પરિણમાવે છે. અને વર્ણી પ્રાણાપાન, ભાષા અને મનોયોગ્ય પુદ્ગલોને પહેલા ગ્રહણ કરે છે અને ગ્રહણ કરીને તે તે રૂપે પરિણમાવવામાં આવે છે. પરિણમાવ્યા બાદ એ છોડવામાટે અશક્તની લાકડીની જેમ

તેનું આલંબન કરે છે. એથી એવું સામર્થ્ય ઊભું થાય છે કે જેનાદ્વારા એ પુદ્ગલોને બહાર છોડે છે. એનું નામ જ શ્વાસ, વાણી કે વિચાર.

આ રીતે વીર્યના ગ્રહણવીર્ય, પરિણામવીર્ય અને આલંબનવીર્ય, એમ ત્રણ પ્રકાર થાય છે. અથવા વીર્ય બે પ્રકારે : (૧) સલેશ્યવીર્ય, અને (૨) અલેશ્યવીર્ય. લેશ્યાવાળા જીવોનું વીર્ય તે સલેશ્યવીર્ય છે. અને તે વીર્યવાળા જીવો સયોગી કહેવાય છે. લેશ્યા વિનાના જીવોનું વીર્ય તે અલેશ્ય વીર્ય કહેવાય છે. અને તે અયોગિકેવલી-ગુણસ્થાનકવાળાઓને તથા સિદ્ધોને હોય છે.

બુદ્ધિપૂર્વક પ્રવર્તતું વીર્ય તે 'અભિસન્ધિજ વીર્ય' કહેવાય; દા. ત. ઈરાદાપૂર્વક હાલવા ચાલવાનું વીર્ય.

ઉપયોગ સિવાય પ્રવર્તતું વીર્ય તે 'અનભિસન્ધિજ વીર્ય' કહેવાય; દા.ત. હૃદયબંધકારા, ફેફસાની ક્રિયા, લોહીનું સંચરણ નિમેષ-ઉન્મેષ, આહારાદિનું સપ્તધાતુમાં પ્રવર્તન, ઈત્યાદિ ક્રિયાપ્રવર્તક વીર્ય.

આ બન્ને પ્રકારે થતા વીર્યપ્રવર્તનથી આત્મામાં સતત કર્મનો પ્રવેશ થતો જ

રહે છે. આ વીર્યની તરતમતાના હિસાબે એના સૂક્ષ્માંશથી માંડી અસંખ્યાંશ સુધીના ભેદ પડે છે. આ સૂક્ષ્માંશ કેવલિપ્રજાએ દ્રષ્ટ ઝીણામાં ઝીણો વીર્યાંશ છે, આત્માના અસંખ્ય આત્મપ્રદેશો છે. અને પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશમાં જઘન્યથી પણ અસંખ્યાત્મ (અસંખ્ય-લોકાકાશપ્રદેશ-પ્રમાણ) અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અસંખ્યાત વીર્યાંશો હોય છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ વીર્યાંશો જઘન્ય કરતાં અસંખ્યગુણ હોય છે.

યોગસ્થાન

સરખે સરખા વીર્યાંશવાળા આત્મપ્રદેશોનો સમુદાય તે પહેલી વર્ગણા. વીર્યાંશની ક્રમશઃ એકેક વૃદ્ધિથી બીજી, ત્રીજી,....એમ યાવત્ ઘનીકૃત ૭ રાજલોકની સૂચિશ્રેણિના અસંખ્ય ભાગ જેટલી વર્ગણાઓ મળે છે. આવી ક્રમશઃ વીર્યાંશની વૃદ્ધિવાળી વર્ગણાઓનો સમૂહ તે સ્પર્ધક કહેવાય. ત્યાર પછી ક્રમશઃ વીર્યાંશની પરિવૃદ્ધિ મળતી નથી. પરંતુ અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ વીર્યાંશોની વૃદ્ધિ એકીસાથે થાય છે. અને ત્યારબાદ ક્રમશઃ એકેક વીર્યાંશની વૃદ્ધિવાળા આત્મપ્રદેશો મળે છે. એટલે પૂર્વની જેમ વર્ગણાઓ બને છે, અને અસંખ્ય વર્ગણાઓનું ફરીથી બીજું સ્પર્ધક બને છે. એવા સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યભાગ પ્રમાણ સ્પર્ધકોનું એક યોગસ્થાન બને છે.

આની સમજૂતી

એક આત્મપ્રદેશપર જઘન્યથી પણ અસંખ્યાત-વીર્યાંશો છે. અસત્ કલ્પનાએ ધારો કે તે ૧૦૧ વીર્યાંશો છે. તે ૧૦૧ વીર્યાંશોવાળા જે આત્મપ્રદેશોનો સમૂહ તે ૧લી વર્ગણા. ત્યારબાદ ક્રમસર વીર્યાંશની વૃદ્ધિવાળી અસંખ્યાતવર્ગણાઓ મળે છે. ધારો કે તે ચાર છે. તેથી ૧૦૨ વીર્યાંશવાળા આત્મપ્રદેશોનો સમૂહ તે ૨જી વર્ગણા, ૧૦૩ની ૩જી વર્ગણા. અને ૧૦૪ની ૪થી વર્ગણા. તેથી આ ૪ વર્ગણાનું ૧ સ્પર્ધક બન્યું કહેવાય. ત્યારબાદ ક્રમસર વીર્યાંશની વૃદ્ધિવાળી વર્ગણાઓ મળતી નથી, પરંતુ અસંખ્યલોકના પ્રદેશજેટલા વીર્યાંશો વધ્યા પછી વર્ગણાઓ મળે છે. તેથી ૧૦૫ વીર્યાંશોવાળા આત્મપ્રદેશો મળતા નથી. એમ ૧૦૬-૧૦૭-૧૦૮ યાવત્ અસંખ્યલોક એટલે કે ૨૦૪ સુધી વર્ગણાઓ મળતી નથી. પરંતુ ૨૦૫ વીર્યાંશવાળા આત્મપ્રદેશો મળે છે. ત્યારે તે સરખા વીર્યાંશુવાળા આત્મપ્રદેશોની બીજા સ્પર્ધકની ૧લી વર્ગણા બને છે. એમ પૂર્વોક્ત રીતે ૨૦૬ની બીજી વર્ગણા, ૨૦૭ની ત્રીજી વર્ગણા, ૨૦૮ની ચોથી વર્ગણા. આમ આ ચારનું બીજું સ્પર્ધક થયું. હવે પૂર્વપ્રમાણે ફરીથી આંતરું જાણવું. તેથી ૨૦૯થી ૩૦૮ સુધીની વીર્યાંશોવાળી વર્ગણાઓ બનતી નથી. પરંતુ ૩૦૯ વીર્યાંશોવાળા આત્મપ્રદેશોની ૩જી સ્પર્ધકની ૧લી વર્ગણા બને છે. ૩૧૦ની બીજી વર્ગણા, ૩૧૧ની ત્રીજી વર્ગણા, ૩૧૨ની ચોથી વર્ગણા, આ ચાર વર્ગણાઓનું ત્રીજું સ્પર્ધક થયું. હવે ૩૧૩ થી ૪૧૨ સુધીના વીર્યાંશોવાળા

આત્મપ્રદેશો જ ન હોવાથી વર્ગણાઓ બનતી નથી. ત્યારબાદ ૪૧૩ વીર્યાશોવાળા આત્મપ્રદેશોના સમૂહની ૪થા સ્પર્ધકની ૧લી વર્ગણા એમ ૪૧૪ની ૨જી વર્ગણા, ૪૧૫ની ૩જી વર્ગણા, ૪૧૬ની ૪થી વર્ગણા.-આ ચાર વર્ગણાઓનું ચોથું સ્પર્ધક થયું. અસત્ કલ્પનાએ આ ચાર સ્પર્ધકોનું એક 'સ્થાન' કહેવાય. વંસ્તુસ્થિતિએ સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યભાગ જેટલા સ્પર્ધકોનું એક યોગસ્થાન થાય છે. કુલ ૫૯૧ સૂચિશ્રેણીના અસંખ્યભાગ જેટલા યોગસ્થાનો હોય છે.

૨સસ્થાનકો: -

આત્મપ્રદેશોમાં પ્રગટેલા વીર્યાશોના આ યોગસ્થાનની જેમ કર્મપ્રકૃતિના રસમાં રહેલા રસાણુઓને લઈને રસાણુ, વર્ગણા, સ્પર્ધકના ક્રમે રસસ્થાનક બને છે. માત્ર ફરક એ કે જઘન્યથી સર્વજીવસંખ્યાથી અનંતગુણ સંખ્યામાં ભેગા મળેલા જ્ઞાનિદેષ્ટ રસાણુઓવાળા કર્મદળિયાંની ૧લી વર્ગણા બને. એમાં ૧-૧ રસાણુવૃદ્ધિએ ૨જી, ૩જી, ... વિ. વર્ગણાઓ બનતાં બનતાં જ્યારે સર્વઅભવથી અનંતગુણ અને સર્વસિદ્ધોના અનંતમાં ભાગની સંખ્યા જેટલી વર્ગણાઓ થાય, એનું પહેલું સ્પર્ધક થાય છે ત્યારપછી ૧-૧ રસાણુવૃદ્ધિએ વર્ગણાઓ નથી હોતી. એવી સર્વજીવથી અનંતગુણની સંખ્યા જેટલો આંક ચઢે ત્યાંસુધી એવી વર્ગણાઓ અલભ્ય હોય છે. પછી પાછી ૧-૧ રસાણુવૃદ્ધિએ વર્ગણાઓ મળે છે, તે અભવથી અનંતગુણની સંખ્યા થાય ત્યાંસુધી મળે. એનું બીજું સ્પર્ધક થાય છે, પછી ૧-૧ વૃદ્ધિએ સર્વજીવથી અનંતગુણની સંખ્યા સુધી અલભ્ય-ખાલી. પછી પાછી મળે, એ ૩જું સ્પર્ધક. પછી ખાલી... પછી વર્ગણાઓનું ૪થું સ્પર્ધક... એવા સ્પર્ધકો પણ અભવથી અનંતગુણની સંખ્યામાં થાય એ એકરસસ્થાનક કહેવાય. હવે બીજું રસસ્થાનક, પ્રથમ રસસ્થાનકની છેલ્લી વર્ગણાની રસાણુ-સંખ્યા ઉપર ૧-૧ વૃદ્ધિએ સર્વજીવથી અનંતગુણ સંખ્યા સુધીની વર્ગણા અલભ્ય-ખાલી ગયા પછી, એકરસાણુવૃદ્ધિએ થતી વર્ગણાથી શરૂ થાય....એમ આગળ ૩જું રસસ્થાનક. આવા રસસ્થાનકો અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ-પ્રમાણ હોય છે.

૨સસ્થાનકો અસંખ્ય જ હોવાનું કારણ એ, કે એને બંધાવનાર અધ્યવસાય-સ્થાનક અસંખ્ય જ છે. જીવો અનંતા છતાં કેટલાયના અધ્યવસાયમાં સમાનતા હોવાથી વિચિત્ર અધ્યવસાયસ્થાનક અસંખ્ય થાય છે.

આ અધ્યવસાય રાગાદિકધાયના પરિણામસહિત લેશ્યાપરિણામરૂપ હોય છે, કહ્યું છે 'કધાયના આધારે સ્થિતિબંધ અને લેશ્યાના આધારે રસબંધ થાય;' પણ આ લેશ્યા એકલી નહિ, સાથે કધાય હોય; એમાંય એકસ્થિતિ બાંધવામાં અસંખ્ય કધાયાધ્યવસાય હોય છે. અને એક કધાયાધ્યવસાયમાં તરતમતાવાળા અસંખ્ય લેશ્યાપરિણામ હોય છે. તેથી જ એ એક કધાયાધ્યવસાયને અનુસારે બંધાતી એક કર્મસ્થિતિમાં લેશ્યાની તરતમતાના

હિસાબે અસંખ્ય રસબંધ-સ્થાન પડી શકે છે. તાત્પર્ય-એકેક સ્થિતિ બાંધવામાં હેતુભૂત અસંખ્ય-લોકાકાશપ્રદેશ-પ્રમાણ કષાયોદય-સ્થાન છે, અને એકેક કષાયોદય સ્થાનમાં એટલા જ અસંખ્ય લેશ્યાસ્થાન છે, જે એટલા જ રસબંધસ્થાનમાં હેતુભૂત છે.

આ અધ્યવસાય કષાયમોહનીયકર્મના તેવા તેવા ન્યૂનાધિક રસોદયનું સંવેદન, લેશ્યા, જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના ઉદય અને યોગની વિચિત્રતાગર્ભિત એક આત્મપરિણામરૂપ છે. એના આધારપર બંધાતા કર્મમાં હિસાબ એવો છે કે સંકલેશ (કષાયની ચઢતી માત્રા) જેમ વધારે, તેમ શુભ યા અશુભ કર્મ-પ્રકૃતિની સ્થિતિ લાંબી બંધાય, અશુભ પ્રકૃતિનો રસ ઉગ્ર બંધાય, અને શુભપ્રકૃતિનો રસ મંદ બંધાય. એથી ઉક્તું વિશુદ્ધિ (કષાયની ઉતરતી માત્રા) જેમ વધારે, તેમ શુભ યા અશુભ કર્મની સ્થિતિ ઓછી બંધાય, અશુભનો રસ મંદ બંધાય અને શુભપ્રકૃતિનો રસ તીવ્ર બંધાય.

એક સંસારી જીવને એકકાલે એકજ યોગસ્થાન હોય છે; અર્થાત્ એના સમગ્ર આત્મપ્રદેશોનું ક્રમશઃ વધતા વીર્યાશવર્ગણા-સ્પર્દકો મળીને એક યોગસ્થાન થાય. સમગ્ર આત્માઓમાં વધતા-ઓછા વીર્યાશથી પ્રારંભીને નીપજતા યોગસ્થાન કુલ અસંખ્યાતા (સૂચિત્રેણીના અસંખ્યભાગ-પ્રમાણ) હોય છે, અનંતા નહિ; કેમકે જીવો અનંતા છતાં એકકાળે અનેકજીવોને એક સમાન યોગસ્થાન હોય છે.

જીવની તે તે ભવમાં ઉત્પત્તિની પ્રારંભિક અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉતરોત્તર સમયે અવશ્ય અસંખ્યગુણ-અસંખ્યગુણ યોગની વૃદ્ધિ હોય છે. તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં એક યોગસ્થાનમાં એકસમયથી વધુ અવસ્થાન હોતું નથી. પરંતુ પર્યાપ્તાવસ્થામાં એક યોગસ્થાનને વિષે જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૮ સમય સુધી અવસ્થાન હોઈ શકે છે અને યોગની વૃદ્ધિ-હાનિ પણ હોય છે. આ વૃદ્ધિ હાનિ ચાર પ્રકારે -

- (૧) અસંખ્યભાગ વૃદ્ધિ કે હાનિ   (૩) સંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિ કે હાનિ
(૨) સંખ્યાત   "   "   "   ૪) અસંખ્યાતગુણ   "   "   "

પ્ર.-ચાર પ્રકારની વૃદ્ધિ-હાનિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર કેટલો કાળ થાય ?

ઉ.-ચાર પ્રકારની વૃદ્ધિ-હાનિ જઘન્યથી ૧ સમય; ઉત્કૃષ્ટથી - અસંખ્યગુણ વૃદ્ધિ કે હાનિ નિરંતર અંતર્મુહૂર્ત કાળ, અને શેષ ત્રણ પ્રકારની વૃદ્ધિ કે હાનિ આવલિકાના અસંખ્યભાગ સુધી હોય છે.

જીવોમાં યોગનું અલ્પબહુત્વ :-

(૧) સૂક્ષ્મ અપર્યા. એકે . નો	જઘન્ય	યોગ	સૌથી અલ્પ
(૨) " " "	ઉત્કૃષ્ટ	"	અસં.ગુણ
(૩) બાદર એકે.નો	"	"	"
(૪) બેઈન્દ્રિયનો	"	"	"

(૫)	તેઈન્દ્રિયનો	”	”	”
(૬)	ચઉરિન્દ્રિયનો	”	”	”
(૭)	અસંજિપચેન્દ્રિયનો	”	”	”
(૮)	અનુત્તરદેવોનો	”	”	”
(૯)	ત્રૈવેયકદેવોનો	”	”	”
(૧૦)	અકર્મભૂમિના મનુષ્યોનો	”	”	”
(૧૧)	આહારક શરીરીનો	”	”	”
(૧૨)	શેષ સંજિપચેન્દ્રિયનો	”	”	”

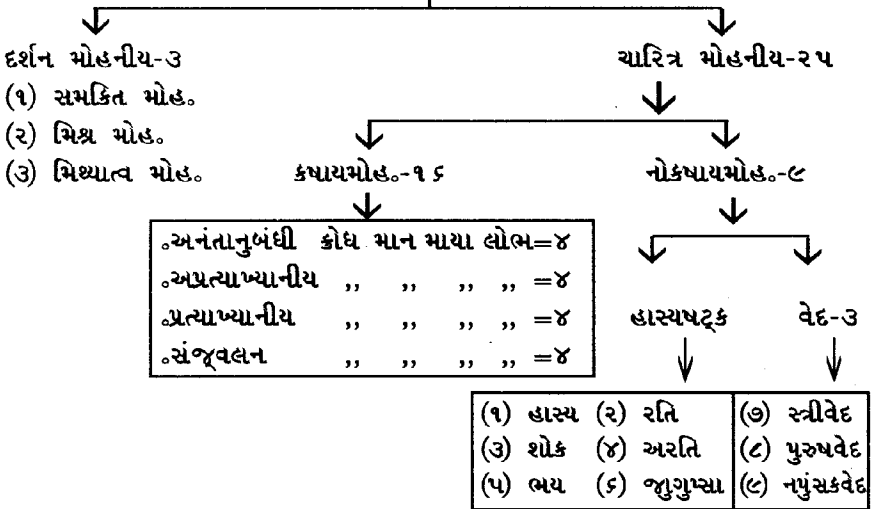
આત્માના આ યોગ અને કષાયાદિ કારણો કાર્મણવર્ગણાઓ આત્માપર ચોંટે છે તેજ વખતે એમાં પૂર્વે કહ્યું તેમ, અમુક અમુક પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-રસ અને પ્રદેશ નક્કી થવાથી એ કર્મરૂપે ઓળખાય છે; ત્યાં પ્રદેશ=દળમાન રસ=તીવ્રતા-મંદતા, સ્થિતિ=આત્મસંલગ્નરૂપે ટકવાનો કાળ, અને પ્રકૃતિ એટલે આત્માના જ્ઞાનાદિગુણો રોકવાનો સ્વભાવ. ગૃહીત કાર્મણવર્ગણાનો સમૂહ આવા જુદાજુદા સ્વભાવવાળા મુખ્ય જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ આદિ ૮ વિભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. જોકે કર્મના ફળ-પ્રભાવ અસંખ્ય પ્રકારે અનુભવમાં આવે છે એટલે તે પ્રભાવોનો ઉત્પાદકસ્વભાવ પણ વાસ્તવિકરીતે અસંખ્યાત છે. તો પણ તે સર્વનું વર્ગીકરણ થતાં આઠ વિભાગ પડે છે. એ જ્ઞાનાવરણાદિ આઠને મૂળપ્રકૃતિ કહે છે. એ દરેકમાં જુદાજુદા અવાંતર સ્વભાવવાળા કર્મવિભાગને ઉત્તરપ્રકૃતિ કહે છે. એમાં પણ અનેક પેટા પ્રકાર પડે. તે આઠ મૂળ પ્રકૃતિનાં અને તેની ૧૫૮ ઉત્તર પ્રકૃતિનાં નામ આ પ્રમાણે છે.

ઉત્તરપ્રકૃતિ-૧૫૮

જ્ઞાના.૫+દર્શના.૮+વેદનીય૨+મોહનીય૨૮+આયુષ્ય૪+નામ૧૦૩+ગોત્ર૨+અંતરાય ૫=૧૫૮

જ્ઞાનાવરણ-૫	દર્શનાવરણ-૮		અંતરાય-૫	વેદનીય-૨	આયુષ્ય-૪
(૧) મતિજ્ઞાના.	(૧) ચક્ષુદર્શના.	નિદ્રા-૫ (૧) નિદ્રા	(૧) દાનાન્ત.	(૧) શાતાવેદનીય	(૧) નરકાયુ
(૨) શ્રુતજ્ઞાના.	(૨) અચક્ષુ- દર્શના.	(૨) નિદ્રાનિદ્રા	(૨) લાભાન્ત.	(૨) અશાતા વે.	(૨) તિર્યચાયુ
(૩) અવધિજ્ઞા.	(૩) અવધિદર્શ.	(૩) પ્રચલા	(૩) ભોગાન્ત.	ગોત્ર-૨	(૩) મનુષ્યાયુ
(૪) મનપર્યવ- જ્ઞાના.	(૪) કેવલદર્શના.	(૪) પ્રચલાપ્રચલા	(૪) ઉપભો- ગાન્ત.	(૧) ઉચ્ચગોત્ર	(૪) દેવાયુ
(૫) કેવલજ્ઞાના.		(૫) સ્થાનર્દિ	(૫) વીર્યાન્ત.	(૨) નીચગોત્ર	

મોહનીય-૨૮

नामकर्म-१०३

पिंडप्रकृति-७५ + प्रत्येकप्रकृति- ८ + त्रसदशक १० + स्थावर दशक १०=१०३

पिंडप्रकृति ७५ :-

गति-४	जगति-५	शरीर-५	अंगोपांग-३	बंधननामकर्म-१५		
(१) नरक	(१) अकेन्द्रिय	(१) औदारिक	(१) औदा.अं.	(१) औदा.औदा	(६) वै. तै.	(११) आडा.का.
(२) तिर्यक	(२) द्वीन्द्रिय	(२) वैक्य.	(२) वैक्य.अं.	(२) औदा.तैज.	(७) वै.का.	(१२) आ.तै.का.
(३) मनस्य	(३) त्रीन्द्रिय	(३) आहारक	(३) आडा.अं.	(३) औदा.कर्म.	(८) वै.तै.का	(१३) तैज. तैजस.
(४) देव	(४) चतुर्न्द्रिय	(४) तैजस	(४) औ.तै.का.	(४) औ.तै.का.	(९) आडा.आडा.	(१४) तै. का.
	(५) पंचेन्द्रिय	(५) कर्मण	(५) वैक्य.वैकि.	(५) वैक्य.वैकि.	(१०) आ. तै.	(१५) कर्मण.कर्मण

संघातन-५	संघयज्ञ-६	संस्थान-६	वर्ण-५	गंध-२		
(१) औदा. सं.	(१) वज्रकषण नाराच	(१) सभयतुरञ्ज	(१) कृष्ण	(१) सुरभि	(३) कषाय	(३) गुरु
(२) वैक्य. सं.	(२) ऋषलना.	(२) न्यग्रोध-परिभंडल	(२) नील	(२) दुरभि	(४) आश्ल	(४) लघु
(३) आडा.सं.	(३) नाराच	(३) सादि	(३) रक्त	रस-५	(५) मधुर	(५) शीत
(४) तैजस सं.	(४) अर्धना.	(४) कुण्ड	(४) पीत	(१) तिक्त	स्पर्श-८	(६) तिष्ण
(५) कर्मण सं.	(५) कीविका	(५) वामन	(५) चेत	(२) कटु	(१) कर्कश	(७) स्निग्ध
	(६) छेवकुं	(६) हुंडक			(२) मृदु	(८) रज

आनुपूर्वी-४	प्रत्येकप्रकृति-८.
(१) नरकानुं.	(१) अगुरुलघु, (२) विघात.
(२) तिर्यकानुं.	(३) पराघात, (४) उत्क्ष्वास,
(३) मनुष्यानुं.	(५) आतप (६) विद्योत,
(४) देवानुं.	(७) निर्माणा, (८) विन

भगति-२	त्रसदशक-स्थावरदशक.									
(१) सु-भगति	त्रस	भादर	पर्याप्त	प्रत्येक	स्थिर	शुभ	सुभग	सुस्वर	आदेय	यश
(२) कु-भगति	स्थावर	सूक्ष्म	अपर्याप्त	साधारण	अस्थिर	अशुभ	दुर्भग	दुःस्वर	अनादेय	अपयश

(૧) જ્ઞાનાવરણ ૫ :- મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાના., અવધિજ્ઞાના., મનઃપર્યવજ્ઞાના., અને કેવલજ્ઞાનાવરણ. આ પાંચ આવરણ આત્માના મતિવગેરે જ્ઞાનને અટકાવે છે. મતિજ્ઞાન=ઈન્દ્રિય કે મનથી થતું જ્ઞાન. શ્રુતજ્ઞાન=શાસ્ત્ર, ઉપદેશ વિ.થી થતું શબ્દાનુસારી જ્ઞાન તે. અવધિ=ઈન્દ્રિયકે શાસ્ત્રની સહાય વિના સીધું આત્માને થતું રૂપી દ્રવ્યોનું પ્રત્યક્ષ. મનઃપર્યવ.= અઠીદ્વીપમાંના સંશી પંચેન્દ્રિયજીવોના મનનું પ્રત્યક્ષ. આ જ્ઞાન અપ્રમત્તમુનિને જ ઉત્પન્ન થાય છે. કેવળજ્ઞાન=સર્વકાલના સર્વ દ્રવ્યો અને એના સર્વ પર્યાયોનું આત્માને થતું પ્રત્યક્ષ, સાક્ષાત્ જ્ઞાન. (અહીં મતિજ્ઞાનમાં ૪ અવસ્થા છે, (૧) અવગ્રહ=પ્રાથમિક સામાન્ય ખ્યાલ (૨) ઈલા=ઉલાપોહ (૩) અપાય=નિર્ણય; (૪) ધારણા=અવિસ્મરણ-સંસ્કાર.)

(૨) દર્શનાવરણ ૯ :- ૪ દર્શનાવરણ+૫ નિદ્રા=૯. ચારમાં, ૧. ચક્ષુદર્શનાવરણ (ચક્ષુથી દેખી ન શકાય); ૨. અચક્ષુ-દર્શનાવરણ (અન્ય ઈન્દ્રિય કે મનથી અદર્શન); ૩. અવધિદ., ૪. કેવલદ.. દર્શનાવરણ=સામાન્ય જ્ઞાનને રોકનાર. પાંચ નિદ્રામાં, -૧. નિદ્રા=અલ્પ નિદ્રા, જેમાં સુષ્પેથી જગાય તે; ૨. નિદ્રાનિદ્રા=ગાઢ નિદ્રા, જેમાં કષ્ટે જગાય તે; ૩. પ્રચલા=બેઠા કે ઊભા નિદ્રા આવે તે; ૪. પ્રચલાપ્રચલા=ચાલતાં નિદ્રા આવે તે; ૫. સ્થાનર્દિ=જેમાં જાગ્રતની જેમ દિવસે ચિંતવેલ કઠોર કાર્ય નિદ્રામાં કરી આવે. પહેલાં ચાર દર્શનાવરણ દર્શનશકિત પ્રાપ્ત ન થવા દે, અને પાંચ નિદ્રા એ પ્રાપ્ત દર્શનનો સમૂળગો નાશ કરે છે. એ હિસાબે નવેય દર્શનાવરણમાં ગણાય છે.

(૩) મોહનીય ૨૮ પ્રકારે :- એમાં મુખ્ય બે વિભાગ, ૧ દર્શન-મોહનીય. ૨ ચારિત્રમોહનીય. દર્શનમોહનીય= (૧) મિથ્યાત્વ., (જેના ઉદયે અતત્ત્વ પર રુચિ થાય, અને સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહેલાં તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા ન થાય.) (૨) મિશ્રમોહનીય (જેથી તત્ત્વપર રુચિ નહિ કે અતત્ત્વપર રુચિ નહિ, તેમ અરુચિ નહિ.) (૩) સમકિતમોહ. શુદ્ધ કરેલ મિથ્યાત્વના દળિયાં, જેનાં ઉદયે તત્ત્વપર રુચિ થાય.

ચારિત્ર-મોહનીયની ૨૫ પ્રકૃતિ:-

(૧૬ કષાય મોહ.+૯ નોકષાય મોહ.) કષ=સંસારનો, આય=લાભ જે કોધાદિ લાગણીમાંથી થાય, તે લાગણીનું નામ કષાય. અર્થાત્ સંસારને વધારે તે કષાય. તે કોધ-માન-માયા-લોભ. એ દરેકના પૂર્વોક્ત અનંતાનુબંધીવગેરે ૪-૪ પ્રકાર હોઈ ૧૬ કષાય થાય. નોકષાય=કષાયથી પ્રેરિત કે કષાયના પ્રેરક હાસ્યાદિ ૯-હાસ્ય, શોક, રતિ- (ઈષ્ટમાં રાજીવો), અરતિ (અનિષ્ટમાં ઉદ્દિગ, નારાજી), ભય (સ્વ-સંકલ્પથી બીક), જુગુપ્સા (દુગંછી), પુરુષવેદ (સખેખમ થયે ખાટું ખાવાની ઈચ્છાની જેમ જેના ઉદયે સ્ત્રી-ભોગની અભિલાષા થાય તે), સ્ત્રીવેદ (પુરુષભોગની અભિલાષા), નપુસંકવેદ (ઉભય અભિલાષા).

(૪) અંતરાયકર્મ ૫ પ્રકારે છે, :- દાનાંતરાય; લાભાં, ભોગાં, ઉપભોગાં, ને વીર્યાંતરાય., આ કર્મ ક્રમસર દાન કરવામાં, લાભ થવામાં, એકજવાર ભોગ્ય એવા અન્નાદિ ભોગવવામાં, વારંવાર ભોગ્ય વસ્ત્રાલંકારાદિ ભોગવવામાં, અને આત્મવીર્ય પ્રગટ થવામાં વિદનભૂત છે.

જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મ ઘાતીકર્મ છે. બાકીના ચાર અઘાતી કર્મમાં-

(૫) વેદનીય ૨ :- (૧) શપ્તા, (૨) અશપ્તા. જેના ઉદ્દેશે આરોગ્ય. વિષયોપભોગ વગેરેથી સુખનો અનુભવ થાય તે શપ્તા, જેથી દુઃખ-વેદના-પીડા થાય તે અશપ્તા.

(૬) આયુષ્ય ૪ :- નરકાયુ, તિર્યચાયુ, મનુષ્યાયુ અને દેવાયુ. તે તે નરકાદિ ભવમાં જીવને તેટલો કાળ જકડી રાખનારું, તે તે શરીરમાં જીવને ગુંદરની જેમ ચિટકાવી રાખનારું કર્મ તે આયુષ્યકર્મ.

(૭) ગોત્ર ૨ :- ૧. ઉચ્ચ ગોત્ર, ૨. નીચગોત્ર, જેના ઉદ્દેશે ઐશ્વર્ય, સત્કાર, સન્માન વગેરેને સ્થાનભૂત ઉત્તમ જાતિ-કુળ મળે તે ઉચ્ચ ગોત્ર, તેથી વિપરીત તે નીચગોત્ર.

(૮) નામકર્મ ૧૦૩ ભેદે :- ગતિ ૪ + જાતિ ૫ + શરીર ૫ + અંગોપાંગ ૩ + બંધન ૧૫ + સંઘાતન ૫ + સંઘયણ ૬ + સંસ્થાન ૬ + વર્ણાદિ ૨૦ + આનુપૂર્વી ૪ + વિહાયોગતિ ૨ = ૭૫ પિંડ પ્રકૃતિ. ૮ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ; ત્રસદશક+સ્થાવરદશકની મળી ૨૦ = ૧૦૩. પિંડપ્રકૃતિ એટલે કે પેટાભેદના સમૂહવાળી પ્રકૃતિ.

૪ ગતિ = નરકાદિ પર્યાય જે કર્મથી પ્રાપ્ત થાય તે ગતિનામકર્મ કહેવાય. નરકગતિ, તિર્યચ., મનુષ્ય., અને દેવગતિ.

૫ જાતિ :- એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવ તરીકેની કોઈ જાતિ દેવાવાળું કર્મ તે જાતિ નામકર્મ. એ હીનાધિક ચૈતન્યનું વ્યવસ્થાપક છે.

૫ શરીર 'શીર્યત્ ઇતિ શરીરમ્' શીર્ષા-વિર્ષીણ થાય તે શરીર (૧) ઔદારિક = ઉદાર સ્થૂલ પુદ્ગલોનું બનેલું, મનુષ્ય તિર્યચનું. (૨) વૈક્રિય = વિવિધ ક્રિયા (અણુ-મહાન, એક-અનેક) કરી શકવા યોગ્ય શરીર, દેવ-નરકનું. (૩) આહારક = શ્રી તીર્થકરદેવની ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ જોવા કે સંશય પૂછવા ચૈદપૂર્વી એકહાથનું શરીર બનાવે તે. (૪) તૈજસ = શરીરમાં આહારનું પચન વગેરે કરનાર તૈજસ પુદ્ગલોનો જથ્થો. (૫) કાર્મણ = જીવસાથે લાગેલા કર્મોનો જથ્થો. આવા ૫ શરીર આપનાર કર્મ તે શરીર-નામકર્મ. ૩ અંગોપાંગ :- જેના ઉદ્દેશે ઔદારિક-વૈક્રિય-આહારક શરીરને માણું, છાતી, પેટ, પીઠ, બે હાથ, બે પગ, એ આઠ અંગ, આંગળીઓ વગેરે ઉપાંગ, અને પર્વ-રેખાદિ અંગોપાંગ મળે. (એકેન્દ્રિય જીવને આ કર્મનો ઉદ્દેશ ન હોવાથી શરીરમાં અંગોપાંગ નથી હોતા. શાખા-પત્ર વગેરે

છે તે તો જુદા જુદા જીવના શરીર છે.)

૧૫ બંધન નામકર્મ- જેના ઉદયે, નવા લેવાતા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો, શરીરનાં જીવનાં પુદ્ગલો સાથે લાખની જેમ એકમેક ચોંટે તે. એમાં ઔદા., વૈક્રિય, આહાર, પુદ્ગલ એ દરેક સ્વસજાતીય અને તેજસ તથા કાર્મણ સાથે ચોંટવાના; તેથી ૩x૩=૯+દરેક તૈ.કા.સાથે ચોંટે, એમ ૯+૩+તૈ.કા.સજાતીય સાથે અને અન્યોન્ય એમ ૩=૧૫.

૧ ઔદારિક-ઔદારિક બંધન	૫ વૈક્રિય-વૈક્રિય.	૯ આહારક આહારક.
૨ ઔદારિક તેજસ બંધન	૬ વૈક્રિય-તેજસ.	૧૦ આહારક તેજસ.
૩ ઔદારિક કાર્મણ બંધન	૭ વૈક્રિય-કાર્મણ.	૧૧ આહારક કાર્મણ.
૪ ઔદારિક તેજસ કાર્મણ બંધન	૮ વૈક્રિય-તેજસ-કાર્મણ બંધન	૧૨ આહારક તેજસ-કાર્મણ બંધન
૧૩ તેજસ તેજસ	૧૪ તેજસ-કાર્મણ	૧૫ કાર્મણ-કાર્મણ બંધન

૫ સંઘાતન નામકર્મ:- નિયત પ્રમાણવાળા શરીરને રચતા પુદ્ગલના ભાગોને તે તે સ્થાને દંતાળીની જેમ સંચિત કરનાર. (૧) ઔદારિક શરીર સંઘાતન. (૨) વૈક્રિય. (૩) આહારક. (૪) તેજસ. (૫) કાર્મણ શરીર સંઘાતન નામકર્મ.

૬ સંઘયણ (હાડકાંના ઢેઢ-દુર્બલ સાંધા દેનાર કર્મ) (૧) વજ્ર-ઋષભનારાય=હાડકાંનો પરસ્પરસંબંધ એકબીજાને આંટી મારીને, એનાપર પાટો વીંટળાઈને અને વચમાં ખીલી સાથે થયેલો હોય તે. (નારાય=મર્કટબંધ, એનાપર ઋષભ=હાડકાંનો પાટો વીંટળાયો હોય; અને વચમાં ઠેઠ ઉપરથી નીચે આરપાર વજ્ર=હાડકાની ખીલી હોય તેવું સંઘયણ) (૨) ઋષભનારાય=માત્ર વજ્ર-ખીલી નહિ, બાકી પહેલાં મુજબ. (૩) નારાય=માત્ર મર્કટ-બંધ હોય. (૪) અર્ધનારાય=સાંધાની એકજ બાજુ હાડકાંની આંટી હોય અને બીજી બાજુએ ખીલીબંધ હોય. (૫) કીલિકા=હાડકાં ફક્ત ખીલીથી સંઘાયેલા હોય. (૬) છેવટું=છેદસ્પૃષ્ટ યા સેવાર્ત; બે હાડકાં માત્ર છેડે અડીને રહ્યા હોય. તેલ માલીશવગેરે સેવાની અપેક્ષા રાખે તે.

૬ સંસ્થાન (૧) સમચતુરસ (અસ=ખૂણો) પર્યાકાસને બેઠેલાના જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખભાનું અંતર, જમણા ખભાથી ડાબા ઢીંચણનું અંતર, બે ઢીંચણનું અંતર, અને બે ઢીંચણના મધ્યભાગથી લલાટપ્રદેશસુધીનું અંતર, આ ચારે સરખાં હોય. તે સમચતુરસ સંસ્થાન. અથવા જેમાં ચારે બાજુના અવયવ સમાન યાને સામુદ્રિક શાસ્ત્રને અનુસારે લક્ષણ અને પ્રમાણવાળા હોય તે સમ. (૨) ન્યગ્રોધ પરિમંડલ=વડ સરખું ચારે બાજુ સરખું ભરાવદાર, નાભિથી ઉપર લક્ષણવાળું, નીચેનું લક્ષણહીન. (૩) સાદિ-નાભિથી નીચે સારું, ઉપર નહિ. (૪) વામન=માથું, ગળું, હાથ, પગ એજ પ્રમાણ લક્ષણવાળા હોય. (૫) કુબ્જ=ઉપરોક્ત સિવાયના છાતી પેટ વગેરે સારાં હોય.

(૬) હુંડક=સર્વ અવયવ લક્ષણ-પ્રમાણ વિનાનાં હોય.

૨૦ વર્ણાદિ=જેના ઉદયે વર્ણા, ગંધ, રસ, સ્પર્શ સારા નરસા મળે. વર્ણનામકર્મ પાંચપ્રકારે :- (૧) કૃષ્ણ (૨) નીલ (૩) રક્ત (૪) પીત (૫) શ્વેત. ગંધનામકર્મ ૨ પ્રકારે- (૧) સુરભિ (૨) દુરભિ. રસનામકર્મ-૫ (૧) તિક્ત. (કડવો) (૨) કટુ (તીખો) (૩) કષાય (તૂરો, બહેડા-આમળાદિનો), (૪) આસ્લ (ખાટો), (૫) મધુર. (ખારાનો આમાં સમાવેશ) સ્પર્શનામકર્મ ૮ પ્રકારે-(૧) કર્કશ (૨) મૃદુ (૩) ગુરુ (૪) લઘુ (૫) શીત (૬) ઉષ્ણ (૭) સ્નિગ્ધ (૮) રૂક્ષ.

૪ આનુપૂર્વી-નરકાનુપૂર્વી, તિર્યચાનું. મનુષ્યાનું. ને દેવાનુપૂર્વી. ભવાંતરે વિગ્રહગતિથી (વચમાં ફંટાઈને) જતા જીવને વાંકા ફંટાવાનું (બળદના નાથની જેમ) કરે તે આનુપૂર્વી.; ૨ વિહાયોગતિ=ખગતિ (ચાલવાની ઢબ)-(૧) શુભ ખગતિ:-હંસ-હાથી-વૃષભની સમાન ચાલ. (૨) અશુભ. ઊંટ ગધેડા-તીડના જેવી.

૮ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ :- (૧) અગુરુલઘુ નામકર્મ, -એના ઉદયથી શરીર એટલું ગુરુ ભારે કે લઘુ હલકું નહિ, પણ અગુરુલઘુ મળે. (૨) ઉપઘાત:- આ કર્મથી પોતાના અવયવથી પોતે જ હણાય એવા અવયવ મળે દા.ત. પડજીભી, ચોરદાંત, છટ્ટી આંગળી. (૩) પરાઘાત:-આના ઉદયથી જીવ બીજાને ઓજસથી ઢાંકી દે એવી મુખમુદ્રા મળે. (૪) ધ્યાસોચ્છ્વાસ:-આથી ધ્યાસોની લબ્ધિ (શક્તિ) મળે. (૫) આતપ:-પોતે શીત છતાં બીજાને ગરમ પ્રકાશ કરે તેવું શરીર મળે, જેમકે સૂર્યના વિમાનના રત્નોનું શરીર. (અગ્નિમાં ગરમી ઉષ્ણસ્પર્શના ઉદયથી, અને પ્રકાશ ઉત્કટ લાલવર્ણના ઉદયથી છે.) (૬) ઉદ્યોત=જેના ઉદયે જીવનું શરીર ઠંડો પ્રકાશ આપે તે દા.ત. ઉત્તરવૈકિય (દિવાદિએ નવું બનાવેલું વૈકિય) શરીર, ચંદ્રાદિનાં રત્ન, ઔષધિ વગેરે. (૭) નિર્માણનામકર્મ=સુધારની જેમ શરીરમાં ચોક્કસ સ્થાને અંગોપાંગને ગોઠવે તે. (૮) જિનનામકર્મ=કેવળજ્ઞાની દશામાં જેના ઉદયે અષ્ટ મહાપ્રાપ્તિહાર્યાદિ અતિશયયુક્ત અને સુરાસુર-માનવપૂજ્ય બની ધર્મશાસન પ્રવર્તાવવાનું મળે તે.

૧૦-૧૦ પ્રકૃતિત્રસ-સ્થાવર દશકની :- (૧) ત્રસનામકર્મ=જેનાથી તડકામાંથી છાંયડામાં વગેરે સ્વેચ્છાએ હાલી શકવાપણું-ગમનાગમન-શક્તિ મળે. સ્વેચ્છાએ તે કરવાનું અસ્મામર્થ દેનાર સ્થાવરનામકર્મ (એકેન્દ્રિય જીવોને.) (૨) બાદર.=જેના ઉદયે એક યા અનેક શરીર ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય બને તે. શરીરજથ્થો પણ તેવો નહિ તે સૂક્ષ્મ. ઉદયથી (૩) પર્યાપ્ત.=જેના ઉદયે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી શકે તે. ન કરી શકે તે અપર્યાપ્ત.ઉદયથી. (પર્યાપ્તિ ૬, આહાર-શરીર-ઈન્દ્રિય-સ્વાસોચ્છ્વાસ-ભાષા-મન લેવા-બનાવવાની શક્તિ).

(૪) પ્રત્યેક.=જેના ઉદયે પોતાનું અલગ શરીર મળે તે. અનંતા જીવો ભેગું એકજ શરીર દેનાર તે સાધારણનામકર્મ. (૫) સ્થિર.=જેના ઉદયે હાડકાં દાંતવગેરે સ્થિર મળે તે. જીહ્વાદિ અસ્થિર દેનાર અસ્થિર. (૬) શુભ.=જેથી નાભિ ઉપરનાં અંગ શુભ મળે તે. નાભિ નીચેના અશુભ દેનાર અશુભ. (કોઈને માથેથી અડવામાં એ ખુશ થાય છે, પણ પગ લગાડવામાં ગુસ્સે થાય છે. બાકી પત્નીનો પગ અડવાથી રાજી થાય તે તો પોતાના મોહને લઈને.) (૭) સૌભાગ્ય=જેના ઉદયે જીવ વગર ઉપકાર કર્યે પણ સૌને ગમે. દૌર્ભાગ્ય=જેથી ઉપકાર કરનારો પણ જીવ લોકોને અપ્રિય બને. (તીર્થકરદેવો અભવ્યઆદિને ન ગમે તે તો તે જીવોના મિથ્યાત્વના ઉદયે.) (૮) સુસ્વર=સારો કંઠ-સ્વર દેનાર; વિપરીત દે તે દુઃસ્વર. (દા.ત. કોયલ અને કાગડાને) (૯) આદેય- જેના ઉદયે વચન યુક્ત કે આડંબર વિનાનું છતાં બીજાને ગ્રાહ્ય બને, યા જોતાવેંત બીજા આદર માન આપે તે. અગ્રાહ્ય બને યા અનાદર થાય તે અનાદેય. ના ઉદયથી (૧૦) યશઃકીર્તિ.=જેથી લોકમાં પ્રશંસા પામે. એથી વિપરીત તે અપયશ.

બંધ

સત્તામાં ૧૫૮ પ્રકૃતિ હોય, ત્યારે નામકર્મની ૧૦૩ હોય છે. તે આ પ્રમાણે પિંડપ્રકૃતિ ૭૫+૮ પ્રત્યેક + ત્રસ-દશક અને સ્થાવર-દશકની ૨૦=૧૦૩.

વિવશ્વાએ સત્તામાં ૧૪૮ પ્રકૃતિ હોય, ત્યારે નામકર્મની ૯૩ હોય છે. તે આ પ્રમાણે ૧૫ બંધનને બદલે ૫ બંધન ગણતાં ૬૫+૮+૨૦=૯૩.

બંધ અને ઉદયમાં અનુક્રમે ૧૨૦ અને ૧૨૨ પ્રકૃતિ હોય ત્યારે નામની ૬૭, તે આ પ્રમાણે,-

બંધન, સંઘાતન શરીરના ભેગા ગણતાં ૧૦ બાદ, વર્ણાદિ સામાન્યથી ૪ ગણતાં ૧૬ બાદ=પિંડપ્રકૃતિ ૩૯+૮+૨૦=૬૭

પ્રકૃતિઓના જૂથ

ગુણસ્થાનકાદિને વિષે બંધ-ઉદયાદિ વિચારવામાં વિશેષોપયોગી પ્રકૃતિઓના જૂથના સંકેત આ પ્રમાણે છે.

ત્રસચતુષ્ક-ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત પ્રત્યેક.

સ્થિરષટ્ક-સ્થિર-શુભ-સુભગ-સુસ્વર-આદેય-યશ.

સુભગત્રિક-સુભગ-સુસ્વર-આદેય.

સુભગચતુષ્ક ,, ,, ,, યશ.

બાદરત્રિક-બાદર-પર્યાપ્ત-પ્રત્યેક.

પ્રત્યેકત્રિક-પ્રત્યેક-સ્થિર-શુભ.

વર્ણચતુષ્ક-વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ.

વૈક્રિયઅષ્ટક-દેવત્રિક+નરકત્રિક+વૈક્રિયદ્વિક.

દેવત્રિક-દેવગતિ-દેવાનુપૂર્વી-દેવાયુ.

નરકત્રિક-નરકગતિ-નરકાનુપૂર્વી-નરકાયુ.

વૈક્રિયદ્વિક-વૈક્રિયશરીર-વૈક્રિયઅંગોપાંગ

નિદ્રાદ્વિક-નિદ્રા, પ્રચલા.

થીણદ્વિક-નિદ્રાનિદ્રા-પ્રચલાપ્રચલા-થીણદ્વિક.

સ્થાવરચતુષ્ક-સ્થાવર-સૂક્ષ્મ-અપર્યાપ્ત, સાધારણ

૧૫૮ પ્રકૃતિની વિવક્ષા હોય ત્યારે

શરીરસપ્તક-શરીર ૧-અંગોપાંગ ૧-સંઘાતન ૧-બંધન ૪=૭

તૈજસસપ્તક-તૈજસશરીર, કાર્મણશરીર, તૈજસ સંઘા, કાર્મણ સંઘા, અને તૈ કા. નાં ૩ બંધન

અસ્થિરષટ્ક-અસ્થિર-અશુભ-દુર્ભાગ્ય-દુઃસ્વર-

અનાદેય, અપયશ

દુર્ભગત્રિક-દુર્ભગ, દુઃસ્વર અનાદેય

દુર્ભગચતુષ્ક-,, ,, ,, અપયશ

સૂક્ષ્મત્રિક-સૂક્ષ્મ-અપર્યાપ્ત-સાધારણ.

સાધારણત્રિક-સાધારણ-અસ્થિર-અશુભ.

અગુરુલઘુચતુષ્ક-અગુરુલઘુ-ઉચ્છવાસ-

ઉપઘાત - પરાઘાત

મનુષ્યત્રિક-મનુષ્યગતિ-મનુષ્યાનુપૂર્વી મનુષ્યાયુષ્ય.

મધ્યમસંવયણચતુષ્ક-ઋષભના, +નારાય, +અર્ધના, +ક્રીલિકા.

મધ્યમસંસ્થાનચતુષ્ક-ન્યગ્રોધ+સાદિ+

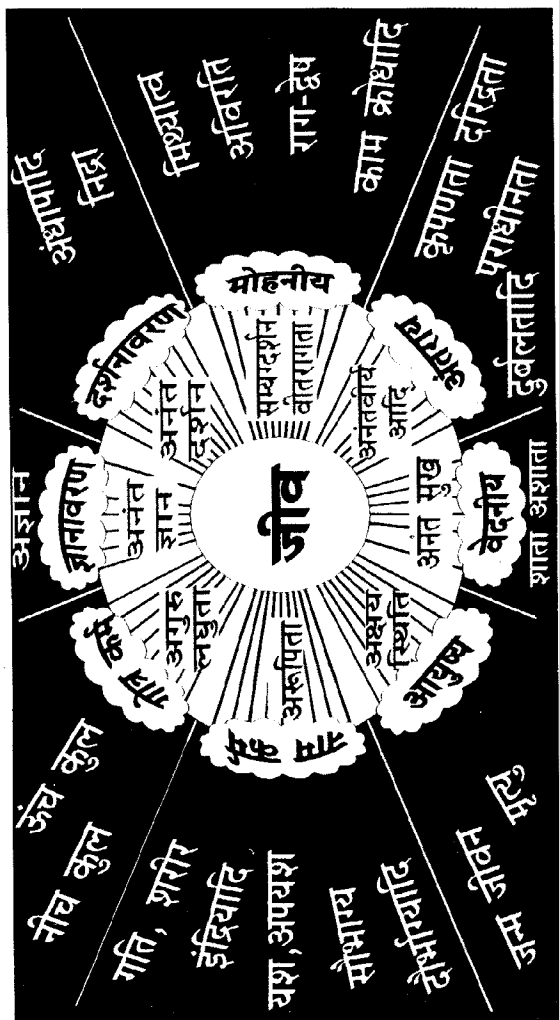
વામન+કુબ્જ.

જાતિચતુષ્ક-એકેન્દ્રિય-બેઈન્દ્રિય-તેઈન્દ્રિય-ચત્તરિન્દ્રિય.

મિથ્યાત્વચતુષ્ક-મિથ્યાત્વ-નાપું સકવેદ-

હુંડકસંસ્થાન-છેવકું સંઘયણ.

જીવનું મૌલિક અને વિકૃત સ્વરૂપ

જીવ-સૂર્ય, ૮ ગુણપ્રકાશ, ૮ કર્મવાદળ અને તેની વિકૃતિઓ.

જીવનું મૌલિક અને વિકૃતસ્વરૂપ

જીવ જાણે કે એક સૂર્ય છે. સૂર્યના તેજની જેમ જીવના આઠ મૂળ સ્વરૂપ છે, -અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિકચારિત્ર યાને વીતરાગતા, અક્ષય-અજર-અમરસ્થિતિ, અરૂપિપણું, અગુરુલઘુ, અનંતવીર્ય. તેનાપર ૮ જાતના કર્મરૂપી વાદળ છે, તેથી એનું મૂળસ્વરૂપ પ્રગટ નથી. તેમાંથી વિકૃતિરૂપી અંધકાર બહાર પડે છે. દા. ત. જ્ઞાનાવરણકર્મના લીધે અજ્ઞાનસ્વરૂપ બહાર પડ્યું છે, દર્શનાવરણ કર્મના લીધે દર્શનશકિત હણાઈ ગઈ હોવાથી અંધાપો અશ્રવણવગેરે તથા નિદ્રાઓ બહાર પડી છે. મોહનીયકર્મના આવરણથી મિથ્યાત્વ, રાગદ્વેષ, અવ્રત, હાસ્યાદિ, કામક્રોધાદિ પ્રગટ થયા કરે છે. અંતરાયકર્મને લીધે, કૃપણતા, દરિદ્રતા, પરાધીનતા અને દુર્બળતા ઊભી થઈ છે, વેદનીયકર્મથી આત્માનું મૂળ સ્વાધીન અને સહજ સુખ દબાઈ જઈને કૃત્રિમ, પરાધીન, અસ્થિર, શાપ્તા, અશાપ્તા ઊભી થઈ છે. આયુષ્યકર્મથી જન્મ-જીવન-મરણના અનુભવ કરવા પડે છે. નામકર્મના લીધે શરીર મળવાથી જીવ અરૂપી છતાં રૂપી જેવો થઈ ગયો છે. એમાં ઈન્દ્રિયો, ગતિ, જશ-અપજશ, સૌભાગ્ય-દૌર્ભાગ્ય, ત્રસપણું-સ્થાવરપણું વગેરે ભાવો પ્રગટે છે. ગોત્રકર્મના લીધે ઊંચું-નીચું કુળ મળે છે.

જો કર્મને ખેંચી લાવનારા આશ્રવો બંધ કરાય અને સંવર સેવાય તો નવા કર્મ આવતાં અટકે. જૂનાનો નિર્જરા (તપ થી નિકાલ આવે. સર્વ કર્મથી રહિત બનતા મોક્ષ પામે અને અનંત જ્ઞાનાદિના મૂળસ્વરૂપ પૂર્ણ પ્રગટે છે. પછી કોઈ આશ્રવ ન રહેવાથી ક્યારે પણ કર્મ લાગવાના નહિ અને સંસારઅવસ્થા થવાની નહિ.

આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ : ૧૪ ગુણસ્થાનક

અધ્યાત્મ એટલે આત્માને આગળ કરીને કરાતી શુદ્ધ ક્રિયા-પ્રવૃત્તિ. અનાદિ અનંત કાળથી જીવ સ્વાત્માના સંબંધમાં અત્યંત અજ્ઞાન, મૂઠ અને મિથ્યામતિ રહ્યો છે. તેથી જ આત્માને આશ્રીને પ્રવર્તતાં તત્ત્વની શ્રદ્ધાવિહોણો, અને અવિરતિ-કષાય-પ્રમાદ તથા પાપયોગોમાં અંધમગ્ન બન્યો રહ્યો છે. જ્યારે એ આત્મદેષ્ટિ જગાવી તત્ત્વશ્રદ્ધા, વિરતિ વગેરેને અપનાવે, ત્યારે એ આધ્યાત્મિક વિકાસના માર્ગે છે, એમ કહી શકાય. આ વિકાસ ક્રમશઃ તે તે અજ્ઞાનાદિ રોકી તત્ત્વશ્રદ્ધાદિને પ્રગટ કરવાથી થાય છે. આ ક્રમિક વિકાસની ૧૪ પાયરી છે. જેને ૧૪ ગુણસ્થાનક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ગુણસ્થાનક=ગુણની કક્ષા. અહીં 'ગુણ' એટલે મિથ્યાત્વમંદતા, કષાયનિગ્રહ, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, વીર્યઆદિ આત્મગુણો; અને 'કક્ષા', સ્થાન એટલે તે ગુણોની આપેક્ષિક શુદ્ધતાની તરતમભાવવાળી અવસ્થાઓ. આત્માના સહજ ગુણો વિવિધ આવરણોથી સંસારદશામાં આવૃત છે. આવરણોના હ્રાસ કે ક્ષયનું પ્રમાણ જેટલું વિશેષ, તેટલી ગુણોની શુદ્ધિ વિશેષ; અને આવરણોનો હ્રાસ કે ક્ષયનું પ્રમાણ જેટલું ઓછું, તેટલી ગુણોની શુદ્ધિ ઓછી. જીવ જેમ જેમ ગુણસ્થાનકે આગળ વધે, તેમ તેમ પૂર્વોક્ત ક્રમપ્રકૃતિઓના બંધ, ઉદય વગેરેમાં હ્રાસ થતો આવે છે.

ગુણસ્થાનોનું વિભાગીકરણ મુખ્યતથા મોહનીયકર્મની વિરલતા (ઓછાશ), ઉપશમ કે ક્ષયના આધારે કરવામાં આવ્યું છે. મોહનીયકર્મની મુખ્ય બે પ્રકૃતિ, -દર્શનમોહ., ચારિત્રમોહ. એમાં દર્શનમોહનીયનું કાર્ય આત્માના સમ્યક્ત્વગુણને આવૃત કરવાનું છે, જેથી આત્મામાં તાત્ત્વિકરુચિ કે સત્યદર્શન થવા પામતું નથી. ચારિત્રમોહનીયનું કાર્ય આત્માના ચારિત્રગુણને આવૃત કરવાનું છે, જેથી આત્મા, તાત્ત્વિકરુચિ કે સત્યદર્શન થયું હોય, છતાં પણ તદનુસાર સ્વરૂપ-લાભસન્મુખ પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. જ્યાં સુધી દર્શનમોહનીયની વિરલતા કે ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી ચારિત્રમોહનીયનું બળ ઘટતું નથી. માટે પ્રથમનાં ચાર ગુણઠાણાં દર્શનમોહનીયની વિરલતા, ઉપશમ કે ક્ષયની મુખ્યતાએ છે. અને ત્યાર પછીના ગુણઠાણાં ચારિત્રમોહનીયની વિરલતા કે ઉપશમ કે ક્ષયની મુખ્યતાએ છે. જેમકે પથી૭માં ગુણઠાણાં ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમને આધારે છે. ૮-૯ અને ૧૦ માં ગુણઠાણાં ચારિત્રમોહનીયના કેવલ ઉપશમ કે ક્ષયની મુખ્યતાએ છે. ૧૧મું ગુણઠાણું ચારિત્રમોહનીયના માત્ર ઉપશમની અપેક્ષાએ છે. જ્યારે ૧૧થી ઉપરના ગુણઠાણાઓ મોહનીયાદિના ક્ષયને આશ્રીને છે. આજ કારણથી ગુણસ્થાનોનું વિભાગીકરણ મોહનીયકર્મના તરતમભાવને આધારે કરવામાં આવ્યું છે. તે ૧૪નાં નામ આ પ્રમાણે છે.

૧ મિથ્યાત્વ	૫ દેશવિરતિ	૧૦ સૂક્ષ્મ-સંપરાય
૨ સાસ્વાદન	૬ (સર્વવિરતિ) પ્રમત્ત	૧૧ ઉપશાંત-મોહ
૩ મિશ્ર	૭ અપ્રમત્ત	૧૨ ક્ષીણ-મોહ
૪ અવિરત	૮ અપૂર્વકરણ	૧૩ સયોગી કેવલી
સમ્યગ્દેષ્ટિ	૯ અનિવૃત્તિબાદર	૧૪ અયોગી કેવલી

(૧) મિથ્યાત્વ-એ દોષરૂપ હોવાં છતાં, (૧) જીવની નીચામાં નીચી કક્ષા બતાવવાની અપેક્ષાએ, તેમજ (૨) મિથ્યાત્વ મંદતા પામ્યું હોય ત્યારે પ્રગટ થતાં પ્રાથમિક ગુણની અપેક્ષાએ, અહીં મિથ્યાત્વઅવસ્થાને પહેલું ગુણસ્થાનક તરીકે કહેવામાં આવ્યું છે. આમાં પહેલી અપેક્ષામાં બધા જ-એકેન્દ્રિયથી માંડી અસંજી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો તથા ભવાભિનંદી યાને કેવળ પુદ્ગલરસિક સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો આવે. બીજી અપેક્ષામાં વીતરાગ સર્વજા શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના વચનની શ્રદ્ધા નહિ પામેલા છતાં જે મોક્ષાભિલાષી, સંસારથી ઉદ્દિગ્ન, માર્ગાનુસારી જીવ હોય, અહિંસા સત્યવગેરે પાંચ યમ અને શૌચ-સંતોષ-ઈશ્વરપ્રણિધાન-તપ-સ્વાધ્યાયસ્વરૂપ પાંચ નિયમવાળા હોય તે આવે.

(૨) સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક :- એ પહેલા ગુણસ્થાનક કરતાં એટલું વિકાસવાળું છે કે એમાં મિથ્યાત્વદોષ ઉદયમાં નથી. છતાં અહીં પહેલા ગુણસ્થાનકેથી ચઢીને નથી અવાતું, કિન્તુ ઉપશમસમ્યક્ત્વી જથા ગુણસ્થાનકેથી પડતાં અહીં આવે છે. તે આ રીતે કે, જીવ જ્યારે સમ્યક્ત્વ-અવસ્થામાં ઢીલો પડે છે, અને એના અનંતાનુબંધી કષાયો ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે આ કષાયો સમ્યક્ત્વના ઘાતક હોવાથી સમ્યક્ત્વ ગુણ નાશ પામે છે. છતાં હજી મિથ્યાત્વ ઉદયમાં નથી આવ્યું, એટલે જીવ ચોથેથી પડી બીજે સાસ્વાદન ગુણકાણે આવે છે. અહીં ઉદ્દેટી કરી નાખેલા સમ્યક્ત્વનું કંઈક લેશ આસ્વાદન કરે છે, તેથી આને સાસ્વાદન કહે છે. આ અવસ્થા અતિઅલ્પકાળ (વધુમાં વધુ ૬ આવલિકા) ટકે છે. કેમકે ત્યાં અનંતાનુબંધી કષાય મિથ્યાત્વને ઝટ ઉદયમાં ખેંચી લાવે છે; એટલે જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકે ચાલ્યો જાય છે.

(૩) મિશ્રગુણસ્થાનક :- પહેલા ગુણસ્થાનકવાળો જીવ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાય બન્નેને રોકે, અને મિશ્રમોહનીયનું વેદન કરે, ત્યારે આ ગુણસ્થાનક પામે છે. તેમજ ચોથાવાળો પણ સમ્યક્ત્વ ગુમાવીને મિશ્રમોહ. અનુભવે ત્યારે અહીં આવે છે. મિશ્ર એટલે જેમ નાણિયેરીદીપેના વાસીને નાણિયેરનો જ ખોરાક હોય, અન્નપર રુચિ-અરુચિ કાંઈ નહિ, તેમ જીવને તત્ત્વઉપર રુચિ-અરુચિ કાંઈ નહિ, ને મિથ્યાત્વપર પણ રુચિ નહિ, કિન્તુ વચલો મિશ્રભાવ.

(૪) અવિરત-સમ્યગ્દેષ્ટિ-જીવ ઉપરોક્ત મિથ્યાત્વ, અનંતાનું. તથા મિશ્રમોહને

રોકે, અને સમ્યક્ત્વગુણ પામે, પરંતુ વ્રત નહિ, ત્યારે આ ગુણસ્થાનકે આવે છે. સમ્યક્ત્વ ત્રણ રીતે પમાય છે :-

(૧) મિથ્યાત્વકર્મનો તદ્દન ઉપશમ કરાય, અર્થાત્ વિશિષ્ટ શુભઅધ્યવસાયના બળે અંતર્મુહૂર્તકાળના એ કર્મને આગળ પાછળ ઉદયવશ કરી દઈ એટલો કાળ મિથ્યાત્વના સર્વથા ઉદય વિનાનો કરી દેવાય, ત્યારે ઉપશમસમ્યક્ત્વ પમાય છે. (૨) મિથ્યાત્વકર્મનાં દળિયાંનું સંશોધન કરી અશુદ્ધ અને અર્ધશુદ્ધ દળિયાંનો ઉદય રોકી શુદ્ધ દળિયાંનો ઉદય ભોગવાય ત્યારે ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પમાય છે. (૩) સમસ્ત શુદ્ધ-અર્ધશુદ્ધ-અશુદ્ધ મિથ્યાત્વ-કર્મપુદ્ગલોનો અનંતાનુબંધી કષાયોના નાશપૂર્વક નાશ કરાય ત્યારે ક્ષાયિક સમકિત પમાય છે. ત્રણેયમાં શ્રદ્ધા તો એજ જિનવચનપર જ હોય છે, જિનોક્ત નવતત્ત્વ અને મોક્ષ-માર્ગ તથા અરિહંતદેવ, નિર્ગ્રન્થ મુનિ ગુરુ, ને જિનોક્ત ધર્મપર એકમાત્ર શ્રદ્ધા હોય છે. અહીં હિંસાદિ પાપોના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા અર્થાત્ વિરતિ નથી કરી, માટે એ અવિરત-સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણઠાણું છે.

(૫) દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક:- સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી જેવી શ્રદ્ધા કરી કે 'હિંસા જૂઠ્ઠ વગેરે પાપો ત્યાજ્ય છે,' એ પ્રમાણે એના આંશિક ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરાય ત્યારે એ અંશે વિરતિ અર્થાત્ દેશવિરતિ શ્રાવકનું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થયું ગણાય. એ અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયોના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય.

(૬) પ્રમત્ત (સર્વવિરતિ) ગુણસ્થાનક:- વૈરાગ્ય-ભરપુર થઈ વીર્યોલ્લાસ વિકસાવતાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયોનો ક્ષયોપશમ કરી હિંસાદિ પાપોનો સર્વાંશે સૂક્ષ્મ રીતે પણ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ત્યાગ કરાય ત્યારે સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનક-સાધુપણું આવ્યું કહેવાય. અહીં હજી ભ્રમ-સ્મૃતિભ્રંશ-રાગાદિ પ્રમાદ નડી જાય છે, તેથી પ્રમત્ત અવસ્થા છે. માટે એને પ્રમત્તગુણસ્થાનક કહે છે.

(૭) અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક:- છટ્ટા ગુણસ્થાનકની અવસ્થામાંથી પ્રમાદનો ત્યાગ કરાય ત્યારે અહીં અવાય છે. પરંતુ ટાળેલ વિસ્મૃતિ, ભ્રમ, વગેરે પ્રમાદ એવા મજબૂત છે કે એને પ્રયત્નથી ટાળ્યા હોય છતાં પાછાં ઊભા થાય છે, એટલે આ ૭મું ગુણસ્થાનક અંતર્મુહૂર્તથી વધુ સમય ટકવાદેતું નથી, અને જીવને ૬ટ્ટે ગુણસ્થાનકે તાણી જાય છે પરંતુ સાધક આત્માની પ્રમાદની સામે સતત લડાઈ ચાલુ છે, એટલે પાછો એ ઉપર સાતમે ચઢે છે. વળી પડે છે. પાછો ચઢે છે. છતાં જો અપ્રમત્ત બનવાનું બળ એકદમ વિકસતું આગળ વધે તો ૬ટ્ટે પડવાને બદલે ૮મે ચઢે છે.

(૮) અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક:- મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ અને કષાયની ૩ ચોકડીના ઉદય ટાળવાથી ૭મે ગુણસ્થાનકે અવાયું. હવે સંજ્વલન કષાયનો રસ મંદ

કરાય અને પાંચ અપૂર્વ કરવામાં આવે ત્યારે આ આઠમે ગુણસ્થાનકે અવાય છે. અહિં ખાસ કરીને મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કરનારી ઉપશમશ્રેણી અથવા ક્ષય કરનારી ક્ષયક્રમેણીએ ચઢાવનાર અદ્ભુત ધ્યાનમાં લીન બનાય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ શુભઅધ્યવસાયના બળે (૧) અપૂર્વ સ્થિતિઘાત, (૨) અપૂર્વ રસઘાત, (૩) અપૂર્વ અસંખ્ય ગુણ-અસંખ્યગુણ ક્રમથી કર્મરચનારૂપી ગુણશ્રેણી, (૪) અપૂર્વ ગુણસંક્રમ, અને (૫) અપૂર્વ સ્થિતિબંધ, એ પાંચ અપૂર્વ સાધવામાં આવે છે. અહીં સાથે પ્રવેશેલા જીવોના પ્રવેશ પછી પ્રતિસમય અધ્યવસાયમાં તરતમતા (નિવૃત્તિ) હોય છે તેથી આને નિવૃત્તિ બાદરગુણસ્થાનક પણ કહે છે.

(૯) અનિવૃત્તિ-બાદર ગુણો :- આઠમાને અંતે સૂક્ષ્મ પણ હાસ્યમોહનીય આદિકર્મને સર્વથા ઉપશાન્ત યા ક્ષીણ કરી દે છે, ને શુભભાવમાં આગળ વધે છે, ત્યારે આ ગુણસ્થાનક પામે છે, અને કર્મની ઉપશમના કે ક્ષયણ કરતો જાય છે. અહીં એકસાથે પ્રવેશ કરનાર અનેક જીવોનાં આંતરિકભાવ આખા ગુણસ્થાનક-કાળમાં એક સરખી ચઢતી કક્ષાએ આગળ વધે છે પણ તેમાં તફાવત-તરતમતા (નિવૃત્તિ) નથી હોતી. તેથી આને 'અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થા.' કહે છે. 'બાદર' એ દૃષ્ટિએ કે હજી અહીં સ્થૂલકષાય ઉદયમાં છે.

(૧૦) સૂક્ષ્મસંપરાય-ગુણસ્થાનક :- એ બાદર કષાયને સર્વથા ઉપશામી યા ક્ષીણ કરી દઈને હવે સંપરાય એટલે કે કષાય, તે પણ યાત્ર લોભ (રાગ) સૂક્ષ્મ કોટીનો ઉદયમાં રહે ત્યારે આ ગુણસ્થાનકે અવાય છે.

(૧૧) ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક :- ઉક્ત સૂક્ષ્મ લોભને પણ તદ્દન ઉપશાંત કરી દેવાય, ત્યારે વીતરાગદશાનું આ ગુણસ્થાનક પમાય છે. મોહનીયકર્મ ઉપશાંત કર્યા એટલે એનો તત્કાલ ઉદય સર્વથા રોકાયો, પરંતુ અંતર્મુહૂર્ત પૂરતો જ; બાકી સિલિકમાં તો એ પડ્યા છે, તેથી અંતર્મુહૂર્તમાં જ એ પાછળ ઉદયમાં આવી જીવને નીચેના ગુણસ્થાનકોમાં ઘસડે છે. એટલે અહીં સર્વથા ઉપશાંત થવાથી જે વીતરાગદશા અને યથાખ્યાત ચારિત્ર મળ્યું હતું, તે નીચે પડતાં લુપ્ત થઈ જાય છે.

(૧૨) ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક :- જેમણે મોહનીયકર્મની ઉપશમના કરતા રહેવાનું કર્યું, તે તો ૧૧મું ગુણસ્થા. પામે છે; પરંતુ જેમણે પહેલેથી જ ક્ષયણ (ક્ષય) કરવા માંડી, તે ૧૦માને અંતે મોહ સર્વથા ક્ષીણ થઈ જતાં તરત ૧૨ મેં આવી ક્ષીણમોહ વીતરાગ બને છે. હજી અહીં જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણ-અંતરાય નામના ઘાતીકર્મ ઉદયમાં વર્તે છે, તેથી એ સર્વજ નથી બન્યા.

(૧૩) સયોગિ-કેવળી ગુણસ્થા. :- બારમાને અંતે સમસ્ત ઘાતી કર્મોનો નાશ કરે છે, ત્યારે અહીં આવી કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પામે છે. એથી લોકાલોકના ક્ષણેય

કાળના સમસ્ત ભાવોને પ્રત્યક્ષ જુએ છે. હજી અહીં 'ઉપદેશ, વિહાર, આહારપાણી વગેરે પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે. એ વચન-કાયાના યોગ છે, તેથી એ સયોગી કેવળી કહેવાય છે. ૧૧-૧૨-૧૩ મે ગુણસ્થાનકે માત્ર યોગ નામનો આશ્રવ બાકી છે. તેથી માત્ર શાતાવેદનીય કર્મ બાંધે છે. પછી મોક્ષે જવાની તૈયારી હોય ત્યારે શુકલધ્યાનના ત્રીજા-ચોથા પ્રકાર વડે સમસ્ત બાદર અને સૂક્ષ્મ મન-વચન-કાયાના યોગોને અંતે અટકાવે છે.

(૧૪) અયોગી કેવળી ગુણસ્થાનક :- ૧૩માને અંતે સર્વ યોગોને સર્વથા અટકાવી દે છે ત્યારે આત્મપ્રદેશ જે પૂર્વે યોગથી કંપનશીલ હતા, તે હવે સ્થિર શૈલેશ-મેરુ જેવા બની જાય છે. એને શૈલેશીકરણ કહે છે. અહીં ૧૪ મે અ-ઈ-ઉ-ઞ-લૃ પાંચ હ્રસ્વ સ્વરના ઉચ્ચારણ જેટલો કાળ રહે છે. એમાં સમસ્ત અઘાતી કર્મનો નાશ કરી અંતે સર્વકર્મરહિત, શુદ્ધ, અનંત જ્ઞાન-દર્શન સુખમય બની આત્મા મોક્ષ પામે છે. અને એક જ સમયમાં ૧૪ રાજલોકના મથાળે સિદ્ધશિલાની ઉપર જઈ શાશ્વત કાળમાટે સ્થિર થાય છે.

▲ ૧ થી ૧૨ ગુણઠાણ મોહનીયકર્મના ઉદય, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ ને ક્ષયને આશ્રીને છે. વળી એમાં પહેલાં ચાર ગુણઠાણ દર્શનમોહનીયના. ઉદય-ક્ષયોપશમ-ઉપશમ-ક્ષયની અપેક્ષાએ છે. ૫ થી ૭ ગુણઠાણ. ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમને આશ્રીને છે. ૮,૯ને ૧૦ માં ગુણઠાણ. ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમ અને ક્ષયને આશ્રીને છે. ૧૧મું ગુણઠાણ મોહનીયના માત્ર ઉપશમની અપેક્ષાએ છે, જ્યારે ૧૨મું ગુણઠાણ મોહનીયના માત્ર ક્ષયને આશ્રીને છે. ૧૩ મું ગુણઠાણ યોગસહિત કેવલ અઘાતિકર્મના ઉદયવાળું છે. ૧૪મું ગુણઠાણ યોગરહિત માત્ર અઘાતિકર્મના ઉદયવાળું છે.

▲ ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિનો પ્રારંભ ૮માં ગુણઠાણથી થાય છે. પરંતુ કર્મોની ઉપશમના-ક્ષપણા ૯મેથી કરવા માંડે. ઉપશમશ્રેણિ એક ભવમાં બે વાર માંડી શકાય છે અને સમસ્ત સંસારકાળમાં ચાર વાર માંડી શકાય છે.

▲ સિદ્ધાંતમતે એક ભવમાં ક્ષપક-ઉપશમ એ બેમાંથી એક જ શ્રેણિ માંડી શકે છે. જ્યારે કાર્મગ્રન્થિકમતે એકભવમાં જે જીવે પહેલાં ઉપશમશ્રેણિ માંડી હોય, તે જીવ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી શકે છે, માંડે જ એવો નિયમ નહિ.

गुणस्थानकनी काण :-

१ छं. भिध्यात्व (१) अनादिअनंत-अभव्यने (२) अनादि-
सान्त-सम्यक्त्व पामनारने. (३) सादि-
सांत जघन्यथी १ समय.
उत्कृ. थी देशोनअर्ध पुद्गलपरावर्त.
(सम्यक्त्वथी पतितने)

	जघन्य	उत्कृ. थी.
२ छं. सास्वा.	१ समय.	६ आवलिका
३ छं. मिश्र.	अंतर्मुं.	अंतर्मुं.
४ छं. अवि.स.	"	साधिक ३३ सागरो.
५ छं. देशनि.	"	देशोनपूर्वकोटि.
६ छं. प्रमत	१ समय	अंतर्मुं.
७ छं. अप्रमत	"	" "
८ थी ११	"	" "
१२ छं.	अंतर्मुं.	अंतर्मुं.
१३ छं.	"	देशोन पूर्व कोटि.
१४ छं.	पांच इस्वाक्षर काव मात्र.	

गुणस्थानकनी अंतरकाण:-

	जघन्य अंतर	उत्कृष्ट-अंतर
भिध्या.	अंतर्मुं.	साधिक
सास्वादन.	पल्योपमनो असं. भाग.	१३२ साग.रो. देशोन अर्ध- पुद्गलपरावर्त.
उज्ज गुण.	अंतर्मुं.	" "
थी ११ छं.		
गुण.		

क्षपकश्रेणिमां ते ते गुणस्थाननी पुनः
प्राप्ति न होवाथी अंतर ज नथी.

गुण.मां जवोनुं अल्यणलुत्व

सौथी अल्य ११ में,-संख्यातगुण १२
में,-विशेषाधिक १० में,-तुल्य ८ में,-तुल्य
८ में,-सं. गुण १३ में,-सं. ७ में,-सं. ६-
असं. गुण ५ में,-असं. २ जे, असं.
३ जे,-असं. ४ थे,-अनंतगुण १ ले.
अथोगी+सिद्ध अनंतगुण १ ले.

પ્ર. કયે ગુણઠાણેથી કયે ગુણઠાણે જીવ જઈ શકે ?

ઉ. ૧ લા ગુણઠાણેથી ઉજે, યા જથે, યા પમે, યા ડઠે, યા ડમે જઈ શકે છે.

૨જા ,, ,, પડતાં ૧લે જ ગુણઠાણે જાય.

૩જા ,, ,, ચડે તો જથે અને પડે તો ૧લે ગુણ. જાય.

૪થા ,, ,, ચડતાં પમે ડઠે કે ડમે જાય; પડે તો ઉજે યા રજે,
યા ૧લે જાય.

૫મા ,, ,, ચડતાં ડઠે કે ડમે જાય; પડે તો જથે કે ઉજે, યા રજે
યા ૧લે જાય.

૬ઠા ,, ,, ચડતાં ડમે; પડે તો પમે, યા જથે, યા ઉજે, યા રજે,
યા ૧લે જાય.

૭માં થી ૧૦માં ગુણઠાણાવાળા ચડે તો કમસર જ, અને પડે તો ય કમસર,
કાળ કરે તો જથે ગુણ. જાય છે.

૧૧માંથી પડતાં ૧૦ મે આવે, કાળ કરે તો જથે જાય.

૮માંથી ક્ષપકત્રેણિ માંડે તો કમસર ૮-૧૦મે થઈ ૧૨મે,
પછી ૧૩ મે જાય.

૧૩માંથી ૧૪મે જાય અને ૫ હ્રસ્વાક્ષરોચ્ચારણ જેટલા કાળ બાદ મોક્ષ પામે.

પરભવમાં જતા જીવને ૧-૨ કે જથું આ ત્રણ ગુણઠાણામાંથી ગમે તે એક
હોય છે. તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ આ ગુણઠાણું હોય છે. બાકીના ગુણઠાણા કેવલ
પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે.

ઉજાં-૧૨મું-અને ૧૩મું આ ત્રણ ગુણઠાણો જીવ મરે નહિ. મરણના અંતર્મુહૂર્ત
પહેલાં એ ગુણઠાણું ચાલ્યું જાય.

બંધ-ઉદય-ઉદીરણા-સત્તા:-

હવે ૧૪ ગુણસ્થાનકમાં કયા કયા ગુણઠાણો કેટકેટલી કર્મપ્રકૃતિનો બંધ હોય,
ઉદય હોય, ઉદીરણા હોય અને સત્તા હોય, એનો વિચાર કરવાનો છે.

બંધ એટલે તે તે ગુણઠાણો વર્તતા જીવને મિથ્યાત્વ-અવિરતિ-કષાય-યોગરૂપી
કારણોમાંથી વિદ્યમાન કારણોના હિસાબે થતો કર્મપ્રકૃતિઓનો લેપ. અલબત્ત આ પ્રકૃતિ,
સ્થિતિ-રસ-પ્રદેશથી યુક્ત રહેવાની.

ઉદય એટલે સહજ ભાવે કે કરણોદ્વારા કર્મની સ્થિતિ પાક્યે જીવને થતો એનો
રસાનુભવ.

ઉદીરણ એટલે અપકૃવસ્થિતિવાળા કર્મને વહેલા ખેંચી ઉદયમાં લાવવા તે. સત્તા એટલે બંધ કે સંક્રમણથી નિષ્પાન્ન કર્મનું તે તે સ્વરૂપે આત્મામાં અવસ્થાન. (બંધ નીચગોત્રનો કર્યા પછી તેનું ઉચ્ચગોત્રમાં સંક્રમણ થઈ તે ઉચ્ચગોત્રરૂપ બને, તો હવે સત્તા ઉચ્ચગોત્રની કહેવાય.)

(૧૪ ગુણઠાણમાં) બંધ

ઓઘે એટલે કે સામાન્યથી ૧૪ ગુણસ્થાનકોમાં બાંધવા યોગ્ય કર્મ-પ્રકૃતિ ૧૨૦ છે. તે આ પ્રમાણે-

જ્ઞાના. ૫ + દર્શના. ૯ + વેદનીય ૨ + મોહ. ૨૬ + આયુ. ૪ + નામ ૬૭ + ગોત્ર ૨ + અંતરાય ૫=૧૨૦.

કેટલાક ગુણસ્થાનકોમાં અમુક પ્રકૃતિનો 'અબંધ' રહે છે. અબંધ એટલે માત્ર ત્યાં બંધ નહિ. પરંતુ ઉપરના ગુણસ્થાનકે બંધ હોય. ત્યારે કેટલીક પ્રકૃતિનો બંધવિચ્છેદ થાય છે. બંધ-વિચ્છેદ એટલે તે તે ગુણસ્થાનકસુધી જ બંધ-યોગ્યતા રહી ઉપરના ગુણસ્થાનકે જેના બંધની યોગ્યતા વિચ્છિન્ન થઈ જાય તે.

૧૬ ગુણસ્થાનક મિથ્યાત્વ :- ૧૧૭ પ્રકૃતિનો બંધ (૧૨૦-૩=૧૧૭) જિનનામ તથા આહારકશરીર-આહારકઅંગોપાંગનો બંધ નથી. કારણકે જિનનામનો બંધ સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં જ હોય અને આહારક દિક્કનો બંધ અપ્રમત્તમુનિ જ કરે. માટે ઉનો અબંધ છે. (અહીં ૧૧૭માં ખાસ મિથ્યાત્વના યોગે આ ૧૬ બંધાય છે :- નરક૩+જાતિ ૪+સ્થાવર ૪+મિથ્યાત્વ ૪+આતપ=૧૬. કેમકે મિથ્યાત્વની હાજરીમાં જ મિથ્યાત્વ ૪ તથા નરકગતિ અને એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, તથા અસંજી અપર્યાપ્તાને યોગ્ય બાંધે. આતપ એ એકેન્દ્રિય-યોગ્ય છે.)

૨જી ગુણસ્થાનક સાસ્વાદન :- ૧૦૧ પ્રકૃતિનો બંધ. અહીં મિથ્યાત્વ નહિ હોવાથી ૧૬ પ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ. માટે ૧૧૭-૧૬=૧૦૧ (આ ૧૦૧માં અહીં અનંતાનુબંધી કષાયના યોગે ખાસ ૨૫પ્રકૃતિઓ બંધાય; તે આ:તિર્યચ૩+ થીણદ્વિ ૩+ દૌર્ભાગ્ય ૩+ અનંતાનુબંધિ ૪+મધ્યમસંઘયણ-સંસ્થાન ૪+૪ +સ્ત્રીવેદ +કુખગતિ +ઉદ્યોત+નીચગોત્ર=૨૫. અનંતાનુ.ના ઉદયમાં જ પાંચેન્દ્રિયતિર્યચ યોગ્ય કર્મ તથા અનંતાનુ. કષાય, જઘન્ય નિદ્રા, હીનસંઘયણાદિ અને સ્ત્રીવેદ બંધાય. સામાન્યથી જે કષાય-ચોકડી ઉદયમાં, તેનો જ બંધ થાય. એ હિસાબે અહીં સુધી જ અનંતાનુ. ઉદયમાં હોઈ અનંતાનુ. બાંધે. બાકી એટલું ધ્યાનમાં રહે કે સ્વપ્રાયોગ્ય જેટલી કષાય-ચોકડી છે, તે બધીયના અન્યતમ કષાયનો એકસાથે ઉદય હોય છે. એ હિસાબે અહીં જ્યારે અનંતાનુ. વિચ્છિન્ન

બને છે, તો બાકી ત્રણે ચોકડીના ક્રોધ યા માન યા માયા કે લોભ કષાયનો ઉદયસાથે રહેવાનો. એમ આગળ સમજવું.)

૩જું ગુણસ્થાનક મિશ્ર :- ૭૪ પ્રકૃતિનો બંધ, અહીં પૂર્વની ૧૦૧ માંથી ૨૫ પ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ + ૨ પ્રકૃતિનો અબંધ; ૧૦૧-૨૭=૭૪. અહીંથી અનંતાનું. ઉદયમાં ન હોઈ ઉપરોક્ત મુજબ ૨૫ ન બંધાય; અને આ ગુણસ્થાનકે આત્મપરિણામ આયુષ્યબંધ અને મરણકાલને યોગ્ય નહિ હોવાથી મરણ પણ ન થાય, તેમ મનુષ્યાયુ તથા દેવાયુનો ય અબંધ રહે છે. (તિર્યચાયુ તથા નરકાયુનો તો બંધવિચ્છેદ જ છે.)

૪થું ગુણસ્થાનક અવિરત સમ્યગ્દેષ્ટિ :- ૭૭ પ્રકૃતિનો બંધ. પૂર્વોક્ત ૭૪+દેવાયુ+મનુષ્યાયુ અને જિનનામ=૭૭. કેમકે ૪થે ગુણઠાણે રહેલા નારક અને દેવો મનુષ્યાયુ બાંધે છે, જ્યારે-મનુષ્યો અને તિર્યચો દેવાયુષ્યનો જ બંધ કરે છે; અને જિનનામ એ સમ્યક્ત્વ-હેતુક છે. (આમાં મનુ. ૩+ઐદા. ૨+પ્રથમ સંઘયણ ૧=૬ પ્રકૃતિ અહીં સુધી જ બંધાશે, કેમકે દેવ-નારકને આગળ ગુણઠાણાં છે નહિ, અને સમકિતની હાજરીમાં મનુષ્યયોગ્ય એ ૬ તો તેને જ બાંધવાની હોય. તેથી આગળ નહિ. અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય પણ ૪થા ગુણ. સુધી જ બંધાય, કેમકે આગળ એનો ઉદય નથી અને તે તે ચોકડીના ઉદય વિના તેનો તેનો બંધ નહિ.

૫મું ગુણસ્થાનક દેશવિરતિ :- ૬૭ પ્રકૃતિનો બંધ. (૭૭-ઉપરોક્ત ૧૦, એ અપ્રત્યા. ૪+મનુ. ૩+ઐદા. ૨+૧લા સંઘયણનો બંધ વિચ્છેદ=૬૭) આમાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ૪ અહીં સુધી જ બંધાય, તેથી

૬ઠું ગુણસ્થાનક પ્રમત્તસંયત :- ૬૩ પ્રકૃતિનો બંધ (૬૭-૪ ઉપરોક્ત=૬૩) આમાં પ્રમાદના યોગે ખાસ અરતિ-શોક-અશાતા, અસ્થિર-અશુભ-અયશ એ ૬ અહીં છટા સુધી જ બંધાય, તેથી

૭મું ગુણસ્થાનક અપ્રમત્તસંયત :- ૫૯ કે ૫૮ નો બંધ (૬૩-ઉપરોક્ત ૬+૨ આહારકલ્પિક = ૫૯) જે પ્રમત્તગુણસ્થાનેથી દેવાયુ બાંધતો ૭મે ચઢી જાય તો જ ૫૯, બાકી આયુ. બંધનો પ્રારંભ અહીં ન કરે; તેથી પૂર્વે બાંધીને આવ્યો કે ન આવ્યો ત્યારે ૫૮નો બંધ.

૮મું ગુણસ્થાનક અપૂર્વકરણ :- ૫૮-૫૬-૨૬નો બંધ. આ ગુણસ્થાનક કાળના ૭ ભાગ જાણવા.

૧લા ભાગે

: ૫૮નો બંધ (અહીં દેવાયુનો બંધ હોતો જ નથી) નિદ્રાદિકનો બંધ અહીં સુધી જ. તેથી આ બે

વિના

૨જાથી ૬ઠ્ઠા ભાગ સુધી ૫૬નો,

: આમાં ૬ઠ્ઠા ભાગ સુધી જ નામકર્મની ૩૦ પ્રકૃતિનો બંધ (તે આ દેવ. ૨+પંચે. જાતિ + વૈક્રિય ૨+આહા. ૨+તૈજસ+કાર્મણ+સમયતુ. સંસ્થાન + વર્ણ. ૪ + સુખગતિ + યશ વિના ત્રસ ૯+ અગુરુલઘુ ૪+નિર્માણ + જિનનામ=૩૦) તેથી

૭મા ભાગે

: ૨૬નો, (૬ઠ્ઠા ભાગને અન્તે ઉપરોક્ત ૩૦ નો વિસ્ત્રેદ તેથી ૫૬-૩૦=૨૬) આ આઠમા ગુણના અંત સુધી જ હાસ્ય-રતિ-ભય-જુગુપ્સા એ ૪ બંધાય. તેથી

૯મું ગુણસ્થાનક અનિવૃત્તિકરણ:-૨૨-૨૧-૨૦-૧૯-૧૮નો બંધ. અહીં પાંચ ભાગ જાણવા.

૧લા ભાગે ૨૨નો બંધ

(૨૬-પૂર્વોક્ત ૪ વિના) આમાં પુવેદ અહીં સુધી જ બંધાય તેથી

૨જા ,, ૨૧નો ,, ,,

સંજવ. ક્રોધ અહીં ,, ,, ,,

૩જા ,, ૨૦ ,, ,,

,, માન ,, ,, ,, ,,

૪થા ,, ૧૯ ,, ,,

,, માયા ,, ,, ,, ,,

૫માં ,, ૧૮ ,, ,,

,, લોભ ,, ,, ,, ,,

૧૦ મું ગુણસ્થાનક સૂક્ષ્મસમ્પરાય ૧૭નો બંધ (૧૮-સંજવ. લોભ=૧૭) આમાં જ્ઞાના. ૫ + દર્શના. ૪ + અંતરાય ૫ + ઉચ્ચગોત્ર + યશનામ=આ ૧૬ અહીં સુધી જ બંધાય. તેથી

૧૧-૧૨-૧૩ ગુણસ્થાનકે કેવળ એક શાતાનો જ બંધ.

૧૪ મું અયોગી કેવળી:-અબંધક; કેમકે કર્મબંધનું કોઈ કારણ નથી.

બંધ { $\frac{1}{119}$ $\frac{2}{101}$ $\frac{3}{94}$ $\frac{4}{87}$ $\frac{5}{80}$ $\frac{6}{73}$ $\frac{7}{66/59}$ $\frac{8}{59/52}$ $\frac{9}{52/45}$ $\frac{10}{45/38}$ $\frac{11}{38/31}$ $\frac{12}{31/24}$ $\frac{13}{24/17}$ $\frac{14}{17/10}$ $\frac{15}{10/3}$ $\frac{16}{3/0}$ $\frac{17}{0/0}$ $\frac{18}{0/0}$ $\frac{19}{0/0}$ $\frac{20}{0/0}$ $\frac{21}{0/0}$ $\frac{22}{0/0}$ $\frac{23}{0/0}$ $\frac{24}{0/0}$ $\frac{25}{0/0}$ $\frac{26}{0/0}$ $\frac{27}{0/0}$ $\frac{28}{0/0}$ $\frac{29}{0/0}$ $\frac{30}{0/0}$ $\frac{31}{0/0}$ $\frac{32}{0/0}$ $\frac{33}{0/0}$ $\frac{34}{0/0}$ $\frac{35}{0/0}$ $\frac{36}{0/0}$ $\frac{37}{0/0}$ $\frac{38}{0/0}$ $\frac{39}{0/0}$ $\frac{40}{0/0}$ $\frac{41}{0/0}$ $\frac{42}{0/0}$ $\frac{43}{0/0}$ $\frac{44}{0/0}$ $\frac{45}{0/0}$ $\frac{46}{0/0}$ $\frac{47}{0/0}$ $\frac{48}{0/0}$ $\frac{49}{0/0}$ $\frac{50}{0/0}$ $\frac{51}{0/0}$ $\frac{52}{0/0}$ $\frac{53}{0/0}$ $\frac{54}{0/0}$ $\frac{55}{0/0}$ $\frac{56}{0/0}$ $\frac{57}{0/0}$ $\frac{58}{0/0}$ $\frac{59}{0/0}$ $\frac{60}{0/0}$ $\frac{61}{0/0}$ $\frac{62}{0/0}$ $\frac{63}{0/0}$ $\frac{64}{0/0}$ $\frac{65}{0/0}$ $\frac{66}{0/0}$ $\frac{67}{0/0}$ $\frac{68}{0/0}$ $\frac{69}{0/0}$ $\frac{70}{0/0}$ $\frac{71}{0/0}$ $\frac{72}{0/0}$ $\frac{73}{0/0}$ $\frac{74}{0/0}$ $\frac{75}{0/0}$ $\frac{76}{0/0}$ $\frac{77}{0/0}$ $\frac{78}{0/0}$ $\frac{79}{0/0}$ $\frac{80}{0/0}$ $\frac{81}{0/0}$ $\frac{82}{0/0}$ $\frac{83}{0/0}$ $\frac{84}{0/0}$ $\frac{85}{0/0}$ $\frac{86}{0/0}$ $\frac{87}{0/0}$ $\frac{88}{0/0}$ $\frac{89}{0/0}$ $\frac{90}{0/0}$ $\frac{91}{0/0}$ $\frac{92}{0/0}$ $\frac{93}{0/0}$ $\frac{94}{0/0}$ $\frac{95}{0/0}$ $\frac{96}{0/0}$ $\frac{97}{0/0}$ $\frac{98}{0/0}$ $\frac{99}{0/0}$ $\frac{100}{0/0}$

૧૪ ગુણસ્થાનકોમાં બંધ કહ્યો. તે સામાન્યથી ચારે ગતિનાં જીવોના ગુણસ્થાનક હોઈને કહ્યો. હવે દરેક ગતિ અને એકેન્દ્રિયાદિ જીવનો વિભાગવાર વિચાર આ પ્રમાણે:- ગતિના ચાર ભેદ છે. નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ.

નરકગતિ:- ગુણઠાણા ૧થી૪ દેવ અને નારકો મરીને દેવ-નારક થતા ન હોવાથી દેવ-નરક-પ્રાયોગ્ય વૈક્રિયઅષ્ટક બાંધતા નથી; અને તેઓને ૪ જ ગુણસ્થાનક હોઈ ૭મું ગુણસ્થાનક ન હોવાથી આહારકદિકનો પણ બંધ નથી, તેમજ નારકો મરીને એકેન્દ્રિય તથા વિકલેન્દ્રિયતરીકે ઉત્પન્ન થતા ન હોવાથી જાતિચતુષ્ક, સ્થાવર ચતુષ્ક, અને એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય આતપનામ કર્મનો પણ બંધ નથી. તેથી વૈક્રિય ૮+જાતિ ૪+સ્થાવર ૪+ આહારક ૨+ આતપ ૧=૧૯ પ્રકૃતિ વિના ઓઘથી ૧૦૧ પ્રકૃતિનો બંધ છે.

નરકગતિ : ઓઘે. ૧૦૧

૧લે. ગુ.	૧૦૦	(૧૦૧-૧ જિનનામ વિના = ૧૦૦)
૨જે. ગુ.	૯૬	(૧૦૦-મિથ્યા. ૪)
૩જે. ,,	૭૦	(૯૬-અનંતાનુબંધિહેતુક ૨૫-તથા મનુષ્યાયુ.નો અબંધ)
૪થે. ,,	૭૨	૭૦+જિનનામ અને મનુષ્યાયુ એ ૨)

▲ **દેવગતિ :-** દેવતાઓ કાળ કરીને વધારામાં એકેન્દ્રિયમાંજ જતાં હોવાથી એકેન્દ્રિય. સ્થાવર. અને આતપનામકર્મ આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ નરક કરતાં વધારે બાંધે. માટે

ઓઘે. ૧૦૪

૧લે. ૧૦૩	(૧૦૪-૧ જિનનામ)
૨જે. ૯૬	(૧૦૩-મિથ્યા.૪, એકેન્દ્રિય-સ્થાવર, -આતપ)
૩જે-૪થે	નારકવત્ ૭૦, ૭૨.

▲ **તિર્યચ ગતિ :-** ગુણઠાણા ૧ થી ૫-તિર્યચગતિમાં બંધ સામાન્યવત્; માત્ર જિનનામ તથા આહારકદિકનો બંધ જ નહિ, તેમજ ૩-૪-૫મે મનુ.યોગ્ય નહિ, પણ માત્ર દેવયોગ્ય જ બાંધે; તેથી

ઓઘે-૧૧૭	•૩જે ૬૯	(૧૦૧-અનંતાનું.હેતુક ૨૫=૭૬-મનુષ્યયોગ્ય ૬-(મનુ.૩ ઔદા.૨ વજૂ. ઋ. ના.સંઘયણ) તથા દેવાયુનો અબંધ તેથી ૭૬-૬૬-૧=૬૯.
•૧લે ૧૧૭		
•૨જે ૧૦૧ (બંધ સામાન્યવત્)	•૪થે. ૭૦ •૫મે. ૬૬	(૬૯+૧ દેવાયુ) (૭૦-અપ્રત્યા.૪)

▲ મનુષ્યગતિ-ગુણ ૧થી ૧૪

ઓઘે.	૧૨૦	બંધ સામાન્યવત્			
૧લે.	૧૧૭	„	૪થે.	૭૧	(૬૯+દેવાયુ+જિન)
૨જે.	૧૦૧	„	૫મે	૬૭	(૭૧-અપ્રત્યા. ૪)
૩જે	૬૯	તિર્યચવત્	૬થી	૧૪	ગુણ. બન્ધસામાન્યવત્

▲ ઈન્દ્રિય :- એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિયમાં ૧લું, ૨જું જ ગુણઠાણું છે. આ જીવો જિનનામ+આહારક ૨ ન જ બાંધે, તેમજ દેવ અને નરકમાં ઉત્પન્ન થતા ન હોવાથી વૈક્રિય ૮ બાંધે નહિ. તેથી ઓઘે અને ૧ લે ગુણ. ૧૦૯ (૧૨૦-૩-૮=૧૦૯)

૨જે ગુણ. ૯૬ (૧૦૯-૧૩; મિથ્યા ૪, સૂક્ષ્મ ૩, વિકલે.૩, એકે., સ્થાવર, આતપ) આમાં તેઉકાય-વાઉકાય મનુ. માં ન જ જતા હોઈ મનુ. ૩ ઉચ્ચગોત્ર પણ ન બાંધે. તેથી ઓઘે ૧૦૫, ૧લે ૧૦૫. આગળ ગુણઠાણું નહિ. (મતાંતરે ૨જે ૨ આયુ-અબંધ; તેથી ૯૪)

ઉદય (૧૪ ગુણઠાણામાં)

કર્મોની સ્થિતિ પાકવે તેને ભોગવવા એનું નામ ઉદય. બાંધેલા કર્મ ઉદય પામીને જ ક્ષીણ થાય છે, ચાહે તે એના રસવિપાકનો અનુભવ થઈને, યા તે વિના માત્ર પ્રદેશ (દળ) ભોગવાઈને. અર્થાત્ વિપાકોદય કે પ્રદેશોદયદ્વારા જ કર્મ આત્માપરથી ખસે. અહીં ગુણસ્થાનકોમાં વિપાકોદયની દષ્ટિએ જ વિચારણા છે.

બંધમાં ૧૨૦ ઉત્તરપ્રકૃતિ હતી. તેમાં સમકિતમોહનીય-મિશ્રમોહનીય ઉમેરાઈને ઓઘે ૧૨૨ પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવે છે.

૧લે ગુણઠાણો-૧૧૭; કેમકે જિનનામ ૧૩ મે, આહા. ૨ ૬ટ્ટે, મિશ્રમોહ. ૩ જે, ને સમકિતમોહ. ૪ થે જ ઉદય પામે. એમ પાંચનો અહીં અનુદય.

સૂક્ષ્મ., અપર્યાપ્ત., સાધારણ. અહીં જ ઉદયમાં હોય; કેમકે મિથ્યાત્વી જ જીવ આમાં જાય છે. સાસ્વાદન લઈને જીવ એકે.- વિકલે. માં જાય એને ત્યાં અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ૨જું ગુણ. હોય, પરંતુ તે કરણ-અપર્યાપ્ત હોય. અહીં લબ્ધિઅપર્યાપ્ત (જે પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા પૂર્વે જ મરવાનો છે તે) ની વાત છે. એમાં સાસ્વાદન લઈને કોઈ જાય નહિ. આતપ નામકર્મ પણ અહીં જ ઉદયમાં હોય; કેમકે એકેન્દ્રિયને તે હોય પણ પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ ઉદય આવે અને સાસ્વાદન તો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પૂરું થઈ ગયું હોય છે. એટલે એને ને આતપને મેળ નથી ખાતો.

નરકાનુપૂર્વી પણ ૧લે અને ૪થે ગુણઠાણે જ ઉદયમાં હોય; સાસ્વાદન લઈને જીવ નરકમાં જાય નહિ, કે જેથી એને વચગાળે વિગ્રહગતિમાં આ નરકાનુપૂર્વીનો ઉદય લાધે ! (શાયિકસમકિતી સમકિત લઈને જ ને બાકીના મિથ્યાત્વ લઈને જ નરકમાં જાય.) આ ૩+૧+૧+૧ (મિથ્યાત્વ) વિના,

૨ જે ગુણઠાણે-૧૧૧ (આમાં અનંતાનુ. ૪+ જાતિ ૪+સ્થાવર. ૧=૯ અહીં સુધી જ ઉદયમાં હોય.)

૩ જે ગુણ. ૧૦૦; (૧૧૧-ઉકત ૯+ આનુ. ૩=૯૯+મિશ્રમોહ. ૧=૧૦૦. અહીં મરણ નહિ, મિશ્ર. સાથે ભવાંતરગમન નહિ, માટે આનુ. નહિ)

૪થે ગુણ. -૧૦૪ (૧૦૦-૧ મિશ્ર. + ૧ સમકિતમોહ. + ૪ આનુપૂર્વી. પૂર્વબદ્ધ તિર્યચાનુવાળો શાયિકસમકિતીજીવ ભવાંતરે જતાં તિર્યચાનુપૂર્વી ભોગવે.) આમાં અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય ૪ + વૈક્રિય ૮+ બાકીની મનુષ્ય-તિર્યચાનુર+ દુર્ભગ અનાદેય, અપયશ ૩=૧૭ અહીં સુધી જ ઉદયમાં; કેમકે અપ્રત્યાખ્યા. ઉદયે આગળ ન ચડાય, દેવ-નારકને ઉપરના ગુણ. નહિ, ભવાંતર જતાં કે દુર્ભગાદિ-ઉદયે ઉપરના ગુણ. નહિ.

૫ ગુણ. -૮૭; (૧૦૪-ઉપરોક્ત ૧૭=૮૭) આમાં પ્રત્યાખ્યા. ૪+ તિર્યચગતિ-આયુ ૨ + ઉદ્યોત ૧+ નીચગોત્ર ૧=૮ અહીંસુધી જ ઉદયમાં. તિર્યચને આગળ ગુણઠાણું નથી.

૬ જે ગુણ.-૮૧; (૮૭-ઉપરોક્ત ૮ + આહારક ૨=૮૧) આમાં થીણદિ ૩ જે પ્રમત્તભાવે છે તે અહીં સુધી જ, અને આહાર ૨ અહીં જ ઉદયમાં હોય; કેમકે ૧૪ પૂર્વી મુનિ આહારકલબ્ધિ વિકુર્વે ત્યારે આહાર ૨ ઉદય પામે. લબ્ધિની વિકુર્વણા પ્રમત્તભાવમાં જ થાય.

૭ મે ગુણ.-૭૬; (૮૧-ઉક્ત ૫.) આમાં છેલ્લા અર્ધનારાચઆદિ ૩ સંઘયણ. + ૧ સમકિતમોહ. અહીં સુધી જ ઉદયમાં; કેમકે એ ૩ સંઘયણવાળો તેવી ચિત્તની સ્થિરતા અને વિશુદ્ધિના અભાવે ઉપશમશ્રેણિ ન માંડી શકે; શ્રેણિના અષ્ટમાદિ ગુણઠાણે ન ચડે. એમ ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ (સમકિત મોહ. ઉદય) રોકી, દર્શનમોહ. ઉપશમ કે ક્ષય કરે તે જ ૮મે ચઢે. (ધ્યાનમાં રહે કે છેલ્લા ૫ સંઘયણવાળો ક્ષપકશ્રેણિ ન માંડી શકે.)

૮ મે ગુણ.-૭૨; (૭૬-ઉપરોક્ત ૪=૭૨) આમાં હાસ્યાદિ ૬ અહીં સુધી જ ઉદયમાં હોય, તેથી

૯ મે ગુણ.-૬૬; (૭૨-૬=૬૬) આમાં ૩ વેદ અને ૩ સંજવ. કોધ

માન માયા અહીં સુધી જ ઉદયમાં.

૧૦ મે ગુણ-૬૦; (૬૬-ઉક્ત ૬=૬૦). આમાં સંજવલન લોભ અહીં સુધી જ ઉદયમાં.

૧૧ મે ગુણ-૫૯; (૬૦-૧=૫૯)

૧૨ મે ગુણ- ૫૭, ૫૫; (૫૯-૨જાં ૩જાં સંઘયણ. ૨) કેમકે અહીં ક્ષપક્રમેણિવાળો જ આવે અને તે પ્રથમસંઘયણી જ હોય, =૫૭. તે ૧૨માના ઉપાંત્ય સમય સુધી. એમાં નિદ્રા ૨ અહીં ઉપાંત્ય સુધી જ સત્તા-ઉદયમાં. પછી તરત તેનો ક્ષય, તેથી અંતિમસમયે તે વિના ૫૫નો ઉદય.

આમાં જ્ઞાના. ૫+દર્શન. ૪+અંતરાય ૫=૧૪ અહીં અંત્યસમય સુધી જ ઉદય-સત્તામાં હોય.

૧૩ મે ગુણ-૪૨; (૫૫-ઉક્ત ૧૪=૪૧ + ૧ જિનનામ અહીં જ ઉદયમાં આવે,=૪૨) આમાં ઔદા. ૨+ તૈજકાર્મ. ૨+ ૧લું સંઘયણ+સંસ્થાન ૬+વર્ણાદિક ૪+ખગતિ ૨=૧૭ પિંડપ્રકૃતિ+અગુરુલઘુ. ૪+નિર્માણ ૧+પ્રત્યેક ૧+સ્થિરાસ્થિર ૨+શુભાશુભ ૨+સ્વર ૨=૨૯ નામકર્મની અને શાતા-અશાતામાંથી અન્યતમ ૧=૩૦ અહીં સુધી જ ઉદયમાં હોય.

૧૪મે ગુણ-૧૨; (૪૨-૩૦=૧૨) તે મનુષ્યગતિ-આયુ ૨+પંચે ૧+ જિનનામ ૧+ત્રસ ૩+ સુભગ, આદેય, યશ ૩+ ઉચ્ચ ગોત્ર ૧+શાતા કે અશાતા ૧=૧૨ અંતિમ સમયે એનો ક્ષય અને મોક્ષ.

ઉદય	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯
	૧૧૭	૧૧૧	૧૦૦	૧૦૪	૮૭	૮૧	૭૬	૭૨	૬૬
	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪				
	૬૦	૫૯	૫૭/૫૫	૪૨	૧૨				

કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ કયા કયા ગુણસ્થાનક સુધી બંધાય ?
બંધાતી પ્રકૃતિઓ કયાં બંધાય ?

- નરક ૩+જાતિ ૪+સ્થાવર ૪+મિથ્યાત્વ ૪ +. આતપ ૧ = ૧૬ ૧લે ગુણ
- અનંતાનુબંધી ૪ + મધ્યમસંઘયણ ૪ + મધ્યમ સંસ્થાન ૪ + તિર્યચ ૩ + થીણાદિ ૩ + દૌર્ભાગ્ય ૩ + નીચ + ઉદ્યોત + કુ-ખગતિ +સ્ત્રીવેદ =૨૫

} ૨જા સુધી

● મનુષ્ય આયુ (ઉજા ગુણ. અબંધ)	૧-૨-૪થે
● અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ૪+ મનુષ્ય ૨ + ઔદારિક ૨+ વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ = ૯	} ૪થા સુધી
● પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ૪	૫મા સુધી
● અરતિ-શોક-અશાતા-અસ્થિર-અશુભ-અયશ=૬	૬ઠ્ઠા સુધી
● દેવાયુ (ઉજા ગુણ. અબંધ) (૬થી શરૂ કરેલ ૭મે બંધ પૂરો કરે તેથી ૭ સુધી)	} ઉજા વિના ૭ સુધી
● નિદ્રા ૨	૧લાથી ૮/૧ ભા. સુધી
● આહારક ૨	૭માથી ૮/૬ ,, ,,
● ઝિન	૪થાથી ૮/૬ ,, ,,
● દેવ ૨+ પંચેન્દ્રિયજાતિ + વૈકિય ૨ + તેજસ + કાર્મણ + સમચતુરસૂસંસ્થાન + વર્ણ ૪ + શુભ ખગતિ + અગુરુલઘુ ૪ + નિર્માણ + (યશ વિના) ત્રસની ૯ = ૨૭	૧લા થી ૮/૬ સુધી
● હાસ્ય-રતિ-ભય-જુગુપ્સા = ૪	૮/૭ ભાગ સુધી
● પુરુષવેદ	૮/૧ ભાગ સુધી
● સંજૂવલન કોધ	૮/૨ ,, ,,
,, માન	૮/૩ ,, ,,
,, માયા	૮/૪ ,, ,,
,, લોભ	૮/૫ ,, ,,
● જ્ઞાનાવ. ૫ + અંતરાય ૫ + દર્શના. ૪=૧૪ + યશ + ઉચ્ચગોત્ર = ૧૬	૧૦ ગુણ. સુધી
● શાતા વેદનીય	૧૩ ,, ગુણ સુધી

કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ કયા કયા ગુણસ્થાનક સુધી ઉદયે હોય ?
ઉદય પ્રકૃતિઓ કયાં ઉદય ?

● મિથ્યાત્વ + સૂક્ષ્મ ૩ + આતપ = ૫	૧ લે
● અનંતાનુબંધી ૪ + જાતિ ૪ + સ્થાવર = ૮	૧ લે - ૨ જે
● મિશ્રમોહ.	માત્ર ૩ જે
● નરકાનુપૂર્વી (૨-૩ગુણ. અનુદય)	૧ લે અને ૪થે
● દેવ-મનુષ્ય-તિર્યચાનુપૂર્વી = ૩ (૩ ગુણ. અનુદય)	૧-૨-૪ થે
● અપ્રત્યા. ૪ + વૈક્રિય ૨+ દેવગતિ + દેવાયુ +નરક-ગતિ + નરકાયુ + દુર્ભાગ + અનાદેય + અપયશ=૧૩	૪ સુધી
● પ્રત્યાખ્યાનીય ૪+તિર્યચગતિ+તિર્યચાયુ+નીચગોત્ર+ઉદ્યોત = ૮	૫ સુધી
● થીણાદિ ૩	૬ સુધી
● આહારક ૨	કેવલ ૬ છે
● અર્ધનારાય-કીલિકા-છેવડું સંઘયણ (છેલ્લા સંઘયણ ૩)	૭ સુધી
● સમ્યક્ત્વ મોહનીય	૪થી ૭ સુધી
● હાસ્યષટ્ક=૬	૮ સુધી
● વેદ ૩ + સંજવલન ક્રોધ + માન +માયા = ૬	૮ સુધી
● સંજવલન લોભ	૧૦ સુધી
● ઋષભનારાય + નારાય સંઘયણ = ૨	૧૧ માં સુધી
● નિદ્રા ૨	૧ થી ૧૨ ના ઉપાંત્ય સમય સુધી
● જ્ઞાના. ૫ + દર્શના. ૪+અંતરાય ૫=૧૪	૧૨ માં સુધી
● ઔદારિક ૨ + તૈજસ + કાર્મણ + પ્રથમસંઘયણ + સંસ્થાન ૬+ વર્ણાદિ ૪+ ખગતિ ૨=૧૭ (પિંડપ્રકૃતિ) +અગુરુલઘુ ૪ + નિર્માણ + પ્રત્યેકનામ + સ્થિરાસ્થિર ૨ + શુભાશુભ ૨ + સુસ્વર-દુઃસ્વર ૨ = ૨૮ (નામકર્મની) + અન્યતરવેદનીય ૧ (શાતા કે અશાતામાંથી ૧=૩૦	૧૩ માં સુધી

- મનુ. ગતિ+મનુ. આયુ+પંચેન્દ્રિયજાતિ +ત્રસ ૩ } ૧૪ માં સુધી
+ સુભગ + આદેય + યશ+ ઉચ્ચગોત્ર + અન્યતર વેદનીય = ૧૧ }

● જિનનામ

૧૩ મે ૧૪ મે

૧૪ ગુણઠાણો બંધનો કોઠો.

ગુણઠાણા	બધ્યમાન	પ્રકૃતિ.
ઓઘે.	૧૨૦	તે આહારક ૨ + જિનનામ સાથે.
● ૧	૧૧૭	૧૨૦-ઉપરોક્ત ૩નો અબંધ=૧૧૭ (તે નરક ૩+જાતિ ૪+સ્થા. ૪ +મિથ્યા. ૪+આતપ=૧૬ સહિત)
● ૨	૧૦૧	૧૧૭-ઉપરોક્ત ૧૬=૧૦૧ (તે તિર્યચ ૩ + થીણદ્વિ ૩ + દૌર્ભાગ્ય ૩+ અનંતા.૪ મધ્યમ સંઘયણ ૪+ મધ્યમ સંસ્થાન ૪+ નીચગોત્ર+ઉદ્યોત+ સ્ત્રીવેદ+કુખગતિ=૨૫ તથા+દેવાયુ+મનુષ્ય=૨૭ સહિત)
● ૩	૭૪	૧૦૧-ઉપરોક્ત ૨૭ વિના=૭૪નો બંધ
● ૪	૭૭	૭૪+જિનનામ+મનુષ્યાયુ + દેવાયુ=૭૭ (તે અપ્રત્યા. ૪+મનુ. ૩+ઔદા. ૨+૧લું સંઘયણ=૧૦ સહિત)
● ૫	૬૭	૭૭-ઉપરોક્ત ૧૦ વિના=૬૭ (તે પ્રત્યા. ૪ સહિત.)
● ૬		૬૭-ઉપરોક્ત ૪ વિના=૬૩ (તે શોક+અરતિ+અસ્થિર+અશુભ +અયશ+અશાતા+દેવાયુ=૭ સહિત)
● ૭	$\frac{૫૮}{૫૮}$	૬૩-ઉપરોક્ત ૭ વિના=૫૬+આહારક ૨=૫૮+ અને જો દેવાયુ બાંધતો આવે તો ૫૮
● ૮/૧ ભાગ ૫૮		અહીં-સાત ભાગ જાણવા. દેવાયુ વિના (તે નિદ્રા-૨સાથે)
● ૮/૨ થી ૫૬ ૬ ભાગ સુધી.		૫૮-૨=૫૬ (દિવ ૨+ પંચે. જાતિ+ઔદા. વિના ૪ શરીર + વૈકિયાંગો. + આહારકાંગોપાંગ + ૧લું સંસ્થાન + વર્ણ ૪ + શુભખગતિ + અગુરુલઘુ ૪ + નિર્માણ + જિનનામ + યશ વિના ત્રસ ૮=૩૦ સહિત)

૯/૭ ભાગ- ૨૬ ૫૬- ઉપરોક્ત ૩૦ વિના-૨૬
નો બંધ (તે હાસ્ય+રતિ+ભય
+જાગૃત્સા=૪સહિત)

અહીં ૯ માં ગુણના પાંચ ભાગ જાણવા.

૯/૧ ભાગ	૨૨	૨૬-ઉપરોક્ત ૪ વિના=૨૨ (તે પુરુષવેદસાથે)
૯/૨ ભાગ	૨૧	૨૨-૧ પુંવેદ વિના ૨૧ (સં, ક્રોધનો બંધ અહીં સુધી જ)
૯/૩ ભાગ	૨૦	તેથી ૨૧-૧=૨૦ (સં. માનનો બંધ અહીં સુધી જ)
૯/૪ ભાગ	૧૯	તેથી ૨૦-૧-૧૯ (સં. માયાનો બંધ અહીં સુધી જ)
૯/૫ ભાગ	૧૮	તેથી ૧૯-૧=૧૮ (સં. લોભનો બંધ અહીં સુધી જ)
૧૦ મું	૧૭	તેથી ૧૮-૧=૧૭ (જ્ઞાન. ૫+દર્શન. ૪+અંતરાય ૫+ઉચ્ચગોત્ર + યશનો બંધ=૧૬ અહીં સુધી જ)
૧૧-૧૨-૧૩ મું.		૧ તેથી ૧૭-૧૬=૧ શાતાનો બંધ.
૧૪	૦	અબંધક.

૧૪ ગુણકાણો ઉદયનો કોઠો.

ગુણકાણું.	ઉદયમાં	પ્રકૃતિઓ
ઓઘે	૧૨૨	(તે મિશ્રમોહ.+સમકિત મો.+આહા. ૨+જિનનામ=૫ સહિત)
૧લું.	૧૧૭	૧૨૨-ઉપરોક્ત ૫નો અનુદય=૧૧૭નો ઉદય. (તે સૂક્ષ્મ૩+આતપ+મિથ્યા.=૫ તથા નરકાપૂર્વી આ ૬ સહિત)
૨જું	૧૧૧	૧૧૭-ઉપરોક્ત ૬=૧૧૧ નો ઉદય. (તે અનંતા. ૪, +જાતિ ૪+સ્થાવર=૯+શેષ ૩ આનુપૂર્વી, આ ૧૨ સહિત)
૩જું	૧૦૦	૧૧૧-ઉપરોક્ત ૧૨=૯૯ +૧ મિશ્રમો.=૧૦૦ નો ઉદય.
૪થું	૧૦૪	૧૦૦+૪ આનુપૂર્વી=૧૦૪ (તેમાં મિશ્રમોહ.ને બદલે સમ્ય. મો. અને તે અપ્રત્યા.૪+વૈક્રિય ૮+મનુષ્યાનુપૂર્વી +તિર્યચાનું. + દુર્ભગ + અનાદેય + અયશ.= આ ૧૭ સહિત

પમું.	૮૭	૧૦૪-ઉપરોક્ત ૧૭=૮૭નો ઉદય. (તિ પ્રત્યા. કષાય ૪+તિર્યચગતિ+ તિર્યગાયુ+નીચ+ઉદ્યોત= આ ૮ સહિત)
૬૬મું.	૮૧	૮૭-ઉપરોક્ત ૮=૭૮+આહારક ૨=૮૧ નો ઉદય (તિ થીણદ્વિ ૩+આહા. ૨=૫ સાથે)
૭મું.	૭૬	૮૧-ઉપરોક્ત ૫=૭૬ (તિ સમ્ય. મો.+અન્તિમ ત્રણ સંઘયણ=૪ સહિત)
૮મું.	૭૨	૭૬-ઉપરોક્ત ૪=૭૨ (તિ હાસ્ય ૬ સહિત)
૯મું.	૬૬	૭૨-ઉપરોક્ત ૬=૬૬ (તિ વેદ ૩+સંજવલન કોઠાદિ ૩= ૬ સહિત)
૧૦મું.	૬૦	૬૬-ઉપરોક્ત ૬=૬૦ (તિ સંજવલન લોભ સહિત)
૧૧મું.	૫૯	૬૦-ઉપરોક્ત ૧=૫૯ (તિ ઋષભનારાય+ નારાય સંઘયણ=૨ સહિત)
૧૨મું.	૫૭	૫૯-ઉપરોક્ત ૨=૫૭ (તિ નિદ્રાદ્વિક સહિત દ્વિચરમ સમય સુધી)
૧૨મું. ચરમ સમયે	૫૫	૫૭-ઉપરોક્ત ૨=૫૫ (તિ જ્ઞાના. ૫+દર્શના. ૪+અંતરાય ૫=૧૪ સહિત)
૧૩મું.	૪૨	૫૫-ઉપરોક્ત ૧૪=૪૧+જિનનામ =૪૨ (તિ ઔદા. ૨ +તૈજસ+કાર્મણ.શરીર+૧લુંસંઘયણ + સંસ્થાન ૬ + વર્ણાદિ ૪+ખગતિર, +અગુરુલલુ ૪+નિર્માણ+પ્રત્યેક નામ+સ્થિરાસ્થિર ૨+ શુભાશુભ ૨+સુસ્વર-દુઃસ્વર ૨+શાપ્તા કે અશાપ્તામાંથી એક=૩૦ સહિત)
૧૪મું.	૧૨	૪૨-ઉપરોક્ત ૩૦=૧૨ (તિ ત્રસ૩+ મનુષ્યગતિ +મનુ. આયુ+પંચે. જાતિ+સુભગ + આદેય+યશ+જિન+ઉચ્ચગૌત + શાપ્તા કે અશાપ્તામાંથી એક=૧૨ સહિત; અન્તે આ ૧૨ નો વિચ્છેદ

૧૪ ગુણઠાણો ઉદ્દીરણ

અપકૂવ-સ્થિતિકકર્મને આત્માના તથાવિધ પરિણામ-બળે ઉદયમાં ખેંચી લાવવા તેને ઉદ્દીરણ
કરી કહેવાય. ગુણઠાણાઓમાં ઉદ્દીરણ ઉદયની જેમ જાણાવી; માત્ર ૭ મે ગુણઠાણોથી

૨ વેદનીય +૧ મનુ. આયુ=૩ ની ઉદીરણા હોતી નથી, તેથી ૭ થી ૧૩ માં સુધીના ઉદય આંકમાંથી ૩-૩ ઓછી કરવી; અને ૧૪ મે સર્વથા ઉદીરણા નથી. આ રીતે ૭ મે થી ૧૪ મા સુધી ઉદીરણા પ્રકૃતિઓ

૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪
૭૩.	૬૯	૬૩	૫૭	૫૬	૫૪/૫૨	૩૯	૦

૧૪ ગુણઠાણો સત્તા:-

બંધાયા પછી ઉદયમાં આવવા પૂર્વે આત્માની સિલિકમાં સ્વસ્વરૂપે રહે તે સત્તા. અહીં બંધનનામકર્મના ૧પભેદને બદલે પાંચ ગણતાં ઓછે ૧૪૮ પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય છે.

ઉપશમશ્રેણી માંડનાર ૧૪૮ની સંભવ સત્તા-કેમકે અલબત્ત નરકાયુ-તિર્યચાયુની જીવોની અપેક્ષાએ સત્તાવાળા શ્રેણી જ ન માંડતા હોવાથી ૮ થી ૧૧ ગુણઠાણો ૧લે અને ૪થી તેઓ જતાં જ નથી. પરંતુ શ્રેણીથી પડ્યા બાદ ચાર ગતિમાં પણ જનારા હોવાથી સંભવ-સત્તાની અપેક્ષાએ ૧૪૮ની સત્તા કહી.

૨જે, ૩જે ૧૪૭ (૧૪૮-૧ જિનનામ) તથા સ્વભાવે જિનનામની સત્તાવાળા ૨જે અને ૩જે ગુણઠાણો આવતાં નથી.

પ્ર. ૧લે ગુણઠાણો જિનનામની સત્તા કેવી રીતે ઘટે ?

ઉ. કોઈ મનુષ્યે મિથ્યાત્વે નરકાયુ બાંધ્યા બાદ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામીને જિનનામ બાંધે, તે જીવ મરતાં સમ્યક્ત્વ વમીને નરકે જાય. અને અંતર્મુહૂત મિથ્યાત્વે રહી પુનઃ પામે છે. તેથી મિથ્યાત્વે જિનનામની સત્તા કહી.

ઉપશમશ્રેણી માંડેલા જીવની અપેક્ષાએ સત્તા

૮થી ૧૧. ૧૪૨=(૧૪૮-૬) તે અનંતા. ૪-નરકાયુ-તિર્યચાયુ=૬વિના. કેમકે (૧) અનંતા. ૪નો ક્ષય કર્યા પછી જ અને (૨) નરકાયુ તિર્યચાયુ ન બાંધેલા જ ઉપશમશ્રેણીએ ચઢતા હોય છે માટે.

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વીને સત્તા

૪થી ૭ગુણ. ૧૪૧(૧૪૮-૭)-દર્શનત્રિક-અનંતા. ૪=આ દર્શન સપ્તકનો ક્ષય થયા બાદ ક્ષાયિક સમ્ય. પ્રાપ્ત થાય છે માટે.

ચરમશરીરીને ઓઘે સત્તા ૧૪૫-

કેમકે દેવાયુ-નરકાયુ-તિર્યચાયુ આ ત્રણ આયુ.ની સત્તા હોતી નથી.

શ્લાયિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા બાદ:-

● ૪ થી ૯ માના	૧૩૮	૧૪૫-દર્શનસપ્તક ક્ષય થવાથી	૭=૧૩૮) વળી	
૧ લા ભાગ સુધી		આમાં ૯મા ગુ.ના ૧લા ભાગ સુધી જ થીણદ્ધિ		
		૩+નરક ૨+તિર્યચ ૨+જાતિ ૪+સ્થાવર ૨+સાધારણ		
		+આતપ + ઉઘોત=૧૬ સત્તામાં હોય છે તેથી		
● ૯માના ૨જા ભાગે	૧૨૨	(૧૩૮-ઉપરોક્ત ૧૬=૧૨૨) આમાં અપ્રત્યા.		
		૪+પ્રત્યા.૪=૮ અહીં સુધી જ સત્તામાં.		
● ૯માના ૩જા ભાગે	૧૧૪	(૧૨૨-ઉપરોક્ત ૮=૧૧૪) આમાં નપું.વેદ અહીં		
		સુધીજ સત્તામાં.		
● ૯માના ૪થા ભાગે	૧૧૩	(૧૧૪-૧નપું.વે=૧૧૩) આમાં સ્ત્રીવેદ		
		અહીં સુધીજ સત્તામાં,		
● ૯માના ૫મા ભાગે	૧૧૨	(૧૧૩-૧સ્ત્રીવેદ=૧૧૨) આમાં હાસ્ય-૬ અહીં		
		સુધીજ સત્તામાં		
● ૯માના ૬જા ,,	૧૦૬	પુરુષવેદ અહીં સુધીજ સત્તામાં.		
● ૯ ,, ૭મા ,,	૧૦૫	સંજવ.ક્રોધ ,, ,,		
● ૯ ,, ૮મા ,,	૧૦૪	,, માન ,, ,,		
● ૯ ,, ૯મા ,,	૧૦૩	,, માયા ,, ,,		
● ૧૦મે સૂક્ષ્મ.	૧૦૨	,, લોભ ,, ,,		
૧૨ મે ક્ષીણમોહ.	૧૦૧	આમાં નિદ્રાદિક ઉપાત્યસમય સુધીજ સત્તામાં.		
,, ,, ,,ની		આમાંજાના.૫+દર્શના.૪+અંત.૫=૧૪અહીં		
ચરમ સમયે } ૯૯		૨ મા ગુણ. સુધી જ સત્તામાં.		
૧૩ મું.	૯૫	૯૯-ઉપરોક્ત ૧૪-૯૫.		

૧૪ મું. ઉપાંત્ય

} ૮૫

૮૫

ઉપાંત્ય સમય સુધી જ ૮૫ની સત્તા; એમાં સમય સુધી મનુષ્યાનુપૂર્વી+ દેવ ૨+શરીર ૫+અંગોપાંગ ૩+ બંધન ૫+૫ સંઘાતન + ૬સંઘયણ+૬ સંસ્થાન+૨૦ વર્ણાદિ+૨ ખગતિ + અગુરુલઘુ ૪+નિર્માણ + પ્રત્યેક ૩ + સુસ્વર + અપર્યાપ્ત + અસ્થિર ૬+નીચગોત્ર+અન્યતર વેદનીય=આ ૭૩ પ્રકૃતિઓની અહીં સુધી જ સત્તા (મતાન્તરે મનુ.આનુ. વિના ૭૨).

૧૪ મે ચરમ ૧૨કે ૧૩ સમયે

૮૫- ૭૩=૧૨(મનુષ્યગતિ+પંચે.જાતિ +જિન નામ+ત્રસૃ+સુભગ+આદેય+યશ+ઉચ્ચગોત્ર +મનુષ્યાયુ+અન્યતર વેદનીય = ૧૨ (+મતાન્તરે મનુ ધ્યાનુ- પૂર્વીની સત્તા ૧=૧૩).

ક્ષયોપશમ અને એકસ્થાનિકાદિ રસ-સ્પર્શક

કર્મના ક્ષયોપશમની પ્રક્રિયા વિશ્વમાં એકમાત્ર જૈનદર્શન જ બતાવે છે. એનો અર્થ ક્ષયસહિત ઉપશમ. આમાં ઉદયાવલિકા-પ્રવિષ્ટ સર્વઘાતી રસવાળા દલિકાને દેશઘાતીરૂપે કરવા યા પરપ્રકૃતિરૂપે કરવા તે ક્ષય, અને ઉદયાવલિકાઉપર રહેલા સત્તાગત દલિકાને તદ્દરૂપે કે સર્વઘાતિરૂપે ઉદયમાં ન આવવા દેવા તે ઉપશમ. આ ક્ષયોપશમ કહેવાય છે.

અહીં રસ એટલે શું ? એ પહેલાં વિચારવું જરૂરી ગણાય. રસ એટલે કર્મપુદ્ગલોમાં રહેલું સ્વસ્વભાવાનુસાર જીવને અનુગ્રહ કે ઉપઘાતકારી ન્યૂનાધિક સામર્થ્ય.

શુભાશુભકર્મના રસની તરતમતાએ અનંતી કક્ષાઓ છે. પરંતુ જ્ઞાનીઓએ એ કક્ષાઓનો સમાવેશ સ્થૂલપણે ચાર કક્ષામાં જ કરી લીધો છે. તે ૧ સ્થાનિક (ઠાણિયો) રસ, ૨ સ્થાનિક રસ, ત્રણ સ્થાનિક રસ અને ચાર સ્થાનિક (૪ ઠાણિયો) રસ. શુભકર્મનો રસ શેલડી જેવો અને અશુભકર્મનો રસ લીમડા જેવો સમજવાનો. તે સ્વાભાવિક હોય ત્યારે એક સ્થાનિક (૧ ઠા.) રસ, મંદરસ કહેવાય; અને તેને ઉકાળતાં અડધો બળી જઈ અડધો બાકી રહે ત્યારે દ્વિસ્થાનિક (=બે ઠાણિયો) રસ થયો; એ તીવ્ર બન્યો. કુલ ૩ ભાગ કલ્પી બે ભાગનો બળી જઈ ત્રીજો એકભાગ બાકી રહે, ત્યારે ત્રિસ્થાનિક (ત્રણ ઠાણિયો) થયો. એ તીવ્રતર; અને ત્રણ ભાગ બળી ૧/૪ બાકી રહે ત્યારે ચતુઃસ્થાનિક તીવ્રતમ રસ કહેવાય. આ ઉપમાએ કર્મરસમાં સમજવું. ૧-સ્થાનિક આદિ દરેકમાં વળી અનંત તરતમતાઓ હોય છે. એકેક સ્થાનિક વધતાં રસ અનંતગુણ વધે છે. મંદ-મંદ,

યા તીવ્ર-તીવ્ર, કે તીવ્રતર-તીવ્રતર વગેરે સમાન રસાંશોના વર્ગણાના ક્રમથી બનતા સમૂહને સ્પર્શક કહે છે. જેમકે ૧ સ્થાનક રસસ્પર્શક, રસ્થાનક રસ-સ્પર્શક... આમાં ૧ સ્થાનિક અને ૨ સ્થાનિકના જઘન્ય તરફના રસસ્પર્શકો એટલા મંદ છે કે એ ગુણોનો સર્વથા ઘાત નથી કરતા. માટે એ દેશઘાતી કહેવાય છે. દા.ત. દ્વિસ્થાનિકના નીચેના રસવાળા મતિ-શ્રુત-જ્ઞાનાવરણકર્મ ઉદયમાં છતાં અંશે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન પ્રગટ રહે છે. ત્યારે ૨ દાણિયા મધ્યમ કે ઉન્કૃષ્ટ તરફના અને ૩ ઠા., ૪ઠા. રસસ્પર્શકો સર્વથા ગુણઘાતક હોઈ એ સર્વઘાતી રસસ્પર્શકો કહેવાય છે.

ઘાતી કર્મમાં કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શનાવરણ, પહેલા ૧૨ કષાય, મિથ્યા., નિદ્રા વગેરે સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓના રસસ્પર્શકો સર્વઘાતી જ હોય છે; જ્યારે બાકી દેશઘાતી પ્રકૃતિઓના રસસ્પર્શકો દેશઘાતી, સર્વઘાતી એમ બે જાતના હોય છે. આમાં જ્યારે જેટલો મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન વગેરે ગુણ પ્રગટ થવાનો હોય ત્યારે ઉદયાભિમુખમતિ-શ્રુત જ્ઞાનાવરણ વગેરેના તેટલા પ્રમાણમાં રસસ્પર્શકોને દેશઘાતી કરવામાં આવે છે, તેથી હવે એના ઉદયમાં તેટલો ગુણ આવૃત ન રહેતાં પ્રગટ રહેશે. બાકી સર્વઘાતી રસસ્પર્શકના ઉદયથી એટલો ગુણ આવૃત રહેવાનો. આને ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ કહે છે.

અચક્ષુદર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાયના તથા મતાંતરે મતિ-શ્રુતજ્ઞાવરણના પણ બંધમાં સર્વઘાતીરસ બંધાવા છતાં ઉદયમાં હંમેશા દેશઘાતી રસસ્પર્શક જ આવે છે. એમાં જેટલા પ્રમાણમાં એમાંથી પણ ક્ષય કરાય, અર્થાત્ દ્વિસ્થાનકમાં ય મંદ કરાય, તેટલા પ્રમાણમાં ગુણ પ્રગટ થાય છે. હવે અહીં ક્ષયોપશમ શું ? ક્ષય એટલે ઉદયાવલિકા (ઉદયસમયથી પ્રારંભાતી આવલિકા) કાળમાં પ્રવિષ્ટ કર્મના સર્વઘાતીરસસ્પર્શકોનો રસ ઘટાડી એને દેશઘાતી કરવાયા પરરૂપે કરી રસોદયા રોકવો તે, અને ઉપશમ એટલે ઉદયાવલિકા ઉપરના કાળના સર્વઘાતીને તે રૂપે ઉદયમાં આવતા રોકવા તે. (અર્થાત્ ઉદીરણદિથી પણ સર્વઘાતીરૂપે ઉદયમાં ન આવે.)

૪ જ્ઞાના., ૪ દર્શના., ૫ અંતરાયનો ક્ષયોપશમ:- સર્વજીવોને મતિ-શ્રુતજ્ઞાન, અચક્ષુદર્શન અને દાનાદિ પાંચ એ ગુણ અતિઅલ્પાંશે પણ પ્રગટ હોય જ છે, તેથી સદા એના દેશઘાતીરસસ્પર્શક ઉદયમાં હોય છે. તફાવત એટલો કે મતિ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણની અવાંતરપ્રકૃતિઓ અસંખ્ય છે, તેથી જેટલા પ્રમાણમાં ગુણ પ્રગટ તેટલા પ્રમાણમાં દેશઘાતી કરેલ રસસ્પર્શક ઉદયાપન્ન, અને બાકીની તે જ પ્રકૃતિના સર્વઘાતી ઉદયમાં; (ઉદયાનુવિદ્ધ-ક્ષયોપશમ.) તેથી અમુક મતિ-શ્રુતજ્ઞાન પ્રગટ અને બાકીનું અપ્રગટ રહેવાનું. જ્યારે અચક્ષુદર્શનાવ. અને ૫ અંતરાયમાં (અને પંચસંગ્રહના મતે મતિ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણમાં પણ) સર્વઘાતીરસ બંધાવા છતાં દેશઘાતી જ રસસ્પર્શક ઉદયમાં હોય. અલબત્ત જેટલા પ્રમાણમાં દેશઘાત કર્યો હોય, યાને દ્વિસ્થાનિકમાં પણ રસ ઘટાડ્યો

હોય, તેટલા પ્રમાણમાં પ્રગટ ગુણની બીજા કરતાં તરતમતા રહેવાની.

અવધિજ્ઞાનાવ. મન:પર્યવજ્ઞાનાવ. વગેરેમાં, જેને અવધિ., મન:પર્યવજ્ઞાન આદિ પ્રગટ જ નથી, તે જીવોને એના સર્વઘાતીરસસ્પર્શક ઉદયમાં હોય છે. જ્યારે ગુણ પ્રગટ થાય ત્યારે મતિ-શ્રુતાવરણની માફક આના કેટલાંક દેશઘાતી રસસ્પર્શક ઉદયમાં હોય.

કેવળજ્ઞાનાવરણ-કેવળદર્શનાવરણ સર્વઘાતી પ્રકૃતિનો સર્વઘાતી રસ.નો તો ઠેક ૧૨માના અંત સુધી સતત ઉદય જ હોય છે, અને પછી તરત ક્ષય થાય છે, તેથી તેનો ક્ષયોપશમ હોતો જ નથી.

૫ નિદ્રાનો ક્ષયોપશમ નથી હોતો, એ સર્વઘાતી પ્રકૃતિ હોઈ એના રસસ્પર્શકો સર્વઘાતી જ હોય છે, અને તે દેશઘાતીમાં ફેરવી પણ શકાતા નથી. એથી એના ઉદયે દર્શનલબ્ધિનો સર્વથા નાશ થાય છે.

પ્ર.-જો એમ હોય તો નિષેકના ક્રમે એનો ઉદય તો રહ્યા જ કરવાનો; પછી નિદ્રાને બદલે જાગૃતિનો અનુભવ જ કેમ થાય ?

ઉ.-જાગૃતિવખતે નિદ્રાકર્મનો માત્ર પ્રદેશોદય હોય છે, રસોદય નહિ. કેમકે ઉદયસમયપૂર્વે સજાતીયદર્શનાવરણકર્મ, કે જે ઉદયાભિમુખ છે, તેમાં એ સંક્રમિત થઈ જાય છે. આને સ્તિબુકસંક્રમ કહે છે. સંક્રમિત થવાથી પોતે પરપ્રકૃતિરૂપ (દર્શનાવરણરૂપ) થઈ જાય છે. તેથી હવે ઉદયવખતે પોતે રસમુખ્યતાએ નહિ, કિન્તુ માત્ર પ્રદેશમુખ્યતાએ ઉદયમાં આવે છે. એટલે ગુણઘાતનું ફળ નથી દેખાડી શકતા. એક નિદ્રા ઉદયમાં હોય ત્યારે બીજી નિદ્રાઓનો સ્તિબુક સંક્રમ એનામાં થવાનો.

દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ એ રીતે, કે એના સંશોધનમાં પ્રાપ્ત શુદ્ધ-અર્ધશુદ્ધ-અશુદ્ધ દળિયામાં અશુદ્ધ મિથ્યાત્વને શુદ્ધ કરતાં શુદ્ધમાં દેશઘાતી જ રસસ્પર્શક કરેલા હોય છે; એને સમકિત મોહનીય કહે છે. અહીં સર્વઘાતી રસસ્પર્શકવાળા મિથ્યાત્વનો અનુદય=ઉદયક્ષય, અને તેનો જ ઉપશમ, તથા દેશઘાતીવાળા સમકિતમોહનીયનો ઉદય, તેનું નામ દર્શન-મોહનીયનો (મિથ્યાત્વ-મોહનીયનો) ક્ષયોપશમ. અહીં શુદ્ધ અર્થાત્ સમકિત-મોહનીય ઉદયમાં હોય ત્યારે ક્ષયોપશમિકસમ્યક્ત્વ ગુણ પ્રગટ રહે છે, એ વખતે નિષેકક્રમ ઉદયપ્રાપ્ત મિથ્યાત્વ-મિશ્રમોહનીયનો માત્ર પ્રદેશોદય હોય છે, સાથે અનંતાનુબંધીનો પણ ક્ષયોપશમ હોય છે. ધ્યાનમાં રહે કે શુદ્ધસમકિતમોહનીયમાં ૧ સ્થા. અને ૨ સ્થા. જઘન્યતરકના રસ-સ્પર્શક, અર્ધશુદ્ધ મિશ્ર-મોહનીયમાં ૨ સ્થા. મધ્યમ રસ-સ્પર્શક, અને અશુદ્ધ મિથ્યાત્વ-મોહનીયમાં ઉત્કૃષ્ટ ૨-૩-૪ સ્થા. રસ-સ્પર્શક હોય છે.

કષાયોમાં ક્ષયોપશમ - અનંતાનુ. અપ્રત્યા. પ્રત્યાખ્યા. દરેકના ૪-૪, એમ

૧૨ પ્રકૃતિ સર્વઘાતી જ છે. ઉદ્યાપન્ન એ અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ-દેશવિરતિ - સર્વવિરતિ ગુણનો ઘાત યા વિષ્કંભ (અટકાયત) કરે છે; જ્યારે, એનો ક્ષયોપશમ થતાં તે તે ગુણ પ્રગટે છે.

અહીં ક્ષયોપશમ એટલે રસ-સ્પર્શકોનો દેશઘાત નહિ, કેમકે સર્વઘાતીપ્રકૃતિના રસ-સ્પર્શક દેશઘાતી બનવા અયોગ્ય છે; કિન્તુ નિષેકક્રમે ઉદ્યાભિમુખ બનેલા તેનો સ્તિબુકસંક્રમ કરી માત્ર પ્રદેશોદય કરવો તે. આમાં ઉદયમાં આવતા બીજા કષાયોમાં સંક્રમ થઈ તે તે રૂપે થાય. દા. ત. અનંતાનુબંધીનો સંક્રમ અપ્રત્યા. આદિમાં; અપ્રત્યાનો સંક્રમ પ્રત્યાખ્યાનાવરણઆદિમાં પ્રત્યાનો સંક્રમ સંજ્વલનમાં. આ અનંતાનુ. આદિનો ક્ષયોપશમ અનુક્રમે ઠયા - પમા- ડઠા ગુણઠાણે હોય. એવું અપ્રત્યાખ્યાનીયકષાયનો પમે ગુણઠાણે ક્ષયોપશમ થાય તેમ સમજવું. એમ, ડઠે પ્રત્યા. ના. અંગે. અલબત્ત સાવધાની ચૂકે અને અધ્યવસાય બગાડે તો પ્રદેશોદય અટકી જઈ નિષેકક્રમમાં આવતાનો સર્વઘાતી રસ ઉદયમાં આવવાનો. તેથી ગુણ લુપ્ત !

સંજ્વલન કષાય અને હાસ્યાદિ ૯ નોકષાયનો ક્ષયોપશમ એટલે ઉદયમાં આવેલા તેનો ક્ષય, યાને સર્વઘાતી રસસ્પર્શકોને દેશઘાતીરૂપે ભોગવવા; અને ઉદય ઉપરનાનો ઉપશમ અર્થાત્ ઉદીરણાદિથી પણ સર્વઘાતીરૂપે ઉદયમાં ન આવવા દેવા. (આમાં મતિજ્ઞાનાવરણાદિની જેમ ભલે અમુકના દેશઘાતીસ્પર્શકનો ઉદય હોય, પણ બીજા સર્વઘાતીસ્પર્શકો ય ઉદયમાં હોય, તેથી ઉદ્યાનુવિદ્ધક્ષયોપશમ કહેવાય. ત્યાં અમુક અંશે ગુણ પ્રગટ અને અમુક અંશે કષાય પ્રગટ હોય, જે વ્રતોને અતિચાર લગાડે છે.)

પમા-ડઠા ગુણઠાણે દેશઘાતીપ્રકૃતિઓ હાસ્ય-શોક, રતિ-અરતિ, ભય જુગુપ્સ્યા અને ૩ વેદ એ નવનો ઉદય સાથે ક્ષયોપશમ અવિરુદ્ધ છે. ક્ષયોપશમમાં દેશઘાતી સ્પર્શક ઉદયમાં આવે છે. તેથી ગુણઘાતક હાસ્યાદિ ન પ્રવર્તે; અતિચાર લાગે.

મૂળપ્રકૃતિમાં ઉત્કૃષ્ટરસબંધના સ્વામી

૪ ઘાતી :- ચારેય ગતિના તીવ્રસંક્લિષ્ટ સંજીવ્યેન્દ્રિય મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો. આ ચારેય અશુભપ્રકૃતિ હોવાથી ઉત્કૃ. રસ તીવ્રસંક્લેશથી બંધાય છે, અને તીવ્રસંક્લેશ સંજી મિથ્યાદૃષ્ટિને જ હોય છે.

વેદનીય નામ-ગોત્ર :- ૧૦ માના ચરમસમયે ક્ષપક :-

આ કર્મોમાં શુભ અને અશુભ બન્ને પ્રકૃતિઓ છે... તેમાં શુભ પ્રકૃતિઓનો રસ તથાસ્વભાવે વધારે હોય છે, અને શુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃ. રસ તીવ્રવિશુદ્ધિથી બંધાય છે, અને તીવ્રશુદ્ધિ ક્ષપકોને જ હોય છે.

આયુષ્ય :- અપ્રમત્તસંયત, અનુત્તરપ્રાયોગ્ય દેવાયુસાથે આયુષ્યનો ઉત્કૃ. રસ બંધાય છે, અને મુનિઓ જ તે આયુ બાંધી શકે છે. એમાં અપ્રમત્ત અતિવિશુદ્ધ છે.

જઘન્ય રસબંધના સ્વામી

જ્ઞાના.-દર્શના.-અંતરાય:-૧૦માના ચરમસમયે ક્ષપક :- આ પ્રકૃતિઓ અશુભ છે. તેથી જઘ.રસ વિશુદ્ધિથી બંધાય અને વિશુદ્ધિ ૧૦ માના ચરમસમયે ક્ષપકને સૌથી વધારે છે.

મોહનીય.૯માના ચરમસમયે ક્ષપક:- કારણ પૂર્વ પ્રમાણે, પરંતુ મોહનીયનો બંધ ૯માના ચરમસમય સુધી હોવાથી ૯માના ચરમ સમય સુધી કહેવું.

વેદનીય-નામ :- પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી સર્વજીવો, કારણ કે એક પ્રકૃતિના બંધથી બીજી પ્રતિપક્ષપ્રકૃતિના બંધમાં જીવ સંક્રમે ત્યારે તે મંદ પરિણામવાળો હોય છે. તેથી પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી કહ્યો.

આયુષ્ય :- શુલ્લકભવનું આયુષ્ય બાંધનાર મધ્યમપરિણામી મનુષ્ય અને તિર્યચ., શુલ્લકભવનું આયુષ્ય બાંધનાર મનુષ્યો અને તિર્યચો જ હોય છે, અને તે પણ મધ્યમપરિણામી હોય ત્યારે જ જઘ. રસ બંધાય છે. કારણકે સંક્લેશ હોય ત્યારે નરકાયુ બંધાય અને વિશુદ્ધિ હોય તો દેવાયુ બંધાય.

ગોત્ર :- ૭મી નારકીનો જીવ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિના પૂર્વસમયે સાતમી નરકમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ કેવલ નીચગોત્ર જ બાંધે છે. માટે પરાવર્તમાન નથી. નીચગોત્ર અશુભપ્રકૃતિ છે. તેથી તેનો જઘ.રસ વિશુદ્ધિથી બંધાય. સમ્યક્ત્વાભિમુખ મિથ્યાદૃષ્ટિ અત્યંત વિશુદ્ધ હોય અને સમ્યક્ત્વ પામે તો તો ઉચ્ચગોત્રનો બંધ, તેથી ઉક્ટો રસ વધારે બંધાય, માટે સમ્યક્ત્વોત્પત્તિનો પૂર્વ સમય લીધો.

પ્રકૃતિઓ	બંધમાં	ઉદયમાં
	કેટલા ઠા.રસ ? સર્વઘા.કે દેશ.	કેટલા ઠા.રસ ? સર્વઘા. કે દેશઘા.
કેવલજ્ઞાના. } કેવલદર્શના. } ૨	મધ્યમ ૨ થી ૪ ઠા. સર્વઘાતી	મધ્યમ ૨ થી ૪ ઠા સં.
નિદ્રા-૫	” ” ” સં.	” ” ” ”
મિથ્યાત્વ... અનંતાનું. ૪...	ઉત્કૃ.તરફના ૨ થી ૪ ઠા.સં. મધ્યમ ” ” ”	ઉં.તરફના ૨ થી ૪ ઠા. ” મધ્યમ ” ” ” ”
અપ્રત્યા. ૪	મધ્યમ ” ” ”	મધ્યમ ” ” ” ”
પ્રત્યા. ૪	” ” ” ”	” ” ” ”
મિશ્ર	નથી -	મધ્યમ ૨ ઠા. ”
અંતરાય ૫ } અચક્ષુ દં. ૧ } ૬	૧ થી ૪ ઠા. દેશઘાતી અને સર્વ	૧ થી ૨ ઠા. દે.
મતિજ્ઞાના. } શ્રુત ” } ૨	” ” ” ” ” ” ” ” ” ”	૧ થી ૪ ઠા. દે., સં. પંચસંગ્રહમતે દેશઘા.
અવધિજ્ઞાના } અવધિદર્શના } ૨	” ” ” ” ”	૧ થી ૪ ઠા. ” ”
મન:પર્યવજ્ઞા.	” ” ” ” ”	૨ થી ૪ ઠા. દે., સં.
ચક્ષુદં.	” ” ” ” ”	૧ અને ૨ ઠા. દે., સં.
સંજ્વલન ૪	૧ થી ૪ ઠા. દે., સં.	૧ થી ૪ ઠા. દે., સં.
પુરુષવેદ	” ” ” દે, સં.	૧ થી ૪ ઠા. દે., સં.
સ્ત્રીવેદ.	૨ થી ૪ ઠા.દે., સં.	” ” ” દે., સં.
નપુ . વેદ.	” ” ” દે. સં.,	૧ થી ૪ ઠા દે., સં.
હાસ્ય. ૬	” ” ” દે., સં.	” ” ” દે., સં.
સમકિત મોહ.	નથી -	૧ અને જઘ.તર.રઠા.

ક્ષયોપશમ કેવી રીતે ?

ક્ષયોપ શમ
કેટલા ગુણ-
સ્થાન સુધી

નથી (સર્વથા કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન અવરાય છે.)	
નથી	
પ્રદેશોદય રૂપ ક્ષયોપશમ. (સમકિત મોહના ઉદયસહિત) }	૪થી-૭ ગુણ.
પ્રદેશોદય રૂપ ક્ષયો. (દેશ વિરતિની પ્રાપ્તિ)	૫થી-૮ ગુણ.
„ „ „ (ચારિત્રની પ્રાપ્તિ)	૬થી-૮ ગુણ.
૩જે ગુણઠાણે વિપાકોદય છે.	૩જે ગુણ.
નિત્ય ઉદયાનુવિદ્ર ક્ષયો. (સર્વ સંસારી જીવોને)	૧ થી ૧૨
„ „ „ „ „ „	૧ થી ૧૨
- ઉદયાનુવિદ્ર ક્ષયો. (અવધિજ્ઞાનની લબ્ધિવાળાને)	„ „
„ „ „ „ (મન:પર્યવજ્ઞાનીને જ)	૬ થી ૧૨
„ „ „ „ (ચક્ષુવાલાને)	૧થી ૧૨
પ્રદેશોદય અને ઉદયાનુવિદ્ર ક્ષયો. એમ બન્ને રીતે (દેશ. ઘા. સ્પર્શકનો ઉદય હોય ત્યારે)	૫ થી ૮
„ „ „ „ „ „ „	„ „ „
„ „ „ „ „ „ „	„ „ „
„ „ „ „ „ „ „	„ „ „
„ „ „ „ „ „ „	„ „ „
૪ થી ૭ મે. ગુણઠાણે વિપાકોદય છે	૪ થી ૮

સ્થિતિબંધ :- પ્રતિસમય બંધાતા કર્મમાં કાળ-સ્થિતિ નક્કી થવી તે.
મૂળકર્મમાં સ્થિતિબંધનું પ્રમાણ:-

પ્રકૃતિ.	જુદાન્યથી અંતમુહૂર્ત	ઉત્કૃષ્ટથી.
જ્ઞાના., દર્શના., અંત.		૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ વર્ષ
વેદનીય	૧૨ મુહૂર્ત	૩૦ " " "
મોહનીય	અંતમુ.	૭૦ " " "
નામ., ગોત્ર.	૮ મુહૂર્ત.	૨૦ " " "
આયુષ્ય	શુલ્લક ભવ (૨૫૬ આવલિકા)	૩૩ સાગરો.

ઉત્તરકર્મમાં ઉ. સ્થિતિબંધનું પ્રમાણ:- અહીં નામકર્મમાં વણાદિ ૪ ના બદલે
૨૦નું ઉ. સ્થિતિબંધપ્રમાણ કહ્યું હોવાથી ૧૩૬ પ્રકૃતિ :-

પ્રકૃતિ.	ઉ. સ્થિતિ.	પ્રકૃતિ	ઉત્કૃ. સ્થિતિ.
જ્ઞાના. ૫ દર્શના. ૪, નિદ્રા ૫, અંતરાય ૫ = ૧૯	૩૦ કોડાકોડી સાગરો.	હાસ્ય, -રતિ, પુંવેદ=૩	૧૦ કો. કો. સાગ.
		સ્ત્રીવેદ.....	૧૫ કો. કો. સા.
અશ્પાતા વેદનીય... શ્પાતા ,, મિથ્યાત્વ... અનંતા. ૪, અપ્રત્યા. ૪, પ્રત્યા. ૪, સંજૂવલન ૪ = ૧૬	૩૦. કો. કો. સાગરો ૧૫ કો. કો. સા. ૭૦ કો. કો. સા. ૪૦, ,, ,,	શોક, -અરતિ; ભય; જુગુ., નપું. વેદ=૫	૨૦ કો. કો. સા. ૩૩ સાગરો.
		નરકાયુ, દેવાયુ=૨ મનુષ્યાયુ, તિરિયાયુ, =૨ ઉચ્ચ ગોત્ર નીય ,,	

નામકર્મ-૬૭+ વર્ણાદિ ૧૬ (૪ ને બદલે ૨૦ ગણતાં) = ૮૩

પ્રકૃતિ	ઉ.સ્થિતિ	પ્રકૃતિ	ઉ.સ્થિતિ
દેવ ૨, વજ્રજભનારાય સંઘયણ, સમચતુરસ સં, શ્વેતવર્ણ સુરભિગંધ, મધુરરસ, ઉષ્ણ-સ્નિગ્ધ, લઘુ-મૃદુ, સુખગતિ, સ્થિર ૬,=૧૮ મનુષ્ય ૨, રક્તવર્ણ, કષાયરસ=૪	૧૦ કો. કો. સા.	વિકલે. ૩, કીલિકા સંઘ., વામનસંસ્થા., સૂક્ષ્મ =૩ આહારક ૨, જિનનામ=૩ જ્ઞપભનારાયસંઘ., ન્યગ્રોધ.=૨	૧૮ કો. કો. સા. અંત: કો. કો. સા. ૧૨, ,, ,,
તિર્યચ ૨, નરક ૨, એકે. જા., પંચે. જા. ઔઘા. ૨, વૈ. ૨, તૈ., કાર્મણ, ઉવકું સંઘ., હુંડકસં., કૃષ્ણાવર્ણ, દુરભિગંધ, તિકતરસ, શીત-રુક્ષ, ગુરુ-કર્કશ, કુખગતિ, જિનનામ વિના પ્રત્યેકની ૭. ત્રસ ૪, સ્થાવર, અસ્થિર ૬=૪૦	૨૦ ,, ,, ,,	નારાયસંઘ., સાદિ સં.=૨ અર્ધનારાયસંઘ. કુબ્જ સં=૨ નીલવર્ણ કટુરસ.=૨ પીતવર્ણ, આખરસ =૨ = કુલ ૮૩	૧૪ ,, ,, ,, ૧૬, ,, ,, ૧૭ા, ,, ,, ૧૨ા, ,, ,,

મૂળપ્રકૃતિમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સ્વામી

આયુષ્યના દેવાયુની અપેક્ષાએ મુનિ, નરકાયુની અપેક્ષાએ સંજી મિથ્યાદૃષ્ટિ તિર્યચ અથવા મનુષ્ય.

બાકીના ૭ કર્મના અતિસંકિલ્ષ્ટ સંજીમિથ્યાદૃષ્ટિ ચારેય ગતિના જીવો.

જઘન્ય સ્થિતિબંધના સ્વામી

આયુષ્યના મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યો અને તિર્યચો. મોહનીયના ૯ મા ગુણના ચરમ સમયે ક્ષપકને. બાકીના ૬ કર્મના ૧૦ મા ગુણના ચરમસમયે ક્ષપકને.

એકેન્દ્રિયમાં સ્થિતિબંધ કાઢવાની રીત:-

તે તે પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ વડે ભાગ દેતાં જે આવે તેટલો તે પ્રકૃતિનો એકેન્દ્રિયને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થાય; અને તેમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો

ભાગ બાદ કરીએ એટલો એકે.નો જઘન્ય સ્થિતિબંધ. તાત્પર્ય,
 તે તેકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ = એકે.ઉ. સ્થિતિ,-પલ્યો. = એકે.જ.સ્થિતિ.
 મિથ્યાત્વની ઉ. સ્થિતિ અસં.

દા.ત. { ઉચ્ચગોત્રની ૧૦ કો. કો. સા.
 { મિથ્યા.ની ૭૦ કો. કો. સા. = ૧/૭ સા. એકે.ની

ઉચ્ચગો.ની ઉ. સ્થિતિ. આવે. અને એમાંથી પલ્યો.નો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરીએ
 એટલે ઉચ્ચગોત્રની જઘન્ય સ્થિતિ આવે.

બેઈન્દ્રિયમાં, તેઈન્દ્રિયમાં, ચઉરિન્દ્રિયમાં અને અસંજિપંચેન્દ્રિયમાં ઉ. સ્થિતિ કાઢવા માટે:-
 એકે.ની ઉ. સ્થિતિને ક્રમસર ૨૫, ૫૦, ૧૦૦ અને ૧૦૦૦ થી ગુણતાં જે આંક
 આવે એ એનો ઉત્કૃ. સ્થિ. બંધ; અને તેમાંથી પલ્યો.નો સંખ્યાતમો ભાગ ઓછો એટલો
 સ્વસ્વ જઘન્ય સ્થિતિ બંધ.

એકે. ઉ. સ્થિતિ x ૨૫ = બેઈ.નો ઉત્કૃ.

સ્વોત્કૃષ્ટ-પલ્યો.નો સંખ્યાતમો. = જઘન્ય સ્થિતિ

એકે. ઉ. સ્થિતિ x ૫૦ = તેઈ.નો ઉત્કૃ.

સ્વોત્કૃષ્ટ-પલ્યો.નો સંખ્યાતમો. = જઘન્ય સ્થિતિ

એકે. ઉ. સ્થિતિ x ૧૦૦ = ચઉ.નો ઉત્કૃ.

સ્વોત્કૃષ્ટ-પલ્યો.નો સંખ્યાતમો. = જઘન્ય સ્થિતિ

એકે. ઉ. સ્થિતિ x ૧૦૦૦ = અંસ. પંચે. નો ઉત્કૃ.

સ્વોત્કૃષ્ટ-પલ્યો.નો સંખ્યાતમો. = જઘન્ય સ્થિતિ

સંજી પંચેન્દ્રિયજીવોને રજા ગુણસ્થાનથી ૮મા ગુણસ્થાનસુધી જઘન્યથી અને
 ઉત્કૃષ્ટથી અંતઃ કોટાકોટી સાગરોપમનો જ બંધ હોય, જ્યારે સંજીમિથ્યાદષ્ટિને જઘન્યથી
 અંતઃ કોટાકોટી સા. અને ઉત્કૃષ્ટથી કોષ્ટકમાં જણાવ્યા મુજબનો સ્થિતિબંધ હોય છે.

પ્રદેશબંધ :-

યોગાદિથી ગ્રહણ કરાતા કર્મદલિકો (સ્કંધો) વિવિધ પ્રકૃતિરૂપે પરિણામ પામતાં
 દરેક પ્રકૃતિમાં આવતી દલિક-સંખ્યાના નિયત પ્રમાણને પ્રદેશબંધ કહે છે.

દલિક સંખ્યા :- કોઈપણ સયોગી સંસારી જીવ એક સમયે દરેક આત્મપ્રદેશે
 જગતની અભવ્યસંખ્યાથી અનંતગુણ અને સિદ્ધસંખ્યાના અનંતમા ભાગ જેટલી
 કર્મવર્ગણાઓ લે છે. અને એકેક વર્ગણામાં અભવ્યસંખ્યાથી અનંતગુણ અને સિદ્ધ-સંખ્યાના
 અનંતમા ભાગ જેટલા અનંતાસ્કંધો હોય છે. અને પ્રત્યેક સ્કંધમાં અભવ્યસંખ્યાથી અનંતગુણ
 અને સિદ્ધ-સંખ્યાના અનંતમા ભાગ જેટલા અણુ-પ્રદેશો હોય છે.

ગ્રહણ કેવી રીતે ? આત્મા પ્રત્યેકસમયે અનંતાનંત કર્મવર્ગણાઓ વચલા સર્વદા શુદ્ધ ૮ રુચકપ્રદેશ સિવાયના સર્વ આત્મપ્રદેશે ગ્રહણ કરે છે. આ વર્ગણાઓ સ્વઆત્મપ્રદેશની અવગાહનામાંથી જ ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ એને બાજુમાં સ્પર્શતા કે નહિ સ્પર્શતા આકાશપ્રદેશમાં રહેલી અને ચલનસ્વભાવવાળી કાર્મણવર્ગણાઓને ગ્રહણ કરતો નથી.

મૂળપ્રકૃતિમાં પ્રદેશવહેંચણી :-

ગ્રહણ કરેલાં દલિકો, જેટલી પ્રકૃતિ બંધાતી હોય તેટલામાં વહેંચાય છે. દા. ત. આઠે કર્મ બંધાતા હોય તો ૮માં, આયુ. ન બંધાતું હોય ત્યારે ૭માં.... વગેરે. વળી જુદા જુદા કર્મોમાં વહેંચાતાં દલિકોનું પ્રમાણ ઉ. સ્થિતિબંધને અનુલક્ષીને જ હોય છે. એટલે કે જે કર્મનો સ્થિતિબંધ અધિક હોય તો તે મૂલકર્મના ભાગમાં ઘણાં દલિકો પ્રાપ્ત થાય છે. આ સામાન્ય નિયમ છે, પરંતુ તેમાં એક અપવાદ છે કે વેદનીય કર્મને સૌથી વધારે દલિક પ્રાપ્ત થાય છે; કેમકે સુખદુઃખાદિનો સ્પષ્ટ અનુભવ વેદનીય કર્મથી જ થતો હોવાથી વેદનીયનો ભાગ ઘણા દલિકવાળો હોવો જોઈએ.

દલિક-વહેંચણીનું અલ્પબહુત્વ

પ્રકૃતિ	દલિક	હેતુ
આયુષ્યકર્મને નામગોત્રને	અલ્પ વિશેષાધિક	<ul style="list-style-type: none"> સ્વસ્થિતિ નાની હોવાથી ૨૦ કો.કો.સા.નીઉ.સ્થિતિ. હોવાથી (પરસ્પરતુલ્ય)
જ્ઞાના.દર્શ. } અંતરાય. }	”	૩૦. ” ” ” ” ” ”
મોહનીય.	”	૭૦ ” ” ” ” ” ”
વેદનીય	”	વેદનીયકર્મ સુખ દુઃખનો સ્પષ્ટ અનુભવ આપે છે માટે.

ઉત્તરપ્રકૃતિમાં પ્રદેશ-વહેંચણી :-

સામાન્ય નિયમ:- ઘાતિકર્મમાં ઘાતિકર્મને ભાગે જેટલા દલિકો આવે તેનો સર્વોત્કૃષ્ટરસવાળો અનંતમો ભાગ સર્વઘાતીપ્રકૃતિને ફાળે જાય છે. કારણ કે સર્વઘાતી પુદ્ગલો અત્યંતગાઢ અને સ્ફટિક જેવા નિર્મળ તથા સંખ્યામાં થોડા જ હોય છે; બાકીના અનુત્કૃષ્ટરસવાળા દલિકો દેશઘાતીને ફાળે જાય છે. જે ગુણસ્થાનકે જે ઉત્તરપ્રકૃતિઓના બંધનો વિચ્છેદ થયો હોય, તેના ભાગના દલિકો સજાતીય પ્રકૃતિને મળે છે; ને તે

પણ જો બંધમાં ન હોય તો વિજ્ઞાતીયપ્રકૃતિને ફાળે જાય છે.

દા.ત. થીણદ્વિત્રિકનો બંધ-વિચ્છેદ રજા ગુણઠાણને અન્તે થયો તેથી ત્રીજા ગુણસ્થાનકથી તેનો ભાગ સજ્ઞાતીય પ્રકૃતિ નિદ્રાદિકને મળે છે; અને નિદ્રાદિકનો પણ બંધ-વિચ્છેદ ૮મા ગુણઠાણના ૧લા ભાગને અન્તે થાય છે, તેથી ૮માના બીજા ભાગથી નિદ્રાદિક-પ્રકૃતિનો ભાગ વિજ્ઞાતીય ચક્ષુઆદિ દર્શનાવરણકર્મને મળે છે. અને ૧૦માના અન્તે દર્શનાવરણઆદિ મૂળ પ્રકૃતિનો વિચ્છેદ જાય છે. તેથી ૧૧મેથી તેનો ભાગ ત્યાં બંધાતી માત્ર શાતાવેદનીયને મળે છે.

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામી:-

સામાન્યનિયમ - કર્મદલિકો વધારે ક્યારે ગ્રહણ થાય ? જ્યારે ઉત્કૃષ્ટયોગ હોય ત્યારે. માટે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધમાટે, (૧) ઉત્કૃષ્ટયોગી હોવો જોઈએ (૨) ઉત્કૃષ્ટ યોગ સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયપર્યાપ્તાને જ હોય (૩) તે પણ અલ્પપ્રકૃતિ બાંધનાર જોઈએ, નહિતર જો વધારે પ્રકૃતિ બાંધતો હોય, તો વહેંચણી વધારે થવાથી વિવક્ષિત પ્રકૃતિને દલિકોનો ભાગ ઓછો મળે. મૂળ પ્રકૃતિમાં ઉત્કૃ. પ્રદેશબંધના સ્વામી નીચે પ્રમાણે-

આયુષ્યકર્મ ... ૧-૪-૫-૬-૭ ગુણઠાણવાલા મૂળ ૮ બાંધતા ઉત્કૃષ્ટયોગી
મોહનીય...૧થી ૮મા ગુણઠાણસુધી મૂળ ૭ બાંધતા ઉત્કૃ.યોગી. શેષ ૬ કર્મના...૧૦ માં ગુણ.વાળા ઉત્કૃ. યોગી

અવસ્થાન :- ઉત્કૃષ્ટયોગનું અવસ્થાન બે સમયનું જ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશબંધ પણ જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨ સમય સુધી જ હોય છે.

જઘન્ય પ્રદેશબંધના સ્વામી :- ૮ કર્મના, લબ્ધિઅપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મનિગોઠના સર્વ જઘન્યયોગી જીવો.,-૭ કર્મમાં એજ જીવો ભવના પ્રથમ સમયે; અને આયુષ્યમાં, એજ જીવો આયુષ્ય બંધકાલના સમયે.

અવસ્થાન : અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પ્રતિસમય અસંખ્યગુણાકારે યોગની વૃદ્ધિ થવાથી જઘન્ય પ્રદેશબંધનો નિરન્તરકાલ એક જ સમય જાણવો.

કર્મબંધનાં કારણો (હેતુ)

કર્મ	કારણ
જ્ઞાનાવરણ } દર્શનાવરણ }	જ્ઞાન-દર્શન-જ્ઞાની-દર્શની-જ્ઞાનદર્શનના સાધનનું વિરોધીપણું, ગુર્વાદિકનો અપલાપ, ઉપઘાત, પ્રદેષ, અંતરાય, આશાતના અને નાશ.
શાતાવેદનીય	ગુરુભક્તિ, ક્ષમા, દયા, વ્રતપાલન, સંયમાદિયોગોનું પાલન, કષાયવિજય,

	દાન, દેહધર્મિતા (આપત્તિકાલમાં પણ ધર્મભાવના ટકાવી રાખવી તે)
અશાતાવેદ.	શાતાથી વિપરીત, -સ્વપરની પીડા-શોક-સંતાપ-રુદન-પ્રહાર-વિલાપ વગેરે...
દર્શનમોહ. (મિથ્યાત્વ)	ઉભાગદિશના, માર્ગનાશ, દેવદ્રવ્યહરણ, તીર્થંકર મુનિવરો-જિનખિંબ-ચતુર્વિધસંઘ-શાસ્ત્રાદિની નિંદા-શાસનહીલના વગેરે...
ચારિત્રમોહ.	.તીવ્રક્રોધાદિ, ચારિત્ર અને સાધુ વગેરેની નિંદા, વિદ્નાદિ-અન્યના કષાયાદિની ઉદ્દીરણ કરવી-તેવું વાતાવરણ કરવું વગેરે....
નરકાયુ.	જીવોના સંહારક ઉદ્યોગ આદિ મહારંભ કે મહાપરિગ્રહમાં આચક્રિત, રૌદ્રધ્યાન, માંસભજ્જણ, અતિવિષયસેવન, ઈન્દ્રિયોની પરવશતા વગેરે...
તિર્યચાયુ.	ગૂઢહૃદય, માયા, પ્રપંચ, શલ્ય, સદાચારહીનતા, આર્તધ્યાન વગેરે....
મનુષ્યાયુ	અલ્પારમ્ભ, અલ્પ-કષાયતા, દાનરુચિ, નમ્રતાદિ મધ્યમગુણ વગેરે...
દેવાયુ.	સરાગસંયમ, વ્રત અશુભ પ્રવૃત્તિનો નિરોધ, આહારાદિનિરોધ, તપ, કષ્ટ વગેરે....
શુભનામકર્મ	મનવચન-કાયાની સરલ પ્રવૃત્તિ, ત્રિવિધ ગૌરવથી રહિતતા, ક્ષમા , મૃદુતા વગેરે...
અશુભ નામ.	શુભ નામથી વિપરીત હેતુઓ, (સાચાનું જૂઠું મનાવવું વિ....)
ઉચ્ચગોત્ર	ગુણપ્રેક્ષિતા, આઠ પ્રકારના મદથી રહિતતા, અધ્યયન-અધ્યાપનરુચિ, સ્વનિન્દા, સ્વગુણ અને પરદોષનું આચ્છાદન, નમ્રવૃત્તિ વગેરે....
નીચગોત્ર	ઉપરોક્તથી વિપરીત, દોષદેષ્ટિ, પરનિન્દા, સ્વપ્રશંસા, મદ, ધર્મપુરુષ-ધર્મતત્વાદિની મશ્કરી વગેરે....
અંતરાય	અન્યને દાન-લાભ-ભોગાદિ કરવામાં વિદ્નકરણ, જિનપૂજામાં અંતરાય, હિંસા-અસત્યાદિમાં પરાયણતા, ધર્મકાર્યમાં છતી શકિતએ વીર્ય ગોપવવું..

જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણના વિશેષ બંધહેતુઓ :-

પ્રત્યનીકપણું :- જ્ઞાન, જ્ઞાની, દર્શન, દર્શની તથા જ્ઞાન ને દર્શનનું સાધનો

પૈકી કોઈનું પણ અનિષ્ટ થાય એવું આચરણ કરવું, દુષ્ટભાવના કરવી તે.

નિહ્નવતા :- અપલાપ :- જે ગુરુપાસે ભણ્યો હોય, તે ગુરુનો ગર્વથી

કે લજ્જાથી ગુરુતરીકે ઈન્કાર કરે, અથવા અમુક વિષય જાણતો હોય છતાં પણ “હું

તે નથી જાણતો” એમ કહી જ્ઞાનને છુપાવે તે.

ઉપધાત :- જ્ઞાની તથા જ્ઞાનનાં સાધનોનો મૂળથી વિનાશ કરવો, જ્ઞાની પુરુષોને હણવા, વિદ્યાલયો, પુસ્તકો-કાગળો વગેરેને આગ આદિથી નુકસાન કરવું, સુસાહિત્ય-સંસ્કૃતિનો નાશ કરવો તે.

પ્રદેષ :- જ્ઞાની-જ્ઞાનના સાધનો પર હાર્દિક અરુચિ. ભણેલાની નિંદા, જેમકે “ ભણેલા ભીખ માગે છે. આડે રસ્તે જાય છે, અભિમાની હોય છે, શંકાશીલ બને છે. ઈત્યાદિ. તેથી અભણ રહેવામાં સારું. પાઠશાળા વગેરે સંસ્થાઓ નકામી છે” વગેરે.

અંતરાય :- ભણવામાં અંતરાય પાડવો; જેમકે વિદ્યાના અર્થોને ભોજન-પાણી, વસ્ત્ર-પાત્ર તથા પુસ્તકાદિનો લાભ થતો હોય તે અટકાવવો. અભ્યાસમાં સ્ખલના થાય માટે રાડો પાડી વાતો કરવી. બીજા કામમાં લગાડવો, ઉત્સાહભંગ થાય એવા પ્રયત્નો કરવા, આગળ વધતો હોય તો પ્રતિકૂલ સંયોગ ઊભા કરવા વગેરે.

અતિ આશાતના :- જ્ઞાનીપુરુષોની નિંદા કરવી; દા.ત. ‘અભિમાની છે, આગ્રહી છે.’ સંભવિત કે અસંભવિત દોષોનું ઉદ્ભાવન, કોઈને પ્રાણાંત કષ્ટ આવે તેવા પ્રયત્નો.

જ્ઞાનના બીજા બંધ-હેતુઓ.

આચાર્યાદિનો-અવિનય	પુસ્તકના પાના ફેરવવા કે સ્લેટ-(પાટી) ભૂંસવા કે કાગળકવર અને ટિકિટ ચોંટાડવા થૂંક લગાડવું. ઝેંઠા મોંઢે બોલવું.	પુસ્તક રખડતું મૂકવું, પુસ્તકનું ઓશિકું, પુસ્તકનો ટેકો, પુસ્તકને પુંક,	છાપા વગેરેના કાગળમાં અશુચિ, ખાવું, જોડા બાંધવા, ચવાણા મિઠાઈ મસાલા
શાસ્ત્રનિષિદ્ધ સ્થાનોમા અધ્યયનાદિ.	અશુચિ અવસ્થામાં બોલવું	પુસ્તકને નીચે મુકવું, પુસ્તકપાસે રાખી પેશાબ વગેરે.	વગેરેના પરિકાં બાંધવા, અને બાળવા વગેરે.

ઉપરોક્ત કારણો ઉપરાંત દર્શનગુણને ધારણ કરનારા સાધુવગેરે તથા દર્શનના સાધનરૂપ આંખ, કાન, નાક આદિ ઈન્દ્રિયોના નાશથી દર્શનના બંધાય છે.

શાતાવેદનીયના બંધ હેતુઓ :-

ગુરુભક્તિ, મનથી શુભસંકલ્પ હૃદયથી બહુમાન. વચનથી-સ્તુતિ આદિ કાયાથી-સેવા.	ક્ષમા, સમભાવે સહન સર્વજીવપર કરુણા અણુવ્રત-મહાવ્રતોનું પાલન સાધુસામાચારીરૂપ યોગનું પાલન	કષાયવિજય, સુપાત્રમાં ભક્તિથી દાન. ગરીબો વગેરે ને અનુકંપાદાન ભયવાળાને અભયદાન.	ધર્મદેહતા, અકામનિર્જરા, વ્રતાદિમાં દોષ ન લાગવા દેવા, બાલતપ, દયા અજ્ઞાન કષ્ટસહન
---	---	--	---

અશાતા વેદનીયના હેતુઓ :-

શાતાવેદનીયથી વિપરીત. તે આ પ્રમાણે-

ગુરુઓની અવજા કોઠીપણું કૃપણતા નિર્દયતા	ધર્મકાર્યોમાં પ્રમાદ જાનવરોપર અધિક બોજો લાદવો, જાનવરોના અવયવો છેદવા, જાનવરોને માર મારવો.	પોતાને કે બીજાને દુઃખ, શોક, સંતાપ-વધ-આકંઠ વગેરે કરવા-કરાવવા.
--	---	---

મોહનીયકર્મના પેટાભેદ દર્શનમોહના હેતુઓ-

ઉન્માર્ગદેશના=સંસારના કારણોને મોક્ષમાર્ગતરીકે કહેવા વગેરે. માર્ગનાશ દેવદ્રવ્ય-હરણ	તીર્થકરોની નિંદા સાધુ-સાધ્વીની નિંદા જિનબિંબ-મંદિરની નિંદા જિનશાસનની હીલના નિંદા ચતુર્વિધ સંઘની નિંદા
--	---

ચારિત્રમોહના હેતુઓ....

સાધુઓની નિંદા ધર્મમાં જોડાતા વગેરેને વિદનકરણ અલ્પ પણ વ્રતવાળાની બીજી અવિરતિની નિંદા શ્રાવકવગેરેને ધર્મમાં અંતરાય	અચારિત્રની પ્રશંસા, ચારિત્રની નિંદા અન્યને કષાય-નોકષાયની ઉદ્દીરણા તથા એવું વાતાવરણ સર્જવું કષાયબંધમાં કષાયોદય કારણ (સિવાય ૧૦ મે ગુણાઠાણે)
--	--

નોકધાય લના બંધહેતુઓ :-

(૧) હાસ્યમોહ.

ઠણ મશ્કરી વિદૂષક જેવી ચેષ્ટા હસવું, હસાવવું	ખડખડ હસવાનો સ્વભાવ બહુપ્રલાપ દીનતાભર્યા વચનો
---	---

(૨) રતિમોહ.

જુદાજુદા દેશો જોવાની ઉલ્કા વિચિત્ર કામકીડા	ખેલ કરવા, હર્ષ-આનંદ બીજાના મનનું વશીકરણ
--	--

(૩) અરતિમોહ.

ઈર્ષ્યા, ઉદ્વિગ, હાય-વોય પાપ કરવાનો સ્વભાવ	બીજાના સુખનો નાશ અકુશળ કાર્યોમાં ઉત્તેજન
---	--

(૪) શોક મોહ.

શોક કરવો-કરાવવો	રુદન, કલ્યાંત
-----------------	---------------

(૫) ભયમોહ.

ભય પામે બીજાને ડરાવે ભૂલ પર ઘૃણા,	ત્રાસ વર્તાવવો દયારહિત-કૂર
---	-------------------------------

(૬) જુગુપ્સામોહ.

ચતુર્વિધ સંઘની નિંદા, ઘૃણા, સફાઈનો મોહ, બાહ્ય મેલ કે બીજાની ભૂલ પર ઘૃણા, દુગંધા

વેદ-૩:-

સ્ત્રીવેદ ઈર્ષ્યા, ખેદ, વિષયમાં આસક્તિ અતિશય વક્તા પરદારામાં લંપટતા	પુંવેદ સ્વદારા-સંતોષ ઈર્ષ્યારહિતપણું અલ્પકષાયતા સરળ સ્વભાવ	નપુંસક વેદ સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધી કામસેવન તીવ્રકષાય તીવ્ર કામ સતી સ્ત્રીના વ્રતનો ભંગ
---	--	--

આયુષ્ય.

<p>નરકાયુ. પંચેન્દ્રિયની હત્યા</p> <p>ઘણા આરંભ ને પરિગ્રહ. એકાંત સ્વાર્થપણું</p> <p>માંસ ભોજન</p> <p>વૈરવિરોધની સ્થિરતા રૌદ્રધ્યાન- મિથ્યાત્વ-અનંતાનુકષાય.</p> <p>કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત લેશ્યા. અસત્ય બોલવું.</p> <p>પરના ધનધાન્યની ચોરી વારંવાર મૈથુન. ઈન્દ્રિયની પરવશતા</p>	<p>તિર્યંચાયુ. ગૂઢચિત્તવૃત્તિ</p> <p>આર્તધ્યાન શલ્ય-વ્રતાદિના દોષો,</p> <p>માયા, આરંભ-પરિગ્રહ બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં અતિચાર</p> <p>નીલ-કાપોત લેશ્યા. અપ્રત્યાકષાય.</p>	<p>મનુષ્યાયુ. અલ્પ પરિગ્રહ</p> <p>અલ્પ આરંભ સ્વાભાવિક મૃદુતા ને સરલતા કાપોત-પીત લેશ્યા</p> <p>ધર્મધ્યાનનો પ્રેમ પ્રત્યાખ્યા. કષાય દાન, દેવ-ગુરુપૂજા પ્રિય બોલવું. લોકવ્યવહારમાં મધ્યસ્થતા.</p>	<p>દેવાયુ. સરાગ સંયમ, દેશસંયમ</p> <p>અકામનિર્જરા કલ્યાણ મિત્રતા ધર્મ શ્રવણની દેવ</p> <p>તપ, શ્રદ્ધા, સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન- ચારિત્રની અવિરાધના મરણ સમયે પચાને તેજોલેશ્યાના પરિણામ અજ્ઞાન તપ ઈત્યાદિ</p>
--	--	---	--

અશુભનામકર્મ.

<p>મન-વચન ને કાયાની વક્તા બીજાઓને ઠગવું. ચારિયાપણું મિથ્યાત્વ વાચાળતા-બકવાદ ગાળો દેવી કષ્ટ પ્રયોગ કામણ-ટૂંમણ.</p>	<p>ચિત્તની અસ્થિરતા સુવર્ણપાદિમાં ભેળસેળ અંગોપાંગ છેદવાં યંત્ર ને પાંજરાઓ બનાવવા ખોટાં તોલ-માન સૌભાગ્યનો નાશ કરવો</p>	<p>પારકાની નિંદા હિંસા-અસત્ય-અબ્રહ્મ અસભ્યવચન સારા વેષ આદિનો ગર્વ.</p>	<p>કૌતુક-ફટા મશ્કરી વેશ્યાદિને અલંકારદાન આગો લગાડવી. ચૈત્ય-પ્રતિમા- આરામ-ઉદ્યાનનો નાશ. પારકાને હેરાન કરવા. કોલસા વગેરે બનાવવા. ઈત્યાદિ</p>
---	---	--	--

શુભનામકર્મ.

અશુભ નામના બંધ-હેતુથી વિપરીત તથા સંસારભીરુતા પાપનો ભય	પ્રમાદનો ત્યાગ સદ્ભાવનું અર્પણ ક્ષમા વગેરે સદ્ગુણ	ધાર્મિકજનોનાં દર્શનમાં ત્વરા- સ્વાગત-ક્રિયા	પરોપકારને સારભૂત માની પરોપકાર કરવો
નીચ ગોત્ર		ઉચ્ચગોત્ર	
પારકાની નિંદા તિરસ્કાર કે ઉપહાસ સદ્ગુણનો લોપ	પરના સદ્-અસદ્ દોષોનું ઉદ્ભાવન પ્રકાશન સ્વપ્રશંસા-મદ, સ્વદોષોને ઢાંકવા.	નીચગોત્રના હેતુઓથી વિપરીત તથા નિરભિમાનતા	મન-વચન ને કાયાથી વિનય કરવો

અંતરાય

જિનપૂજામાં વિદનકરણ. હિંસાદિમાં પરાયણતા	સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન ને ચારિત્ર- રૂપ મોક્ષમાર્ગમાં ખોટા દૂષણો બતાવી વિદન કરનાર	વધ-બંધનથી પ્રાણીને ચેષ્ટા રહિત કરવા, છેદન- ભેદનથી ઈંદ્રિયોનો નાશ
---	---	--

આ બધાય હેતુઓમાં જેટલી પાપિષ્ટવૃત્તિઓ અને પાપકાર્યો છે, એ દરેક આઠ અથવા સાત કર્મમાંની બધી અશુભ પ્રકૃતિઓ બંધાવે છે. એથી વિપરીત ધર્મવૃત્તિ અને ધર્મકાર્યો બધી શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાવે છે. (માત્ર જિનનામકર્મ ખાસ વિશિષ્ટ શુભ ભાવે બંધાય.) દા.ત. શુદ્ધ જિનભક્તિ, દયાનો ભાવ વગેરે એ શુભ ધર્મવૃત્તિ છે, તો તેનાથી શાતાવેદનીય, ઊંચ ગોત્ર, યશ-સૌભાગ્ય-આદેયઆદિ ત્રસદશકવગેરે નામની શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાવાની. અલબત્ત ધ્રુવબંધી જ્ઞાનાવરણવગેરે અશુભકર્મ બંધાશે ખરા, પણ તેનો રસ અલ્પ પડવાનો, ત્યારે પાપવૃત્તિમાં અશાતા-નીચગોત્ર-અપયશ-દૌર્ભાગ્ય-વગેરે અશુભનો લોટ-સમૂહ બંધાવાનો. સમયે સમયે આ સિલિક વધે છે.

કર્મપ્રકૃતિઓનું જુદી જુદી રીતે વર્ગીકરણ

કર્મપ્રકૃતિઓની અમુક અમુક વિશેષતાઓને લીધે તેના ભિન્નભિન્ન રીતે વિભાગ પડી શકે છે, દા. ત. ઘાતી-અઘાતી, ધ્રુવબન્ધી-અધ્રુવબન્ધી...જીવવિપાકી-પુદ્ગલ-ક્ષેત્ર-

ભવ, પુણ્ય-પાપ, પરાવર્તનમાન-અપરાવર્તમાન, બન્ધોત્કૃષ્ટા-સંક્રમોત્કૃષ્ટા...

૪૫ ઘાતી એટલે આત્માના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વીર્યાદિ ગુણોનો ઘાત કરનારાં કર્મ. એનો ઘાત ન કરે તે અઘાતીકર્મ કહેવાય. મૂળપ્રકૃતિમાં ઘાતીકર્મ ૪-(૧) જ્ઞાનાવરણ (૨) દર્શનાવરણ (૩) અંતરાય (૪) મોહનીય. ઉત્તરપ્રકૃતિમાં જ્ઞાના. ૫+દર્શના. ૯+અંતરાય ૫+મોહ. ૨૬ (બંધની અપેક્ષાએ)=૪૫ (ઉદયની અપેક્ષાએ ૪૭, મિશ્ર. અને સમકિત મોહ. સાથે) ઘાતીમાં પણ બે વિભાગ છે. (૧) સર્વઘાતી-સ્વાવાચ્ય ગુણને સર્વથા આવરે. (૨) દેશઘાતી-સ્વાવાચ્ય ગુણને દેશથી આવરે.

સર્વઘાતી (બંધની અપેક્ષાએ) ૧૦ પ્રકૃતિ :- કેવલજ્ઞાના. કેવલદર્શના ૨+આદ્ય ૧૨ કષાય+નિદ્રા ૫+મિથ્યાત્વમોહ ૧=૨૦ ઉદયની અપેક્ષાએ મિશ્રમોહ. પણ)

દેશઘાતી ૨૫ - કેવલજ્ઞાના. છોડી શેષ જ્ઞાના. ૪+કેવલદર્શના. છોડી શેષ દર્શના. ૩+સંજ્વલન કષાય ૪+ નોકષાય ૯+ અંતરાય ૫=૨૫ (ઉદયની અપેક્ષાએ સમ્ય. મોહ)

અઘાતી કર્મ ૭૫ :- વેદનીય ૨+ગોત્ર ૨+આયુ. ૪+નામકર્મ ૬૭=૭૫. હવે બીજી રીતે વિભાગો:-(૧) ધ્રુવબન્ધી-૪૭ (૨) અધ્રુવબન્ધી-૭૩

ધ્રુવબન્ધી-૪૭, એટલે જે પ્રકૃતિઓની જે ગુણોના ગુની બંધની યોગ્યતા હોય ત્યાં સુધી તે નિરંતર બંધાય. તે ૪૭ પ્રકૃતિઓ છે.

જ્ઞાના. ૫ + દર્શના. ૯ + મોહ. ૧૯ (કષાય ૧૬, ભય ૧, જુગુ. ૧+ મિથ્યાત્વ ૧) + નામ ૯ (તિજસ-કાર્મણ શરીર ૨, વર્ણાદિ ૪, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, નિર્માણ) + અંતરાય ૫ = ૪૭.

અધ્રુવબન્ધી ૭૩ (ઉક્ત ૪૭ પ્રકૃતિ સિવાયની) : અધ્રુવબન્ધી એટલે કે જે ગુણસ્થાનક સુધી બંધ કહ્યો, ત્યાં સુધી નિરંતર બંધાતી નથી; કારણકે કેટલીક પ્રકૃતિઓ પરાવર્તમાન બંધવાલી હોવાથી પોતાના પ્રતિપક્ષી કે સાથીદારના બંધવખતે નથી બંધાતી; અને કેટલીક આતપ-ઉદ્યોત-આયુષ્ય પ્રકૃતિઓ નિરંતર અંતર્મુ. થી વધારે બંધાતી નથી.

(૧) ધ્રુવોદયી ૨૭ (૨) અધ્રુવોદયી ૯૫

ધ્રુવોદયી = સ્વઉદયવિચ્છેદ પર્યંત સતત, નિરંતર ઉદયવાલી પ્રકૃતિઓ, તે ૨૭ છે. - જ્ઞાના. ૫+ દર્શના. ૪+ મિથ્યાત્વ ૧ + અંતરાય ૫ + નામકર્મ ૧૨ (તિજસ-કાર્મણ શરીર ૨, વર્ણાદિ ૪, અગુરુલઘુ, નિર્માણ, સ્થિરાસ્થિર, શુભાશુભ) = ૨૭. બાકીની ૯૫ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી છે, કારણ કે તે પરસ્પર વિરુદ્ધ ઉદયવાલી તથા દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ સંયોગની અપેક્ષા રાખનારી પ્રકૃતિઓ છે.

(૧) અધ્રુવસત્તાક-૨૮ (૨) ધ્રુવસત્તાક-૧૩૦

સ્વસત્તાના વિચ્છેદસ્થાન પર્યંત નિરંતર સત્તામાં રહે તે ધ્રુવસત્તાક, અને સ્વસત્તાના વિચ્છેદસ્થાન સુધી નિરંતર સત્તામાં ન રહે તે અધ્રુવસત્તાક.

અધ્રુવસત્તાવાલી ૨૮ પ્રકૃતિઓ :-

મોહ. ૨-મિશ્રમોહ. સમકિતમોહ. અભવ્યાદિને હોતાં જ નથી. આયુ ૪-જીવોને ચારે આયુષ્ય સાથે સત્તામાં હોતા નથી. નામ ૨૧-વૈક્રિય-આહારક શરીર ૨+ તેના અંગોપાંગ ૨ + તેના સંઘાતન ૨+ તેના બંધન ચાર ચાર ૮+તિર્યચ વિનાની ગતિ ૩+ આનુપૂર્વી ૩+ જિનનામ ૧=૨૧ (વિક્રિય ૭+ આહારક ૭+ દેવ ૨ + નરક ૨ + મનુ. ૨+જિનનામ) આમ મોહ. ૨ + આયુ ૪ +નામ ૨૧=૨૭ + ઉચ્ચગોત્ર ૧=૨૮.

આ ૨૮ પ્રકૃતિઓમાંથી આયુષ્ય ૪+૧ જિનનામ=૫ પ્રકૃતિઓ બધા જીવોને કાયમ સત્તામાં નથી, માટે અધ્રુવસત્તાક, અને શેષ ૨૩ પ્રકૃતિઓને દીર્ઘકાળસુધી એકેન્દ્રિયાદિપણે રહેનારા જીવો ઉદ્ધવલના સંક્રમથી વમી નાખે છે. ઉદ્ધવલનાસંક્રમમાટે આગળ 'કર્મસિદ્ધાન્તઅંગે વિશેષપ્રકાશ'નું પ્રકરણ જુઓ.

આ સિવાયની શેષ ૧૩૦ પ્રકૃતિઓ નિરંતર સત્તામાં રહે છે.

હેતુવિપાકી કર્મપ્રકૃતિઓ:-

કર્મોને વિપાકોદય અમુક હેતુએ પ્રાપ્ત થતો હોવાને લીધે તે વિપાકનો હેતુ દર્શાવવાની અપેક્ષાએ કર્મપ્રકૃતિઓનું વર્ગીકરણ ચાર વિભાગમાં થાય છે. તે આ મુજબ.

(૧) જીવવિપાકી, (૨) પુદ્ગલવિપાકી, (૩) ક્ષેત્રવિપાકી, (૪) ભવવિપાકી.

આ ચાર પ્રકારના વર્ગીકરણમાં અમુક અમુક પ્રકારની મુખ્યતા જ કારણભૂત છે. બાકી તો કર્મપ્રકૃતિઓનો વિપાક જીવ જ અનુભવે છે, એ હિસાબે સર્વ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી જ છે.

(૧) જીવવિપાકી ૭૮ :- કેટલાંક કર્મ એવાં છે કે જે જીવને સીધો

જ્ઞાનાદિઆત્મગુણ-ઈન્દ્રિય-ઉચ્છ્વાસ વગેરેને વિષે ઘાતક-પોષક વિપાક દેખાડવાનું કામ કરે છે. તે કર્મપ્રકૃતિઓને જીવવિપાકી કહેવાય છે. તે નીચે મુજબ છે.

ઘાતી ૪૭ + વેદનીય ૨+ ગોત્ર ૨+ નામની ૨૭=૭૮.

નામની ૨૭ આ પ્રમાણે-ગતિ ૪ + જાતિ ૫ + ખગતિ ૨ + જિનનામ ૧+ ઉચ્છ્વાસ ૧+ ત્રસ ૩ (ત્રસ-બાદર-પર્યાપ્ત) + સ્થાવર ૩+ સુભગચતુષ્ક ૪+ દુર્ભગ ચતુષ્ક ૪.

(૨) પુદ્ગલવિપાકી ૩૬ :- શરીરાદિ પુદ્ગલોને વિષે જ પોતાની શક્તિ

દેખાડે તે.

૩૬ પ્રકૃતિઓ છે- શરીર ૫ + અંગોપાંગ ૩ + સંઘયણ ૬ + સંસ્થાન ૬ + વર્ણાદિ ૪ + પરાઘાત + આતપ + ઉદ્યોત + અગુરુલઘુ + નિર્માણ + ઊઘાત + પ્રત્યેક ૩ + સાધારણ ૩ = ૩૬. આ બધી નામકર્મની જ પ્રકૃતિઓ છે.

(૩) ભવવિપાકી ૪ :- નરકતિર્યચાદિ યોતાને યોગ્ય ભવને વિષે જ જેનો ઉદય હોય, પરંતુ અન્યભવમાં પ્રદેશોદયથી પણ જેનો ઉદય ન હોય તે. ૪ આયુષ્ય.

(૪) ક્ષેત્રવિપાકી ૪ :- આગામી ભવે જતાં વચ્ચે-ક્ષેત્રને વિષે જ જનાં વિપાક થાય છે તે. દેવાનુપૂર્વી-મનુષ્યાનુપૂર્વી-તિર્યચાનુપૂર્વી અને નરકાનુપૂર્વી-આ ચાર આનુપૂર્વી નામકર્મ.

પરાવર્તમાન-અપરાવર્તમાન :-

કેટલાંક કર્મ એવાં છે કે જે પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી એકસાથે બંધાતાં દે ભોગવાતાં નથી; કિન્તુ વારાફરતી બંધાય-ઉદય પામે છે, તેથી એને પરાવર્તમાન કહે છે. દા.ત. શાતાવેદનીય બંધાતું હોય ત્યારે અશાતા ન બંધાય. શાતા.ઉદયમાં હોય, તો અશાતા. ઉદયમાં ન આવે. એમ અશાતા બંધાતું હોય તો શાતાવેદનીય ન બંધાય, ત્રસદશક બંધાતું હોય તો સ્થાવરદશક નહિ બંધાય. માટે આ પરાવર્તમાન કહેવાય. બાકી જેનાં પ્રતિપક્ષી ન હોય તે અપરાવર્તમાન ગણાય; દા. ત. પાંચ જ્ઞાનાવરણ કર્મ.

બંધમાં પરાવર્તમાન ૭૦ પ્રકૃતિ છે. એમાં ૫૫ નામકર્મની (૩૩ પિંડ પ્રકૃતિ, તે ૪ વર્ણાદિ અને તેજસ-કાર્મણ ૨ એ ૬ વિના, +૨ આતપ ઉદ્યોત + ૨૦ બે દશક) +૭ મોહનીય (રતિ-અરતિ, હાસ્ય-શોક, ૩ વેદ) + ૨ વેદનીય + ૨ ગોત્ર + ૪ આયુષ્ય=૭૦. આમાં તે તે જોડકામાંથી વારાફરતી એકેક બંધાય છે. બાકી ૫ જ્ઞાનાવરણ + ૯ દર્શના. + ૫ અંતરાય + ૧૯ મોહનીય. + ૧૨ નામકર્મ=૫૦ અપરાવર્તમાન છે, એટલે એમાંથી વારાફરતી નહિ પણ એકી સાથે બંધાય છે.

ઉદયમાં પરાવર્તમાન-૮૭ પ્રકૃતિમાં, ઊપરોક્ત ૭૦ માંથી સ્થિરાસ્થિર, શુભાશુભ બાદ કરતાં ૬૬+૫ નિદ્રા+૧૬ કષાય=૮૭. એમાં તે તે જોડકામાંથી વારાફરતી એકેક ઉદયમાં આવે. બાકી ૩૩ અપરાવર્તમાન છે. અહીં ઉદયમાં નિદ્રાદિ પાંચમાંથી અને ક્રોધાદિ ચારમાંથી એક સમયે એક જ ક્રોધકષાય કે માનકષાયવગેરે ઉદયમાં હોય. ક્રોધ હોય ત્યારે માન નહિ વગેરે. માટે એને ઉદયમાં પરાવર્તમાન કહ્યાં; જ્યારે એજ કષાય-નિદ્રાદિ બંધમાં અપરાવર્તમાન છે, બંધ અને ઉદય એ બંનેની અપેક્ષાએ અપરાવર્તમાન ૨૯ (તે ઉદયની ૩૩ બાદ સ્થિરાસ્થિર-શુભાશુભ૪.)

પુણ્ય ૪૨, પાપ ૮૨ :-

હવે કર્મપ્રકૃતિઓનો વિભાગ (૧) પુણ્ય અને (૨) પાપ. એ બે રીતે પણ કહ્યો છે. પુણ્ય એટલે જે પ્રકૃતિઓ જીવને પ્રમોદ થવામાં હેતુભૂત રસવાળી હોય તે. પુણ્યપ્રકૃતિ ૪૨ છે. તે અઘાતી પ્રકૃતિમાંથી ૪૨ જાણવી. તે શાતાવેદનીય+નરકવિનાડ આયુષ્ય+ઉચ્ચગોત્ર ૧+નામની ૩૭=૪૨ (નામ ૩૭-દેવદિક્ક+મનુષ્ય દિક્ક + પંચે.જાતિ+શરીર પ+અંગોપાંગ ૩+વજ્રઋષભનારાયસં. ૧+સમચતુરસસંસ્થાન ૧+વર્ણાદિ ૪+શુભ ખગતિ ૧+ઉપઘાત વિના પ્રત્યેકની ૭+ ત્રસ ૧૦) પાપપ્રકૃતિઓ:- ૮૨, જે પ્રકૃતિઓ જીવને વિપાકમાં કટુ રસવાળી હોય તે પાપપ્રકૃતિ ઘાતી ૪૫+અશાતાવેદ. +નરકાયુ+નીચગોત્ર+નામ ૩૪=(તિર્યચદિક્ક+જાતિચતુષ્ક+શેષ સંઘયણ ૫+શેષ સંસ્થાન ૫+અશુભ વર્ણાદિ ૪+કુખગતિ ૧=૨૩ પિંડપ્રકૃતિ+સ્થાવર ૧૦+ઉપઘાત.)

(૧) બંધોત્કૃષ્ટા ૮૩ (૨) સંકમોત્કૃષ્ટા ૬૧ એ રીતે પણ બે પ્રકાર જાણવા. આ વિભાગ સંકમકરણાદિમાં ઉપયોગી છે. (ચાર આયુષ્ય આ વિભાગથી રહિત છે).

(૧)-બંધોત્કૃષ્ટા ૮૩ પ્રકૃતિઓ:- જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃ.સ્થિતિ બંધથી પ્રાપ્ત થાય તે. તેના પણ બે પ્રકાર છે. (૧) ઉદય બંધોત્કૃષ્ટા (૨) અનુદય બંધોત્કૃષ્ટા.

(૧) ઉદયબંધોત્કૃષ્ટા :- ઉદય હોય ત્યારે પણ ઉ. સ્થિતિબંધ થાય તે. ૭૩ પ્રકૃતિઓ છે. જ્ઞાના.પ+દર્શના.૪+અતંરાય ૫+૧૬ કષાય+મિથ્યાત્વ+ અશાતાવે.+ નીચગોત્ર+નામ૪.પંચેજાતિ+વૈક્રિયસપ્તક+તૈ.કા.સપ્તક+હુંડક +કુખગતિ +અશુભવર્ણ સપ્તક. (કૃષ્ણવર્ણ+કટુરસ+દુરભિગંધ+શીત+રુક્ષ+ગુરુ + કર્કશ) આતપ અને જિન વિના પ્રત્યેકની ૬+ત્રસ ૪+અસ્થિર ૬.=૪૦

(૨) અનુદયબંધોત્કૃષ્ટા - ઉદય ન હોય ત્યારે જ ઉ.સ્થિતિ બંધાય છે. ૨૦ પ્રકૃતિઓ નિદ્રા ૫+નરક ૨+તિર્યચ ૨+ઔદા.સપ્તક+એકેન્દ્રિય+સ્થાવર+ આતપ+સેવાર્તસંઘયણ.

સંકમોત્કૃષ્ટા :- ૬૧ પ્રકૃતિઓ, જે પ્રકૃતિઓની ઉ.સ્થિતિ સંકમથી પ્રાપ્ત થાય તે. તેના પણ બે પ્રકાર છે (૧) ઉદયસંકમો. (૨) અનુદયસંકમો.

ઉદયસંકમોત્કૃષ્ટા ૪૩ :- ઉદય હોય તે વખતે પણ જેની ઉ. સ્થિતિ સંકમથી પ્રાપ્ત થાય છે. નોકષાય ૯+સમકિતમોહ. ૧+સંઘયણ ૫+સંસ્થાન ૫+અશુભ સિવાયના વર્ણાદિ ૧૩+મનુષ્યગતિ+સુખગતિ+સ્થિરષટ્ક+શાતાવેદ.+ઉચ્ચગોત્ર.

અનુદયસંકમોત્કૃષ્ટા ૧૮ :- ઉદય ન હોય તે વખતે જ ઉ. સ્થિતિ સંકમથી પ્રાપ્ત થાય.

૧૮ પ્રકૃતિઓ : મિશ્રમોહ.+સૂક્ષ્મત્રિક+વિકલત્રિક+આહારકસપ્તક+દેવદિક્ક+ મનુષ્યાનુપૂર્વી+જિનનામ.

કર્મસિદ્ધાન્ત અંગે વિશેષ પ્રકાશ

પ્ર. શુભઅધ્યવસાયથી કર્મબંધાદિમાં શી શી અસર થાય ?

ઉ. શુભઅધ્યવસાયથી બંધવગેરેમાં ઘણાં લાભો અને અશુભ અધ્યવસાય ન થતાં ભાવીનાં ઘણા નુકશાનોના અટકાવનો લાભ થાય છે. તે આ પ્રમાણે (૧) બંધમાં પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓમાંથી શુભપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે, અને તેની પ્રતિપક્ષ અશુભપ્રકૃતિઓના બંધ અટકે છે. નિરન્તર બંધાતી અશુભ ધ્રુવબન્ધી પ્રકૃતિઓના સ્થિતિ અને રસ અલ્પ બંધાય છે, અને શુભપ્રકૃતિઓનો રસ વધારે બંધાય છે. (૨) સંક્રમમાં વળી બંધાતી આ શુભપ્રકૃતિઓમાં પૂર્વબદ્ધ અશુભપ્રકૃતિનાં દલિકો સંક્રમે છે, એટલે કે અશુભ પ્રકૃતિઓનાં દલિકો શુભરૂપે બને છે. (૩) સત્તાગત કર્મદલિકોમાં અપવર્તના વધારે થાય છે. (૪) ઉદીરણમાં, શુભપ્રકૃતિનો રસ વધારી અને અશુભનો રસ ઘટાડી તેની ઉદીરણ કરી ભોગવે છે. (૫) શુભપરિણામથી શુભપ્રકૃતિનો રસ નિઘત્ત અને નિકાચિત થાય છે. (૬) અને સત્તામાં સંક્રમણાદિથી સ્થિતિવગેરે ઓછી થાય છે, તથા કર્મદલિકોની નિર્જરા થાય છે. (૭) ક્ષયોપશમમાં તીવ્રતા આવે છે, અને તેથી ગુણો નિર્મલ-નિર્મલતર થાય છે. (૮) આત્માની અંદર શુભ-સંસ્કારો પડે છે, અને પૂર્વના અશુભસંસ્કારો ઘસાય છે. (૯) આવો શુભપરિણામ વારંવાર અને કપરા સંયોગોમાં પણ જો રહેતો હોય તો સુસંસ્કારો સુદૃઢ થાય છે, અને તેનો અનુબંધ વધારે પડે છે, અને તેથી દુર્ગતિની પરંપરા અટકે છે. (૧૦) આ શુભપરિણામથી અશુભઆશ્રવો રોકાયા અને તેથી અશુભનો બંધવગેરે રોકાય છે. (૧૧-૧૨) તથા અશુભનો શુભમાં સંક્રમ ન થયો હોત તો એ અશુભ આગળપર ઉદય પામી જે નુકસાનો કરત, તે આ શુભપરિણામજનિત સંક્રમથી અટક્યા; ઉપરાંત હવે આ શુભ થયેલા તે ઉદયમાં સારા લાભો બતાવશે.

પ્ર.-શુભઅધ્યવસાય હોવા છતાં જ્ઞાનાવરણાદિ અશુભપ્રકૃતિઓનો બંધ શા માટે થાય છે ?

ઉ.- શુભઅધ્યવસાય હોવાં છતાં પણ કષાયોદયપરિણામ સહચરિત હોવાથી તન્નિમિત્તક જ્ઞાનાવરણાદિ અશુભધ્રુવબન્ધી પ્રકૃતિનો બંધ થાય છે. પણ એમાં રસ અલ્પ પડે છે. અનુબન્ધ તથા કુસંસ્કારો પડતાં નથી

પ્ર.-કયા કર્મનો ક્ષયોપશમ, ક્ષય કે ઉપશમ થાય છે ?

ઉ.-જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય આ ચાર કર્મનો જ ક્ષયોપશમ થાય છે; ઉપશમ માત્ર (સર્વોપશમ) મોહનીયકર્મનો જ થાય છે; અને ક્ષય બધા કર્મનો થાય છે.

પ્ર.-કેવલજ્ઞાનાવરણાદિનો ક્ષયોપશમ કેમ નહિ ?

ઉ.-સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ અનુદયઅવસ્થામાં જ હોય છે. જ્યારે

કેવલજ્ઞાનાવરણાદિનો ૧૨મા ગુણાકાણના ચરમસમયસુધી ઉદય જ હોય છે, અને ત્યારબાદ ઉદય અને સત્તા સાથે જ વિચ્છેદ જાય છે. તેથી અનુદયાવસ્થા જ ન હોવાથી તેઓનો ક્ષયોપશમ હોતો નથી.

પ્ર.-નિષેક પ્રમાણે ઉદયપ્રાપ્ત તો કોઘાદિ ચારે કષાય છે, છતાં એ બધાનો ઉદય સાથે નથી માન્યો, તો ત્યાં એકના ઉદય વખતે બીજાઓનું શું થતું હશે? તેમજ ઉપદેશાદિથી કષાયમાં મંદતા દેખાય છે તે શું ?

ઉ.-એકના ઉદય વખતે એમાં બીજા તથાસ્વભાવે પૂર્વક્ષણે સ્તિબુક-સંક્રમથી સંક્રમિત થઈને મુખ્ય ઉદિત પ્રકૃતિરૂપે ભોગવાય છે. ઉપદેશથી કષાયનો રસ મંદ અર્થાત્ અનંતગુણાહીન થઈ જઈને અનુભવમાં આવે છે.

પ્ર.-ઉદય વખતે નિષેકમાં પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓમાં પ્રતિપક્ષી બંનેના દલિકો પ્રાપ્ત છે. છતાં કોઈવાર હાસ્ય-રતિ-શાતા વગેરેનો ઉદય હોય છે અને કોઈવાર પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિ શોક-અરતિ-અશાતા વગેરેનો ઉદય હોય છે. તેમાં કારણ શું ?

ઉ.-પૂર્વના કહેલાં દ્રવ્યાદિ પાંચ નિમિત્તો તથા અદ્વાક્ષયથી પ્રકૃતિના ઉદયમાં ફેરફાર થાય છે. 'અદ્વાક્ષય' એટલે કાળનો ક્ષય. દા.ત. જેમ હાસ્ય-રતિનો ઉદય ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત છે. તે અંતર્મુ. પુરૂ થાય એટલે અરતિ-શોક ઉદયમાં આવી જાય છે. અને ત્યારે પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય મટી પ્રદેશોદય થઈ જાય છે. પરંતુ ગતિ-જાતિ-શરીર-અંગોપાંગાદિનો ભવને આશ્રીને ઉદય હોય છે. જેમકે મનુષ્યને સત્તામાં અને ઉદયનિષેકમાં ચાર ગતિના, પાંચ જાતિના, ચાર કે પાંચ શરીરના, બે કે ત્રણ અંગોપાંગાદિના, ૬ સંઘયણના, ૬ સંસ્થાનના બે, વિહાયોગતિવગેરે પ્રકૃતિઓનાં દલિકો હોવા છતાં પણ મનુષ્યભવને આશ્રીને મનુષ્યગતિ-પંચે. જાતિ, ઔદા., તૈજસ, કાર્મણશરીર ઔદારિક-અંગોપાંગ, -છ માંથી એક સંઘયણ, છમાંથી એક સંસ્થાન અને બેમાંથી એક વિહાયોગતિનો ઉદય ભવપર્યંત હોય છે, તે વખતે શેષ દેવગતિ. આદિ પ્રતિપક્ષપ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય હોય છે.

પ્ર.- જિનનામ, શાતાવિગેરે શુભપ્રકૃતિનો ઉ. સ્થિતિબંધ સારો કે ખરાબ ? કેમકે વધુ સ્થિતિબંધ હોય તો વધુ કાલ શાતાદિ ભોગવાયને ?

ઉ.-આયુષ્ય સિવાય શુભપ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એ શુભ નથી, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ રસ એ શુભ છે. ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશે બંધાય. એટલે રસ તો જઘન્ય બંધાય.

પ્ર.-કર્મના ઉદયાદિમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભવ અને ભાવની કેવી અસર થાય છે તે દ્રષ્ટાંત આપી સમજાવો.

ઉ.- દા.ત. વેદનીયકર્મમાં, દ્રવ્યથી-પત્થર વિગેરેનો માર પડવાથી અશાતાનો ઉદય થાય છે, અને અશાતાના ઉદયથી બિમારી ભોગવતાં હોવા છતાં જો દવાનો ઉપચાર કરવામાં આવે તો અશાતાનો ઉદય મટે છે.

ક્ષેત્રથી રોગિષ્ટાદિ ક્ષેત્રમાં જવાથી અશાતાનો ઉદય તથા હવાખાવાના સ્થળે જવાથી શાતાનો ઉદય થાય છે. કાલથી-ચોમાસાના કાલમાં અશાતાનો ઉદય સહેજે થાય છે. જ્યારે વસંતઋતુમાં સહેજે તબિયત સારી રહે છે. ભવથી-નરકાદિભવોમાં બહુલતાએ અશાતાનો જ ઉદય અને દેવાદિભવોમાં મુખ્યત્વે શાતાનો જ ઉદય હોય છે. ભાવથી-કામક્રોધાદિના તીવ્રભાવથી તાવવગેરે રોગ થાય છે. સારા ઉલ્લાસી વિચારથી અશાતાનો ઉદય દૂર થઈ શાતાનો ઉદય થાય... જ્ઞાનાવરણમાં દ્રવ્યથી સુરાપાનવગેરેના સેવનથી જ્ઞાનાવરણનો ગાઠ ઉદય થાય છે. જ્યારે બ્રાહ્મીવગેરેના સેવનથી ક્ષયોપશમ થાય છે. એવી રીતે ક્ષેત્રાદિથી પણ જાણી લેવું.

દર્શનાવરણમાં દ્રવ્યથી-ભેંસ વગેરેના દહીંના ભોજનથી અને કોમળ પથારી વગેરેમાં શયન કરવાથી નિદ્રાદિ દર્શનાવરણનો ઉદય થાય છે. આંખનાં નંબરવાલાઓને ચશ્મા પહેરવાથી ચક્ષુદર્શનાવરણનો ક્ષયોપશમ થાય છે. એવી રીતે ક્ષેત્રાદિથી પણ જાણી લેવું.

મોહનીયકર્મ :- દ્રવ્યથી, પ્રતિમા વગેરેના દર્શનથી દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમદ્વારા સમ્યક્ત્વવગેરેની પ્રાપ્તિ અને બિભત્સ ચિત્રવગેરેથી મોહનીયનો ઉદય થાય છે.

અંતરાયકર્મ :- અશુભલક્ષણવાલા વસ્ત્રાદિના ઉપભોગથી લાભાંતરાયનો ઉદય, વિશિષ્ટરત્નની પ્રાપ્તિવગેરેથી મૂર્છા ધવાદ્વારા દાનાંતરાયનો ઉદય, બહુ કિંમતી ચીજથી ભોગાંતરાયનો ઉદય થાય, કે જેથી ભોગવવાનું મન ન થાય. એ રીતે ઉપભોગાંતરાયમાટે સમજવું.

લાકડીઆદિના પ્રહારથી વીર્યાંતરાયનો ઉદય થાય છે. એવી રીતે નામકર્મ વગેરેમાં પણ જાણી લેવું. આમ દ્રવ્યાદિ પાંચ કારણોથી જ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમદિમાં પણ વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે. તેથી બંધાદિમાં પણ ફેરફાર થાય છે.

પ્ર.-કર્મની ઉદ્વલના થવી એટલે શું?

ઉ.- સામાન્યરીતે જે પૃથ્વીાદિ જીવભેદોમાં કોઈપણ એક જીવને જે પ્રકૃતિનો બંધ કે ઉદય ન હોય ત્યાં તે ગતિમાં પૂર્વે બાંધી લાવેલી તે પ્રકૃતિઓ ઉદ્વલના-સંક્રમથી આત્માપરથી ઉપેલાઈ જાય છે, અર્થાત્ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા કાળમાં ખાલી કરી દેવાય છે. આવી ૨૩ પ્રકૃતિઓ છે. ઉદ્વલનાસંક્રમની પ્રક્રિયા આ રીતે....સત્તાગત ૨૩ની કુલ કર્મ-સ્થિતિના પલ્યોપમના અસંખ્યભાગ જેટલાં સ્થિતિખંડો પૈકી અંતિમ સ્થિતિ ખંડથી માંડી અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત એટલી સ્થિતિના દલિકોને ઉકેરીને પોતાની સત્તાગત નીચેની સ્થિતિમાં સમયે સમયે નાખ્યા કરે છે; અને કેટલાક દલિકોને પરમાં નાખ્યાં કરે છે. આમ કુલ સ્થિતિ-ખંડોને ઉકેરતાં ઉકેરતાં પલ્યોના અસંખ્યભાગ જેટલા કાળમાં સત્તામાંથી સર્વશઃ નિર્મૂલ કરી દે છે. ૨૩ પ્રકૃતિઓ તથા તેની ઉદ્વલના કરનાર જીવો આ પ્રમાણે-દેવ ૨-નરક ૨-વૈકિય ૭, આ ૧૧ પ્રકૃતિઓની એકેન્દ્રિયજીવો; આહારક

૭ની અવિરતજીવો; મનુષ્ય ૨, ઉચ્ચગોત્ર, આ ૩ પ્રકૃતિની તેઉકાય અને વાયુકાયના જીવો; સમકિતમોહ. અને મિશ્રમોહ.ની મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો ઉદ્દેવલના સંક્રમથી પલ્યો.ના અસં. ભાગ જેટલા કાળમાં ઉધેલી નાખે છે.

બીજી જાણવા યોગ્ય બાબતો :-

(૧) સામાન્ય રીતે જે જે જીવો જ્યારે જે જે ગતિમાં જઈ શકવાને યોગ્ય નથી ત્યારે તે તે જીવો તે તે ગતિપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિનો બંધ કરતા નથી.

દા.ત. તેઉકાય વાયુકાય મનુષ્યગતિમાં જઈ શકતા જ ન હોવાથી મનુષ્યપ્રાયોગ્ય મનુષ્યત્રિકનો બંધ કરતા નથી. તથા નારકીઓ કાળ કરીને એકેન્દ્રિયાદિમાં તથા દેવગતિ અને નરકગતિમાં જઈ શકતા નથી માટે એકેન્દ્રિયાદિ પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ જેમકે જાતિ ૪+આતપ+સ્થાવર૪+તથા વૈક્રિય ૮ નો બંધ કરતા નથી. એવી રીતે અન્યત્ર પણ જાણવું.

(૨) મિથ્યાત્વગુણઠાણે જે જીવો જેટલી ગતિનામકર્મ વગેરે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ બાંધી શકતા હોય તે તેની પ્રતિપક્ષપ્રકૃતિઓમાંથી એકેકનો બંધ કરે છે, અને એમાં અશુભનો બંધકાળ સંખ્યાતગુણો હોય છે. દા.ત. મનુષ્ય મિથ્યાત્વગુણઠાણે ચારે ય ગતિનામકર્મને બાંધી શકે છે. તેથી અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત અવરનવર ચારેય ગતિનો બંધ થાય છે. તેમાં શેષ ત્રણ ગતિ કરતાં નરકગતિનો બંધકાળ સંખ્યાતગુણો હોય છે. એવી રીતે શેષ અધુવબન્ધી પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓમાટે જાણી લેવું.

(૩) સમ્યક્ત્વ ગુણઠાણે તિર્યચ-મનુષ્યો દેવગતિપ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. અને દેવતા-નારકીઓ મનુષ્યપ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે.

(૪) પરભવમાં જતા જીવને ૧-૨ કે ૪થું આ ત્રણ ગુણઠાણમાંથી ગમે તે એક હોય છે. તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં આમાંનું જ ગુણઠાણું હોય છે. બાકીનાં ગુણઠાણાં માત્ર પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે. ૩જે ૧૨મે ૧૩મે આ ત્રણ ગુણઠાણો જીવ મરે નહિ.

(૫) સામાન્ય રીતે સમ્યક્ત્વાદિગુણ બાધક ન હોય તો જીવનના છેલ્લા અંતર્મુહૂર્તમાં જીવ જે ગતિમાં જવાનો હોય તે ગતિપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. દા.ત. જો મનુષ્ય નરકગતિમાં જવાનો હોય, તો છેલ્લા અંતર્મુહૂર્તમાં નરકગતિ-પ્રાયોગ્ય કર્મ બાંધે છે. પરંતુ પૂર્વબદ્ધ નરકાયુવાલા ક્ષાયિક સમ્યગદૃષ્ટિ જીવો નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થવાના હોવા છતાં છેલ્લા અંતર્મુહૂર્તમાં નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી, કારણકે સમ્યક્ત્વરત્ન હાજર છે. માટે 'સમ્યક્ત્વાદિ ગુણ બાધક ન હોય તો' એમ કહ્યું.

(૬) જીવ મરણસમયે જો તીવ્ર સંકલેશમાં વર્તતો હોય તો તે જીવ સ્વપ્રાયોગ્ય (નીચમાં નીચ) હલકામાં હલકી ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને જો ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિમાં હોય તો તે જીવ સ્વપ્રાયોગ્ય સર્વોચ્ચ ગતિમાં જાય છે. દા.ત. મનુષ્ય જો અંત્ય સમયે

ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશમાં હોય તો સ્વપ્રાયોગ્ય નીચ ગતિ એવી નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને જો વિકલેન્દ્રિય હોય તો સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે એને યોગ્ય નીચ ગતિ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયની છે. હવે જો અંત્ય સમયે તીવ્રવિશુદ્ધિ હોય તો મનુષ્ય અનુત્તરદેવમાં અને વિકલેન્દ્રિય જીવો મનુષ્યતરીકે ઉત્પન્ન થાય છે.

(૭) સામાન્યથી પ્રત્યેક કર્મનો જેટલો રસ સત્તામાં હોય છે, તેટલો રસ પ્રત્યેક કર્મના પ્રત્યેક સ્થિતિ-સ્થાનોમાં હોય છે. અને એ પ્રત્યેક સ્થિતિમાં રહેલો રસ ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનંતગુણાહીન થઈને જ ઉદયમાં આવે છે. તેથી ઉદયના ઉત્કૃષ્ટરસ કરતાં સત્તાનો ઉત્કૃષ્ટરસ અનંતગુણ વધારે છે.

(૮) અમુક પ્રકૃતિઓની બંધથી જે સ્થિતિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેના કરતાં સંક્રમથી વધારે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ બંધથી પ્રાપ્ત થતાં રસ કરતાં સંક્રમથી વધારે રસ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. દા.ત. જેમકે શાતાવેદનીયની બંધથી ઉત્કૃ-સ્થિતિ ૧૫ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે સંક્રમથી એક આવલિકાન્યૂન ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે; કેમકે શાતામાં અશાતા પડે કે જેની ૩૦ કો. સાગરોની સ્થિતિ છે. પરંતુ એવી રીતે રસમાં નહિ; બંધ કરતાં સંક્રમથી વધારે રસ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.

(૯) મનુષ્યો અને તિર્યચોને, સમ્યક્ત્વાવસ્થામાં આયુષ્યનો બંધ કરે તો તે વખતે તેઓને વૈમાનિકદેવપ્રાયોગ્ય લેશ્યા હોય છે. અને વૈમાનિકદેવપ્રાયોગ્ય લેશ્યા તેજો-પદ્મ અને શુક્લ એમ ત્રણ હોય છે. તેથી કૃષ્ણાદિ ૩ અશુભલેશ્યામાં સમકિતી મનુ.તિર્યચો દેવાયુષ્ય બાંધતા નથી. ('ભગવતીસૂત્ર-૩૦મું શતક' ૧લો ઉદેશો, સૂત્ર ૧૮૫)

(૧૦) નરકત્રિકનો બંધ પર્યાપ્તપંચેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને જ હોય છે, તેથી તે પ્રકૃતિનો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં બંધ જ હોતો નથી. અને તેથી ઔદારિક મિશ્રયોગ-કાર્મણયોગ વગેરે માર્ગણાઓ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોવાથી તેમાં નરકત્રિકનો બંધ થતો નથી.

(૧૧) એમ દેવત્રિકનો પણ બંધ સામાન્ય રીતે પર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે. પરંતુ સમ્યક્ત્વસહિત ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્યો અને તિર્યચોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઠથું જ ગુણઠાણું હોવાથી દેવત્રિકનો જ બંધ થાય છે. કિન્તુ તે સિવાયના જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં તે પ્રકૃતિનો બંધ થતો જ નથી.

૧૨) ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ જિનકાલિક પ્રથમસંઘયણી મનુષ્યો જ પ્રાપ્ત કરે છે; અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિપૂર્વે જો આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તો તે મનુષ્યો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ લઈ ચારેય ગતિમાં જાય છે. જ્યારે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ લઈને મનુષ્યો અને સંજિપંચેન્દ્રિયતિર્યચો દેવગતિમાં જાય છે. ત્યારે ક્ષાયિક કે ક્ષયોપશમસમ્યગ્દષ્ટિ દેવો કે નારકો મનુષ્યમાં જ આવે છે.

(૧૩) સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈને જીવો નરક સિવાય ત્રણેય ગતિમાં બાદર પર્યાપ્તા જીવતરીકે જ ઉત્પન્ન થાય છે. અને એકેન્દ્રિયમાં તો બાદરપર્યાપ્તાપૃથ્વી, અપ. અને પ્રત્યેકવનસ્પતિ . તરીકે જ ઉત્પન્ન થાય છે. સાસ્વાદનનો કાળ વધુમાં વધુ ૬ આવલિકાનો જ હોવાથી અપર્યાપ્તાવસ્થા પૂર્ણ થતાં પહેલાં જ તે નષ્ટ થઈ જાય છે. તેથી પરભવમાંથી સાસ્વાદન ગુણ. લઈને આવેલા જીવોને આયુષ્યનો બંધ નથી; કેમકે મનુષ્યો અને તિર્યંચો વહેલામાં વહેલો આયુષ્યનો બંધ સ્વાયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે, ત્યારે કરી જ શકે છે. અને દેવતા-નારકીઓ જ્યારે સ્વાયુષ્યના છ માસ બાકી રહે ત્યારે કરી શકે. મોડામાં મોડો બંધ સ્વાયુષ્યનું અંતર્મુહૂર્ત બાકી રહે ત્યારે કરે. હવે જ્યારે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં રહેનાર સાસ્વાદની જીવો પર્યાપ્તા બનશે અને જ્યારે સ્વાયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહેશે ત્યારે આયુષ્ય બાંધી શકશે. માટે પરભવમાંથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈને આવેલા જીવો આગામી ભવનું આયુષ્ય સાસ્વાદનકાળમાં બાંધતા નથી. (ભગવતી સૂત્ર ૩૦મું શતક, ૧લો ઉદ્દેશો ૮૨૫ સૂત્ર.)

(૧૪) આયુષ્યનો બંધ ઘોલનાપરિણામથી એટલે કે મધ્યમપરિણામ હોય ત્યારે થાય છે. માટે જ્યારે અતિસંકલેશ કે અતિવિશુદ્ધિ હોય ત્યારે આયુષ્યનો બંધ થતો નથી; જેમકે ઘાતિચતુષ્કના ઉત્કૃ. રસબંધ વખતે અતિતીવ્રસંકલેશ હોવાથી અને ક્ષપકશ્રેણી, ઉપશમશ્રેણી કે સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ વખતે અતિવિશુદ્ધિ હોવાથી આયુષ્યનો બંધ થતો નથી.

સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંતનું સ્વરૂપ:-

જંબુદ્વીપના માપ જેવડા એટલે કે ૧ લાખ યોજન લાંબા, પહોળા, અને ૧૦૦૦ યોજન ઊંડા અને ઉપર ૮ યોજન જગતી અને તેના ઉપર ૦૫ યોજનની વેદિકાના માપ જેવડા ચાર પ્યાલા કલ્પવા. દરેક પ્યાલા જ્યારે ભરવાના હોય ત્યારે શિખા સહિત સરસવથી ભરવા.

૪. પ્યાલાનાં નામ:-

(૧) અનવસ્થિત :- આગળ આગળ વધતો જતો હોવાથી અવસ્થિતસ્વભાવવાળો નહિ તે.

(૨) શલાકા :- એક એક વાર અનવસ્થિત ખાલી થવાના સાક્ષીભૂત ૧-૧ સરસવથી ભરાતો પ્યાલો તે.

(૩) પ્રતિશલાકા :- ૧-૧ વાર શલાકા ખાલી થવાના પ્રતિસાક્ષીભૂત ૧-૧ સરસવથી ભરાતો પ્યાલો તે.

(૪) મહાશલાકા :- ૧-૧ વાર પ્રતિશલાકા ખાલી થવાના મહાસાક્ષીભૂત ૧-૧ સરસવ વડે ભરાતો પ્યાલો તે.

પ્રક્રિયા :- પહેલો જંબુદ્વીપ જેવડો અનવસ્થિત પ્યાલો શિખા સુધી ભરવો.

તે પ્યાલો ઉપાડી તેમાંથી એકેક દાણો લવણસમુદ્રથી માંડીને આગળ આગળ ક્રમશઃ દરેક દ્વીપસમુદ્રોમાં નાખતા જવું. જ્યાં બધા સરસવના દાણા ખાલી થાય ને છેલ્લો દાણો જે દ્વીપ કે સમુદ્રમાં પડે તે દ્વીપ કે સમુદ્રને બે બ્રાજ્ઞના છેડા સુધી ૧૦૦૦ યો. ઊંડાઈ અને ૮ યો. જગતી તથા ૦૫ યો. વેદિકાવાળા પ્યાલાતરીકે કલ્પવો. આ પ્યાલો ઉપાડી પૂર્વોક્તરીતે આગળના દ્વીપસમુદ્રોમાં ૧-૧ દાણો નાખતા જતાં જ્યારે ખાલી થાય ત્યારે એક દાણો સાક્ષીતરીકે શલાકા નામના બીજા પ્યાલામાં નાખવો શલાકામાં આ પ્રથમ દાણો પડ્યો. જુના કર્મગ્રંથમતે પહેલો ખાલી થાય ત્યારે એક દાણો બીજા શલાકા નામના પ્યાલામાં નાખવો. જ્યારે અનુયોગસૂત્રાદિમાં બીજો અનવસ્થિત ખાલી થાય ત્યારે એટલે કે અનવસ્થિત થયા પછી જ એક દાણો શલાકામાં નાખવા જણાવેલ છે.

હવે જે દ્વીપસમુદ્રમાં છેલ્લો દાણો પડ્યો હોય ત્યાં સુધીનો મોટો કલ્પેલો પ્યાલો સરસવથી ભરી, ઉપાડીને ફરીથી આગળ દ્વીપસમુદ્રમાં એકેક દાણો નાખતા જવું, જ્યારે ખાલી થાય ત્યારે બીજો દાણો શલાકામાં નાખવો. અને જ્યાં છેલ્લો દાણો પડ્યો તે દ્વીપસમુદ્રસુધીનો અનવસ્થિત પ્યાલો કલ્પી ભરી ઉપાડી ફરીથી આગળ દ્વીપસમુદ્રમાં નાખતા જવું.

આમ અનવસ્થિત પ્યાલાઓ ભરી ખાલી કરી એકેક દાણો શલાકામાં નાખતા નાખતા શલાકા જ્યારે પૂર્ણ ભરાઈ જાય, ત્યારે છેલ્લો દાણો જે દ્વીપ કે સમુદ્રમાં નાખ્યો હોય તે દ્વીપ કે સમુદ્ર સુધીનો પ્યાલો કલ્પી ભરીને સ્થાપી રાખવો.

હવે શલાકાને ઉપાડી સ્થાપેલ અનવસ્થિતની આગળ દ્વીપસમુદ્રમાં એકેક દાણો પૂર્વની માફક નાખતા જવું. શલાકા ખાલી થાય ત્યારે એક દાણો પ્રતિશલાકામાં નાખવો. પછી પૂર્વ સ્થાપિત અનવસ્થિત પ્યાલાના દાણાઓમાંથી, શલાકા ખાલી કરતાં જ્યાં છેલ્લો દાણો પડ્યો, તેની આગળ દ્વીપસમુદ્રમાં એકેક દાણો નાખતાં પ્યાલો ખાલી થાય ત્યારે એક દાણો સાક્ષીભૂત શલાકામાં નાખવો. ત્યાંથી અનવસ્થિત ભરી પૂર્વોક્ત રીતે દ્વીપસમુદ્રમાં ખાલી કરતા જ્યારે ખાલી થાય ત્યારે બીજો દાણો શલાકામાં નાખવો. આવી રીતે શલાકા પૂર્ણ ભરાઈ જાય ત્યારે પૂર્વોક્તરીતે અનવસ્થિત સ્થાપી રાખી શલાકા ઉપાડી, સ્થાપિત અનવસ્થિતની આગળના દ્વીપસમુદ્રોમાં એકેક દાણો નાખી ખાલી થતાં, પ્રતિશલાકામાં બીજો દાણો નાખવો. આ રીતે પ્રતિશલાકા ભરવો. જ્યારે પ્રતિશલાકા ભરાય ત્યારે શલાકા ખાલી થયો હોય છે. હવે આ શલાકાને અનવસ્થિતથી પાછો ભરવો અને છેલ્લે અનવસ્થિત ભરી રાખવો. પછી પ્રતિશલાકા ઉપાડી સ્થાપિત અનવસ્થિતથી આગળ દ્વીપસમુદ્રોમાં ક્રમસર એકેક દાણો નાખતા જવું. તેમ કરતાં પ્રતિશલાકા ખાલી

થાય ત્યારે મહાશલાકામાં એક દાણો નાખવો. પછી શલાકા ઊપાડી ખાલી કરતાં એક દાણો પ્રતિશલાકામાં નાખવો. પછી અનવસ્થિત ઊપાડી ખાલી કરતા એક દાણો શલાકામાં નાખવો. પછી અનવસ્થિતથી શલાકા ભરવો. આમ ક્રમસર મહાશલાકા ભરવો. મહાશલાકા આખો ભરાયો ત્યારે છેલ્લે દાણે જે પ્રતિશલાકા ખાલી થયો તેને શલાકાદ્વારા ભરવો; અને ખાલી થયેલ શલાકા અનવસ્થિતથી ભરવો. છેલ્લે અનવસ્થિત પણ ભરવો.

ચારે ખાલામાં રહેલા દાણા અને દ્વીપસમુદ્રોમાં નખાયેલા દાણા ભેગા કરીએ ને જે સંખ્યા થાય તે “(૧) જઘન્ય પરિત્તઅસંખ્યાત” કહેવાય છે. આમાં એક ન્યૂન કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત થાય છે.

દરેક ખાલા ખાલી થતાં જોડેના ખાલામાં જે એક દાણો નખાય છે તે દાણો ખાલાનો જ નહિ, પણ નવો લેવો. એમ કેટલાકનું માનવું છે. કેટલાક તે ખાલાનો છેલ્લો દાણો જોડેના સાક્ષીભૂત ખાલામાં નાખવો એમ માને છે.

સૂત્રાનુસાર અને કર્મગ્રંથાનુસાર એમ બે મત આગળના અસંખ્યાતઆદિમાટે છે.

સૂત્રાનુસાર :-

જઘન્યપરિત્તઅસંખ્યાતનો રાશિ અભ્યાસ કરતાં (૨) જઘન્યયુક્તઅસંખ્યાત આવે. અને જઘન્યયુક્તઅસંખ્યાતનો રાશિઅભ્યાસ કરતાં (૩) જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાત આવે. અને જઘન્યઅસંખ્યાતઅસંખ્યાતનો રાશિઅભ્યાસ કરતાં (૧) જઘન્ય પરિત્ત અનંત આવે. અને જઘન્યપરિત્તઅનંતનો રાશિઅભ્યાસ કરતાં (૨) જઘન્ય યુક્ત અનંત આવે અને જઘન્ય યુક્ત અનંતનો રાશિઅભ્યાસ કરતાં (૩) જઘન્ય અનંતાનંત આવે. અને જઘન્ય અનંતાનંતથી અધિક સંખ્યા એ મધ્યમ અનંતાનંત આવે, અહીં ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત સંખ્યા જ નથી.

* રાશિઅભ્યાસ=તે રાશિમાં જે સંખ્યા હોય તે સંખ્યાને તેટલી વાર સ્થાપીને પરસ્પર ગુણવી તે દા.ત. ૫ છે. તો ૫× ૫× ૫ ×૫ ×૫ આમ પાંચ વાર સ્થાપી પરસ્પર ગુણવા=૩૧૨૫.

કર્મગ્રંથાનુસાર :-

જઘન્યપરિત્તઅસંખ્યાતનો રાશિઅભ્યાસ કરતાં જઘન્યયુક્તઅસંખ્યાત આવે. અને જઘન્યયુક્તઅસંખ્યાતનો વર્ગ કરતાં જઘન્યઅસંખ્યાતઅસંખ્યાત આવે. અને જઘન્યઅસંખ્યાતઅસંખ્યાતનો ૩ વાર વર્ગ કરી અસંખ્ય ૧૦ વસ્તુ ઊંચેરી. તેનો ફરી ૩ વાર વર્ગ કરવાથી જઘન્યપરિત્તઅનંત આવે.

૧૦ વસ્તુ ઊંચેરીની નીચે મુજબ છે :-

અસંખ્ય ૧૦ વસ્તુના નામ :- (૧) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો

(૨) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો (૩) લોકાકાશના પ્રદેશો (૪) આત્માના પ્રદેશો (૫) સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયો (૬) રસબંધના અધ્યવસાયો (૭) યોગના અવિભાજ્ય અંશો (૮) એક કાલચક્રના સમયો (૯) પ્રત્યેકશરીરી જીવો (૧૦) નિગોદના શરીરો.

જઘન્યપરિત્તઅનંતનો રાશિ અભ્યાસ કરતાં જઘન્યયુક્તઅનંત આવે, જઘન્ય યુક્તઅનંતનો વર્ગ કરતાં જઘન્યઅનંતાનંત આવે, જઘન્ય અનંતાનંતનો ઉવાર વર્ગ કરી અનંત સંખ્યાવાલી ૬ વસ્તુ ઉમેરી ફરી ૩ વાર વર્ગ કરી એમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનના પર્યાયો ઉમેરતાં ઉત્કૃષ્ટાનંતાનંત આવે છે- ઉમેરવાની અનંતસંખ્યાવાળી ૬ વસ્તુના નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) સિદ્ધના જીવો (૨) નિગોદના જીવો (૩) વનસ્પતિકાયના જીવો (૪) ત્રણેય કાળના સમયો (૫) સર્વપુદ્ગલપરમાણુ (૬) સર્વઅલોકાકાશના પ્રદેશો. ઉપર કહેલ ત્રણ અસંખ્યાત અને ત્રણ અનંતના પ્રત્યેકના જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ત્રણ ભેદ પડે છે. તેથી અસંખ્યાતના કુલ ૯ ભેદ તથા અનંતના પણ ૯ ભેદ થાય છે. (ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત ભેદ ન સ્વીકારનારના મતે ૮ ભેદ થાય છે.)

ઉપર સ્થાનમાં રહેલા જઘન્યઅસંખ્યાત કે જઘન્યઅનંતની સંખ્યામાંથી એક ઓછો કરતાં પૂર્વસ્થાનમાં રહેલ અસંખ્યાત કે અનંતની સંખ્યાનું તે ઉત્કૃષ્ટપદ બને છે. અને તે સ્થાનના જઘન્યપદ અને આ ઉત્કૃષ્ટપદ વચ્ચેની સંખ્યા તે, તે સ્થાનની મધ્યમસંખ્યા કહેવાય છે.

દા.ત. જઘન્યયુક્ત અસંખ્યાતમાંથી એક ઓછો કરીએ એટલે પૂર્વસ્થાનમાં રહેલ પરિત્તઅસંખ્યાતનું ઉત્કૃષ્ટપદ આવે. અને તે ઉત્કૃષ્ટપરિત્તઅસંખ્યાત કહેવાય છે. જઘન્યપરિત્તઅસંખ્યાત અને ઉત્કૃષ્ટપરિત્તઅસંખ્યાતવચ્ચેની સંખ્યા મધ્યમપરિત્ત અસંખ્યાત કહેવાય છે. આ રીતે સર્વત્ર સમજવું.

આવલિકાના સમયો ચોથા જઘન્યયુક્તઅસંખ્યાતે છે. તથા અભવ્યજીવોની સંખ્યા ચોથા જઘન્યયુક્તઅનંતે છે. તથા સિદ્ધો અને સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવોની સંખ્યા પાંચમા મધ્યમ યુક્ત અનંતે છે. ભવ્યો-નિગોદના જીવો તથા સર્વજીવોની સંખ્યા આઠમા મધ્યમ અનંતાનંતે છે.

પલ્યોપમ - ૬ પ્રકારે

- (૧) બાદર ઉદ્ધાર પલ્યો.
- (૨) સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર „
- (૩) બાદર-અદ્ધા „

- (૪) સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યો.
- (૫) બાદર ક્ષેત્ર „
- (૬) સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર „

ઉત્સેધાંગુલથી ૧ યોજન લાંબો-પહોળો અને ઊંડો ગોળ પ્યાલો કલ્પવો. અને તેમાં, ૧ થી ૭ દિવસની વયના યુગલિકના ઉગેલા વાળના દરેકના ૭ વાર આઠ આઠ ટૂકડા કરેલા જેની સંખ્યા ૨૦૯૭૧૫૨ થાય, તેવા ટૂકડાથી આ કૂવો બરાબર ઠાંસી ઠાંસીને ભરવો.

બાદર કેવી રીતે ? તે દરેક ટૂકડાને સમયે સમયે કાઢતા જે કાળ લાગે તે બાદર ઉદ્ધાર પલ્યો. તે દરેક ટૂકડાને સો સો વર્ષે કાઢતા જે કાળ લાગે તે બાદર અદ્ધા પલ્યો. અને વાળને સ્પર્શેલા આકાશપ્રદેશને સમયે સમયે કાઢતા જે કાળ લાગે તે બાદર ક્ષેત્ર પલ્યો.

સૂક્ષ્મ કેવી રીતે ? દરેક ટૂકડાના અસંખ્યાત ટૂકડા, પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયના શરીરની અવગાહના જેવડા કરવા. એવા ટૂકડાથી કૂવો ભરવો. તેવા દરેક ટુકડાને સમયે સમયે કાઢતાં જે કાળ લાગે તે સૂક્ષ્મઉદ્ધારપલ્યો. અને તે દરેક ટુકડાને સો સો વર્ષે કાઢતાં જે કાળ લાગે તે સૂક્ષ્મઅદ્ધાપલ્યો. અને તે દરેક ટુકડાને સ્પર્શેલા અને નહિ સ્પર્શેલા આકાશ-પ્રદેશને પ્રતિ સમયે કાઢતા જે કાળ લાગે તે સૂક્ષ્મક્ષેત્રપલ્યો. કહેવાય.

પલ્યોનો ઉપયોગ :- બાદર પલ્યો. તો ફક્ત સમજવામાટે છે.

સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યો. :- દ્વીપસમુદ્રોની સંખ્યા માપવા માટે :-

(૨૫ ઉદ્ધાર સાગરો. પ્રમાણ દ્વીપસમુદ્રો છે.)

સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યો. :- ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણીકાળ, જીવોના આયુષ્ય-કાયસ્થિતિ વગેરે માપવા માટે.

સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યો. :- જીવોનું પ્રમાણ, યોગની વૃદ્ધિ અને દષ્ટિવાદના પદાર્થો માપવા માટે.

કોષ્ટક :- ૧૦ કોડાકોડી પલ્યોપમ = ૧ સાગરોપમ.

૧૦ કોડાકોડી અદ્ધાસાગરો. = ૧ અવસર્પિણી કે ઉત્સર્પિણી.

૧ ઉત્સ. + ૧ અવસ. = ૧ કાળચક્ર = ૨૦ કોડાકોડી સાગરો.

પુદ્ગલ પરાવર્ત

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એમ ચાર પ્રકારે, અને તેના સૂક્ષ્મ બાદર એમ બબ્બે ભેદ થતાં આઠ ભેદ થાય છે.

બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત	સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં જીવ જેટલા કાળમાં ચૌદ રાજલોકના સમસ્ત પુદ્ગલોને આહારક-વર્ગણા સિવાય ઔદારિકાદિ સાતે વર્ગણા રૂપે પરિણામાવીને છોડે તેટલો કાળ બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત.
સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત	દરેક પુદ્ગલોને ઔદારિકાદિ ૭ માંથી એક વિવક્ષિત વર્ગણારૂપે પરિણામાવીને છોડતાં જે કાળ લાગે તે સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત.
બાદર ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત	અનંતર કે પરંપર પ્રકારે સમસ્ત ચૌદ રાજલોકના આકાશપ્રદેશોને મૃત્યુદારા સ્પર્શતાં એક જીવને જેટલો કાળ લાગે તે બા. ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરા.
સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત	ક્રમપૂર્વક સ્પર્શતા જે કાળ લાગે તે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત.
બાદર કાલ પુદ્ગલ પરાવર્ત	અનંતર કે પરંપર પ્રકારે ઉત્સર્પિણિ કે અવસર્પિણિના બધા સમયોને મૃત્યુવડે સ્પર્શતા જે કાળ લાગે તે બા. કા. પુ. પરા.
સૂક્ષ્મ કાલ પુદ્ગલ પરાવર્ત	અનંતર રીતે સ્પર્શતા જે કાળ લાગે તે સૂક્ષ્મ કા. પુ. પરા.
બાદર ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત	અનંતર કે પરંપર રીતે અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ રસબંધના અધ્યવસાયોને મૃત્યુદારા સ્પર્શતા જેટલો કાળ લાગે તે બાદર ભાવપુદ્ગલપરાવર્ત.
સૂક્ષ્મ ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત	અનંતર પ્રકારે સ્પર્શે તે સૂક્ષ્મ ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત.

* સૂક્ષ્મ કે બાદર ભાવ-પુદ્ગલ પરાવર્ત કોઈ પણ જીવને મરણદ્વારા પૂર્ણ થતો જ નથી, કારણ કે શ્વપક્રોણિના જે અધ્યવસાયો છે, એ મરણદ્વારા સ્પર્શતાં જ નથી વળી મરણ વિના પણ એક જીવ સામાન્યરીતે બધાને સ્પર્શતો જ નથી. કેમકે એક સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણઅધ્યવસાયો છે, અને ઉપર ચડ્યા પછી તે સ્થાનપર પુનઃ શ્વપક જીવ આવવાનો ય નથી. માટે બધા અધ્યવસાયસ્થાનોનો સ્પર્શ

ન હોવાથી ભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત પૂર્ણ થતો નથી એમ કહ્યું.

(આ લેખમાં મતિમંદતાએ કે અજાણે વિજ્ઞાના વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો મિચ્છમિ દુકકકં - લેખક)

પ્રશ્નાવલિ

૧. કર્મ માનવાની જરૂર શી ? સ્વરૂપ શું ? ભેદ કેટલા ?
૨. કર્મનું દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી સ્વરૂપ શું ?
૩. આત્મા અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ માનવાની જરૂર શી ?
૪. કાર્મણવર્ગણા, કર્મ, કાર્મણશરીરનામકર્મનો ભેદ શું ?
૫. કર્મ-જ્ઞયોપશમ અને કર્મોદયમાં દ્રવ્યાદિ નિમિત્તોની અસર દેખાતની સમજાવો.
૬. આહારક શરીર કોણ બનાવી શકે ?
૭. અનંતાનુબંધી કષાયનો અને અચક્ષુદર્શનાવરણનો જ્ઞયોપશમ કેવી રીતે ?
૮. યોગસ્થાન-રસસ્થાનનો તફાવત-સ્વરૂપ શું ?
૯. સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક કયા સમ્યક્ત્વથી પડીને આવે ?
૧૦. ૧૨ માં ગુણસ્થાનકથી જીવ કેમ પડતો નથી ?
૧૧. ઉપશમ-જ્ઞયોપશમ-જ્ઞાયિક સમ્યક્ત્વનો તફાવત શું ?
૧૨. અનાદિથી સતત કર્મબંધ ચાલુ છે તો તેનો અંત કેવી રીતે ?
૧૩. પુણ્ય-પાપકર્મની પ્રકૃતિઓ કઈ કઈ ?
૧૪. જ્ઞાનાવરણ-મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાતાવેદનીય-નરકાયુધ્ય-નીચગોત્ર કર્મબંધના હેતુ જણાવો ?
૧૫. જ્ઞાતા-શુભનામ-ઉચ્ચગોત્રના બંધ હેતુ કયા ?

કૃતકર્મક્ષયો નાસ્તિ, કલ્પકોટિષ્ઠતૈરપિ ।

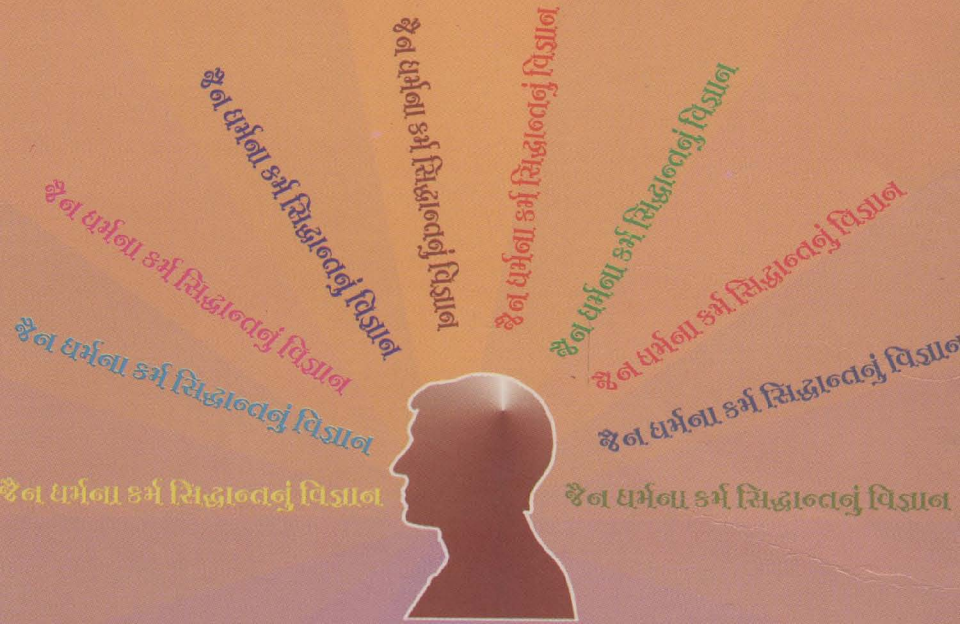
અવજ્ઞયમેવ મોક્ષર્થ, કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ॥

દમ્બે વીજે યથાઽત્યન્તં, પ્રાદુર્ભવતિ નાહ્કુરઃ ।

કર્મવીજે તથા દમ્બે, ન રોહતિ ભવાહ્કુરઃ ॥

Designed & Printed By

Muley Graphics. B'bay 2665747/3880208